

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**İBRAHİM HALİL EFENDİ’NİN HAYATI
VE İTİKÂDÎ GÖRÜŞLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Fehmi SOĞUKOĞLU

Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Kelam

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ramazan MUSLU

HAZİRAN – 2011

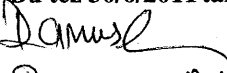

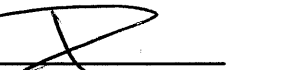
T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**İBRAHİM HALİL EFENDİ’NİN HAYATI
VE İTİKÂDÎ GÖRÜŞLERİ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
Fehmi SOĞUKOĞLU**

Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Kelam

Bu tez 30/6/2011 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir

Doç. Dr. Ramazan MUSLU
Doç. Dr. Süleyman AKINCI

Jüri Başkanı

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Fehmi SOĞUKOĞLU

30.06.2011

ÖNSÖZ

İnsanın yaratılış gayesi olan Allah Teâlâ'yı bilmenin (marifetullah) gerekliliği Kur'ân-ı Kerim'de bildirilen bir husus olduğundan O'nu tanıtmak anlamına gelen îtikâd kitapları bütün İslam fırkalarınınca kendi esaslarınca ortaya konulmuştur. Kur'ân ve Sünnet'i temel alan Ehl-i Sünnet âlimleri de bu kaynaklardan açığa çıkan inanç esaslarını korumak adına günümüze kadar pek çok eser vermişlerdir. Geçtiğimiz yüzyılda yaşamış bir İslam âlimi olarak İbrahim Halil Efendi'de bu konuda çeşitli eserler kaleme almıştır. Bu çalışmada, onun îtikâdî hususlardaki görüşleri diğer kelimî görüşlerle karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Müslümanlar açısından zor günlerin yaşandığı, iki dünya savaşının meydana geldiği geçtiğimiz yüzyılda bütün âlimler, İslam âleminin kurtuluşu ve müslümanların îtikâtlarının korunması için ellerinden gelen gayreti göstermişlerdir. İbrahim Halil Efendi de sûfî bir âlim olarak, önce Türkiye'nin düşman işgalinden kurtuluşunda, daha sonra Suriye'den Fransızların çıkartılmasında büyük hizmetlerde bulunmuş ve bu hizmetlerin karşılığında büyük bedeller ödemiştir; ancak o bu hizmetlerinin Allah Teâlâ tarafından bilinmesini kâfi görmüş ve gayrisi tarafından bilinmesini istememiştir. Dolayısıyla yaptığı bütün çalışmalar, gerek Türkiye'de ve gerekse Suriye'de pek bilinmemektedir. Bu durum, böylesine önemli bir şahsiyetin hayatını ortaya koymayı çalışmanın önemli bir görevi haline getirmiştir.

Bu çalışmayı yaparken yardımlarını benden esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Ramazan Muslu ve kelim ilminde bana yol gösteren Prof. Dr. Ramazan Biçer, Doç. Dr. Süleyman Akkuş, Doç Dr. Mustafa Akçay ve Doç. Dr. Halil İbrahim Bulut hocalarıma teşekkürü borç bilirim. Ayrıca üzerimde emeği ve hakkı olan herkese ayrı ayrı şükranlarımı sunarım.

Fehmi SOĞUKOĞLU

30 Haziran 2011

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iv
ÖZET	v
SUMMARY	vi
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: İBRAHİM HALİL EFENDİ’NİN HAYATI	7
1.1. İbrahim Halil Efendi’nin Hayatı	7
1.1.1. Doğumu, Gençliği (1901-1914).....	7
1.1.2. İlmî ve Tasavvufî Hayatı (1914-1927).....	9
1.1.3. Suriye’ye Geçişi (1928)	13
1.1.4. Fransızlar Tarafından Türkiye’ye Teslimi (Temmuz 1930)	17
1.1.5. Bilecik’te Zorunlu İskân (1934 – 1937).....	19
1.1.6. Hatay’a Gönderilişi (Şubat 1937)	20
1.1.7. İkinci Kez Suriye’ye Gidişi (Temmuz 1938).....	22
1.1.8. Türkiye’ye Dönüşü (1939).....	26
1.1.9. Üçüncü Kez Suriye’ye Geçişi (Haziran 1940).....	27
1.1.10. Türkiye’ye Son Olarak Dönüşü (1941) ve Vefatı	30
1.2. İbrahim Halil Efendi’nin Şahsiyeti	32
1.3. İbrahim Halil Efendi’nin Eserleri	38
BÖLÜM 2: İBRAHİM HALİL EFENDİ’NİN İTİKÂDÎ GÖRÜŞLERİ	42
2.1. Bilgi Teorisi	42
2.1.1. Bilginin Tanımı	42
2.1.2. Bilgi Kaynakları	43
2.1.2.1. Beş Duyu.....	44
2.1.2.2. Akıl.....	45
2.1.2.3. Doğru Haber.....	47
2.1.2.4. Keşfî Bilgi	47
2.1.3. Kesinliği Açısından Bilgi	49
2.2. İman Esasları.....	51

2.2.1. İman Kavramı ve İmanın Şartları	51
2.2.2. İmanın Artması ve Azalması	52
2.3. İlahiyat Konuları	56
2.3.1. İspât-ı Vâcip	56
2.3.2. Esmâ ve Sıfatlar	58
2.3.2.1. Allah Teâlâ'nın İsimleri	58
2.3.2.2. İsm-i A'zam	60
2.3.2.3. Allah Teâlâ'nın Sıfatları.....	61
2.3.2.3.1. Zâtî Sıfatlar	62
2.3.2.3.2. Subûtî Sıfatlar	66
2.3.2.3.3. Haberî Sıfatlar.....	77
2.3.3. Ru'yetullah	80
2.4. Kader Konuları.....	86
2.4.1. Kazâ ve Kader	86
2.4.2. Elest Bezmi	90
2.4.3. Esbâb, Tevekkül ve Rızk.....	92
2.4.4. Hayır ve Şer.....	95
2.5. Nübüvvet Konuları.....	96
2.5.1. Peygamberlere İman.....	96
2.5.2. Peygamberlerin Adedi.....	97
2.5.3. Ülü'l-Azm Peygamberler	98
2.5.4. Hayatta Bulunan Peygamberler.....	100
2.5.5. Peygamberlerin Özellikleri	103
2.5.6. Nübüvvet ve Velâyet.....	106
2.5.7. Vahiy ve İlham	112
2.5.8. Mucize ve Keramet	113
2.5.8.1. Hz. Muhammed (a.s.)'in Mucizeleri.....	116
2.5.8.2. Olağanüstü Olaylar	118
2.6. Sem'iyât Konuları	119
2.6.1. Meleklerle İman	119
2.6.1.1. Melek Nedir	120

2.6.1.2. Meleklerin Sıfatları	121
2.6.1.3. Meleklerin Görevleri	125
2.6.1.4. Ruh Nedir	132
2.6.1.5. Cin ve Şeytan	135
2.6.2. Ahirete İman	137
2.6.2.1. Kabir Hayatı	137
2.6.2.2. Kıyamet ve Alâmetleri	141
2.6.2.3. Kıyametin Kopuşu	145
2.6.2.4. Tekrar Diriliş (Ba's)	146
2.6.2.5. Şefaat	147
2.6.2.6. Cennet ve Cehennem	149
SONUÇ ve ÖNERİLER	152
EKLER	154
KAYNAKÇA	156
ÖZGEÇMİŞ	163

KISALTMALAR

age.	: Adı Geçen Eser
agmül.	: Adı Geçen Mülâkat
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
H.	: Hicrî
Ktp.	: Kütüphane
M.	: Miladî
ö.	: Ölümü
R.	: Rumî
r.a.	: Radiyallahu anh
s.	: Sayfa
sy.	: Sayı
yy.	: Yayın yeri yok

Tezin Başlığı: İbrahim Halil Efendi'nin Hayatı ve İtikâdî Görüşleri

Tezin Yazarı: Fehmi SOĞUKOĞLU

Danışman: Doç. Dr. Ramazan MUSLU

Kabul Tarihi: 30/6/2011

Sayfa Sayısı: vi (ön kısım) + 153 (tez) + 2 (ekler)

Anabilimdalı: Temel İslam Bilimleri

Bilimdali: Kelam

İbrahim Halil Efendi, siyasi çalkantıların yoğun yaşandığı, iki dünya savaşının meydana geldiği bir zaman diliminde yaşamıştır. Birinci dünya savaşında Kuvâ-i Milliye saflarında yer almış, Hatay'ın Türkiye'ye katılması, Fransızların Suriye'den çıkartılması ve İslam inancının bölge halklarında sağlamlaştırılmasında aktif rol üstlenmiştir. Bu çalışmaları esnasında karşılaştığı zorluklar onu eğitim-öğretim ve te'lif sahasından uzaklaştırmıştır. Nitekim Suriye'de bulunduğu süre zarfında sürekli olarak Fransızlar ve onların destekçileriyle mücadele içinde olmuştur. Türkiye'de ise hapis, zorunlu iskan ve gözetim altında tutulmaktan hayatının sonuna kadar kurtulamamıştır.

İbrahim Halil Efendi bütün bunlara rağmen, eser yazmaktan geri kalmamıştır. Biz bu çalışmamızda ona ait dokuz adet eser tesbit ettik. Bu eserler genelde tasavvuf içerikli olsa da, hemen hepsinde itikâdî konulara mutlaka yer verilmiştir. Bu da onun itikâdî görüşlerinin ortaya çıkarılmasında yeterli dökümanı sağlamıştır.

İbrahim Halil Efendi sūfî kimliği sebebiyle olsa gerek mânevî yolla elde edilen bilgiyi bütün fenlerin özü olarak nitelenebilecek bu yaklaşımı, bütün söylemlerine yansımışsa da itikâdî görüşleri genel anlamda Mâtürîdîyye ve Eş'ariyye çizgisindedir.

Onun bütün görüşleri "İnsanları ve Cinleri ancak bana ibâdet etmeleri için yarattım" âyeti çerçevesinde şekillenir. O, bütün âlemin insana Allah'ı bildirdiği gerçekliğinden yola çıkarak itikâdî konulara yaklaşır. Bu anlamda Kaderin varlığını dahi Allah Teâlâ'nın ilahlığını bildirmesiyle izah eder.

İbrahim Halil Efendi'nin yakın bir zamanda yaşamış olması hayatının ortaya konulmasını kolaylaştırıcı bir unsur olarak görülse de, onunla ilgili bilgi toplamamız pek kolay olmadı. Hakkında batılı araştırmacılar tarafından çeşitli çalışmalar yapılmış olmasına rağmen Türkiye'de henüz yeterince bilinmemesi dikkat çekicidir. Dolayısıyla hayatıyla ilgili derlediğimiz bilgiler, bu teze ayrı bir önem yüklemektedir.

Anahtar Kelimeler: İbrahim Halil Efendi, Mürid Hareketi, Kelam.

Title of the Thesis: The Life of Ibrahim Khalil Afandi and His Theological Opinions	
Author: Fehmi SOĞUKOĞLU	Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Ramazan MUSLU
Date: 30/6/2011	Nu. of pages: vi (pre text) + 153 (main body) + 2 (appendices)
Department: The Basic Islamic Sciences	Subfield: Theology
<p>Ibrahim Khalil Afandi lived in the era when there were serious political issues. He lived in the time of big two World Wars. He joined the Turkish National Forces during the First World War and had played an important role on; joining of Hatay to Turkey, campaigning against to French for independence of Syria and strengthening religion of Islam in this area. He faced many struggles during the mentioned campaigns so he was kept away from education and writing books. When he was in Syria, continuously he campaigned against to French and their supporters. On the other hand he spent rest of his life in prison or mandatory settlement in Turkey.</p> <p>In spite of these hardness problems, he did not give up writing books. I determined nine books of him when I was researching his life. These books generally about Sufism but there are also Teology of Islam was talked a lot in his books; so this shows his opinions about theology of Islam clearly.</p> <p>Due to his Sufi spiritual identy he defined the knowledge which gained from spiritual path is basis of all sciences. Because of his this approach we can regard him as Ishraqi and we see this Ishraqi thought in his all opinios but his main doctrine is the line of Maturidi and Ash'arî.</p> <p>All of his opinions are shaped with a verse that "I created the jinn and humankind only that they might worship Me." His approach of all matter of faith is "Everything is created to show their owner is Allah." Plus, destiny also exists to inform that ownership of Allah.</p> <p>It can be seen easy to introduce life of Ibrahim Khalil Afandi because he lived in recent years, but it was not easy to find information about him. In spite of several researches done by western historians, it is very interesting that he is not well known in Turkey. Therefore, our research about his life is making our thesis more valuable and significant.</p>	
Keywords: İbrahim Khalil Afandi, Morud Movement, Theology.	

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu

İbrahim Halil Efendi hakkında şü ana kadar Türkiye’de kayda değer bir çalışma yapılmamış olması, kelimî görüşlerini ortaya koymadan önce onun tanıtılmasını gerekli kıldı. Bu anlamda çalışmanın birinci bölümünde onun hayatı ve eserleri incelendi.

İbrahim Halil Efendi’nin kısa denilebilecek elli bir senelik hayatında farklı alanlarda pek çok faaliyetinin bulunması, bu çalışmada, onun hayatını genel hatlarıyla ortaya koyarak onu tanıtmak ve bundan sonra hakkında yapılacak çalışmalara kaynak olabilecek bilgileri derleyip toplamakla yetinmemize neden oldu. Nitekim İbrahim Halil Efendi’nin gençliği ilim tahsili ve tasavvufî terbiyeyle; orta yaşları savaş, sürgün ve hapisle; hayatının son kısmı ise daimî gözetim altında geçmiştir. Hayatındaki bu dönemlerin her biri, üzerinde detaylı çalışmalar yapılabilecek nitelikte olaylara sahne olmuştur.

İbrahim Halil Efendi’nin gençlik dönemi daha çok tasavvufî eğitimle geçmiş, pek çok müşiddeden feyiz almıştır. Yine genç yaşlarında I. Dünya Savaşı’nı görmüş, sonrasında II. Dünya Savaşı’na kadar hayatı hep mücadelelerle geçmiştir. Bu dönemde Suriye’nin kuzeyinde Fransızlara karşı oluşturduğu silahlı direniş hareketinin önderliğini yapmış, bu hareket kaynaklara “Mürid Hareketi” olarak geçmiştir. Çalışmada detaya girmemek kaydıyla, bu hareket hakkında da bazı bilgiler verildi.

Onun önderliğindeki bu oluşum bölgede kendisine siyasi bir güç kazandırmış, bu sebeple Hatay meselesi gündeme geldiğinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti ondan destek istemiştir. O tarihlerde zorunlu iskânda bulunduğu Bilecik’ten Ankara’ya çağrılmış, Hatay’ın Türkiye’ye ilhak edilmesinin hemen akabinde ise tekrar zorunlu iskâna tâbi tutulmuştur. Dönemle ilgili olayların araştırılması tez konumuzun sınırlarını zorladığı için, bu konuların aydınlatılmasını tarihçilere bırakıyoruz.

İbrahim Halil Efendi’nin kaç eser kaleme aldığı tam olarak bilinmese de, biz dokuz adet eserini tesbit edebildik. Bu eserlerden bazıları bizzat onun el yazısıyla muhafaza edilmiş olmakla beraber, bazılarının müellif nüshaları bulunamamıştır. Çalışmada bu eserler hakkında da gerekli bilgileri sunmaya gayret ettik.

Çalışmanın ikinci bölümünde İbrahim Halil Efendi'nin îtikâdî görüşleri ele alındı. Bu bölümde onun îtikâdî görüşleri tespit edilerek, bunların güncel ve klasik kelimâ düşüncelerle karşılaştırması yapılmaya çalışıldı. Eserlerinin îtikâd ve tasavvuf ağırlıklı olması onun kelimâ konuların çoğuna ilişkin düşüncelerini aktarmamıza imkan verdi.

Çalışmanın Önemi

Bu çalışmanın önemi birbirinden farklı üç ayrı noktada toplanmaktadır. Bunların ilki; İbrahim Halil Efendi'nin hayatı ortaya konularak, giriştiği faaliyetlerin açığa çıkarılmasıdır ki bu, tarihi bazı olayların aydınlatılması bakımından önemlidir. İkincisi; kendisinin ve eserlerinin henüz yeterince bilinmediğinden, onu ve eserlerini tanıtmak genel anlamda bilim dünyasına katkı sağlayacaktır. Son olarak, geçtiğimiz yüzyılda yaşamış sūfî bir âlim olarak îtikâdî görüşlerinin belirlenmesi, kelimâ bilimi açısından önemlidir.

İbrahim Halil Efendi, yurt dışında bazı çalışmalara konu edilmiş olmasına rağmen ülkemizde henüz tanıtılmış bir şahsiyet değildir. Onun hayatının ortaya konulması aynı zamanda yakın tarihimizdeki bazı olayların da aydınlatılmasına ışık tutacaktır. Nitekim Fransız ve Arap kaynaklarına 'Mürîd Hareketi' olarak geçmiş bir mücadelenin maddî-mânevî önderliğini yapan bir kimsenin tanıtılması tarihî açıdan farklı bir öneme sahiptir.

İbrahim Halil Efendi'nin ilme verdiği değere nazaran geride bıraktığı yazılı eserler pek azdır. Bununla beraber onun eserleri, üzerinde îtikâdî ve tasavvufî çalışmalar yapılabilecek nitelikte eserlerdir. Bu çalışmada, onun bu eserlerinden hareketle îtikâdî konulardaki görüşleri incelendi.

İbrahim Halil Efendi'nin îtikâdî görüşlerinin Mâtürîdiyye ve Eş'ariyye mezheplerinin çizgisinden dışarı çıkmadığı görülse de Bilgi kaynakları, İsim-Müsemâmâ ayrımı, Meleklerin sıfat ve görevleri gibi bazı konulardaki görüşleri, bu mezheplerin genel yorumundan farklılık arz etmektedir. Onun bütün meselelere "Ben Cinleri ve İnsanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım"¹ âyetindeki kulluk etmeleri ifadesini "beni bilmeleri" olarak tefsir edip bu çerçevede yaklaştığı görülür. Nitekim ona göre; Allah

¹ ez-Zâriyât 51/56; Çalışmada kaynak gösterilmeyen âyet mealleri Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 2003 yılında Ankara'da basılan Kur'an-ı Kerim Meâlî'nden alınmıştır.

bilgisi kulda arttıkça tabiat ismindeki perde kulun basiret gözünden kalkar. Bu merkezde kul, kalbiyle Allah Teâlâ'yı görür. Bu şekilde gaybî (taklidî) olan iman tahkîke döner. Bu noktada o kul, Allah Teâlâ'yı bilmekle her şeyi bilmiş olur. İşrâkî olarak değerlendirilebilecek bu söylemlerden onun keşfî bilgiyi kesbî bilgiden üstün tuttuğu açıkça anlaşılır. O, her ne kadar îtikâdî konularda Kur'ân ve mevsûk hadîs olmadan bir söz etmiş bulunmuyoruz demişse de, bu tür bir söyleme sahip bir âlimin îtikâdî görüşlerinin incelenmesi ve klasik görüşlerle karşılaştırılması, kalamî açıdan önemlidir.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmada İbrahim Halil Efendi'nin îtikâdî görüşlerinin ortaya konulması ve bazı düşüncelerinin diğer kalamî görüşlerle karşılaştırılması amaçlanmıştır. Bu amaç aynı zamanda onun kalam ilmindeki yerini ve îtikâdî konularda benimsediği mezhebi ortaya çıkaracaktır.

Bununla beraber, hayatında pek çok önemli faaliyetler içerisinde bulunmuş, kıymetli eserler bırakmış ancak, gerek eserleri ve gerekse şahsiyeti yeterince tanıtılmamış değerli bir İslam âlimi olan İbrahim Halil Efendi'nin şu ana kadar Türk toplumu tarafından yeterince bilinmemesi, hayatını araştırmayı ve eserlerini tanıtmayı bu çalışmanın öncelikli hedefi yapmıştır.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmanın birinci bölümü olan İbrahim Halil Efendi'nin hayatı ve eserlerinin ortaya konulmasında bizzat onun aile efradından önemli destek sağlandı. Bununla beraber İbrahim Halil Efendi hakkında yazılmış çeşitli makale, kitap ve mülâkatlardan da istifade edildi. Özellikle hayatı kendisiyle beraber geçen Musa Na'sân Efendi'nin onun hakkında kaleme aldığı kitap, bu konuda bize yardımcı olan en önemli yazılı kaynaktır.

İkinci bölümü oluşturan İbrahim Halil Efendi'nin îtikâdî görüşleri ortaya konulurken öncelikle eserleri okunarak konu başlıkları belirlendi. Daha sonra aynı eserler ikinci defa detaylı bir incelemeye tabi tutularak İbrahim Halil Efendi'nin îtikâdî görüşleri tespit edilmeye ve daha sonra bu görüşler klasik ve güncel kalam kitaplarıyla karşılaştırılarak aradaki farklar ve muvâfık yönler ortaya konulmaya çalışıldı.

Kaynakların Değerlendirilmesi

İbrahim Halil Efendi hakkında elde ettiğimiz bilgilerin kaynakları yazılı ve sözlü olmak üzere iki kısımdır.

a) Yazılı Kaynaklar

1. *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*

Musa Na'sân Efendi'nin kaleme aldığı bu eser, İbrahim Halil Efendi hakkındaki en önemli kaynaktır. Bu kaynakta onun hayatı detaylı olarak işlenmiştir. Müellif, İbrahim Halil Efendi'nin Fransızlarla mücadelesini başlattığı Halep'in Afrin ilçesinde 1925 yılında doğmuştur. O bölgedeki pek çok kimse gibi onun aile büyükleri de İbrahim Halil Efendi'ye mürid olurlar. Küçük yaşlarından itibaren İbrahim Halil Efendi'nin terbiyesinden geçen müellif, 1939 yılında bölgenin Fransızlar tarafından bombardımana tabi tutulmasının ardından, Türkiye'ye mültecî olarak geçer. İbrahim Halil Efendi'nin 1941 yılında Manisa'ya zorunlu iskâna gönderilmesinden sonra, Manisa'ya yerleşir. İbrahim Halil Efendi'nin vekili Şeyh Hanif, 1947 yılında vefat edince, onun yerine vekil olarak Suriye'ye gönderilir. Müellif, İbrahim Halil Efendi'nin vefatından sonra onun bütün eserlerini toplayarak *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?* adlı eserini kaleme alır. Bu kitap çeşitli nedenlerle henüz basılmamış olup yazma halindedir. Müellif, İbrahim Halil Efendi'nin pek çok olayına tanıklık ettiğinden onun hakkında verdiği bilgiler önemlidir. İbrahim Halil Efendi'nin onu tasavvuf ilminde kendi yerine halef tayin ettiği de göz önünde bulundurulursa, kitapta onun hakkında yapılan yorumların onun hedeflerini doğru yansıttığı izlenimini uyandırmaktadır.

2. *Kürd Dağı Devrimi* (ثورة جبل الأكراد)

Reşîd Hamû'nun kaleme aldığı bu eser Fransa'nın Suriye'yi işgali sırasında Kürt Dağı bölgesinde yaşanan olayları anlatır. Kitabın önemli bir bölümü İbrahim Halil Efendi'nin önderliğini yaptığı Mürid Hareketi hakkındadır. Müellifin İbrahim Halil Efendi'nin şahsiyeti hakkında detaylı bilgiye sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla kitapta İbrahim Halil Efendi hakkında verilen bilgilerde yanlışlıklar vardır. Bununla birlikte müellifin bölge halkından olması, bölgede yaşanan olaylar hakkında bilgi vermesi kitabı tarih açısından önemli kılmaktadır.

3. *Fransız Mandası Altında Kürd Dağı* (جيل الأكراد إبان الإنتداب الفرنسي)

Kitabın müellifi Şeyho Ali'dir. Kitap Fransa'nın Suriye'yi mandası altına aldığı tarihlerde Kürd Dağı'nda yaşanan hareketleri inceler. Müellifin İbrahim Halil Efendi'nin şahsiyeti hakkında verdiği bilgiler, onu yakından tanımadığını göstermektedir. Bununla beraber müellifin bölge halkından olması ve o bölgede yaşanan olaylar hakkında bilgiler vermesi önemlidir.

4. *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*

İbrahim Halil Efendi'nin yedinci oğlu Muhittin Soğukoğlu tarafından kaleme alınmıştır. İbrahim Halil Efendi'nin *Hülâsatü'l-âdâb fî reddi's-serâb* adlı kitabının girişinde müellif hakkında bilgi vermek amacıyla hazırlanmış bir makaledir. Makalede İbrahim Halil Efendi hakkında özet bilgiler verilmektedir.

5. *1938 Suriye Olayları ve Halil İbrahim Efendi'nin Faaliyetleri*

Doç. Dr. Mustafa Öztürk tarafından kaleme alınan bu kitap "Mürid Hareketi" hakkında yapılmış bir alan çalışmasıdır. Olaylara tanıklık edenlerin ifadelerine dayanan bu çalışmada İbrahim Halil Efendi'nin şahsiyeti hakkında yeterli bilgiye ulaşılamadığı açıkça belirtilmiştir. Müellifin bu hareket hakkında kaynak sıkıntısı çekmiş olmasına rağmen, konu hakkındaki yorumları önemlidir.

b) Sözlü Kaynaklar

1. Feyzullah Soğukoğlu

İbrahim Halil Efendi'nin büyük oğludur. 1926 yılında doğmuş olan Feyzullah Soğukoğlu, İbrahim Halil Efendi'nin hayatıyla ilgili pek çok olaya tanıklık etmiştir. İbrahim Halil Efendi hakkında tanık olduğu olayları kitaplaştırmayı düşünen Feyzullah Soğukoğlu halen hayattadır.

2. Arife Soğukoğlu

İbrahim Halil Efendi'nin eşidir.² İbrahim Halil Efendi'nin son iki senesine şahitlik etmiştir. 1923 yılında doğmuş olan Arife Hanım halen hayattadır.

² İbrahim Halil Efendi çok evlilik yapmış olup Arife Soğukoğlu onun en son evlendiği eşidir.

3. Cemalettin Soğukoğlu

İbrahim Halil Efendi'nin beşinci oğludur. 1945 yılında Manisa'da doğmuştur. Kendisi henüz küçük yaşlardayken İbrahim Halil Efendi vefat etmiştir. O, İbrahim Halil Efendi'yle ilgili konularda annesi olan, İbrahim Halil Efendi'nin bir diğer eşi Sadiye Soğukoğlu (ö. 2002), İbrahim Halil Efendi'nin Manisa'daki yakın müridlerinden Ali Baydın (ö. 2001) ve onu tanıyan pek çok kimseden aktarım yapmaktadır. İbrahim Halil Efendi'nin hayatı ve eserleri üzerine çalışmalar yapan Cemalettin Soğukoğlu da halen hayattadır.

4. İsmail Hakkı Soğukoğlu

1944 yılında Manisa'da doğan İsmail Hakkı Soğukoğlu İbrahim Halil Efendi'nin dördüncü oğludur. İbrahim Halil Efendi'nin eserleri üzerinde çalışmaları bulunan İsmail Hakkı Soğukoğlu halen hayattadır.

5. Ayşe Soğukoğlu

İbrahim Halil Efendi'nin büyük kızıdır. Ayşe Hanım 1920 yılında doğmuş, İbrahim Halil Efendi hakkında bazı olaylara tanık olmuştur. İbrahim Halil Efendi'yle bir dönem Suriye'de de bulunmuş olan Ayşe Hanım şu an hayattadır.

6. Mehmet Özuslu

İbrahim Halil Efendi'nin müridlerindedir. Kendisiyle pek fazla beraber olamamışsa da İbrahim Halil Efendi'nin ileri gelen müritlerinden pek çok aktarmalar yapmaktadır. 1927 doğumlu olan Mehmet Özuslu Kilisli olup henüz hayattadır.

BÖLÜM 1: İBRAHİM HALİL EFENDİ'NİN HAYATI

1.1. İbrahim Halil Efendi'nin Hayatı

1.1.1. Doğumu, Gençliği (1901-1914)

Seyyid İbrahim Halil Efendi Rumî 1317 yılında (Hicrî 1319, Miladî 1901) İzmit'in Gölcük kazasının Hamidiye köyünde dünyaya gelmiştir. Babası Hz. Muhammed (a.s.)'in kırk birinci batından torunu Seyyid Saîd Hilmi Efendi (ö. 1943), annesi Hz. Hasan (ö. 669)'ın soyundan Abdülkadir Geylânî (ö. 1166)'nin yirmi altıncı batından torunu Şerife Emine Hanım (ö. 1941)'dır.³

Ebû Nüreddin, Ebû Feyzullah, Vehbî, Recâî, Hüdâî, Hüseyinî, künye ve lakaplarını kullanan Seyyid İbrahim Halil Efendi'nin nesebi, ayrıca onuncu İmam olarak da bilinen İmam Ali en-Nakî (ö. 868)'den Hz. Hüseyin (ö. 680) vasıtası ile Hz. Peygamber'e ulaşır.⁴

İbrahim Halil Efendi'nin kutlu bir sülaleden gelmenin yükünü henüz çocukluk döneminde farketdiği ve bu sorumluluğa örnek bir hayat geçirdiği görülür.⁵ Henüz çocukluk döneminde bile olgun bir kişiliğe sahip olmasından ve bu olgunluğun onu akranlarına göre olması gerekenden çok farklı bir yaşantıya itmesinden olsa gerek ki, ona çocukluk yıllarını geçirdiği köyün ahalisi (Fevziye) “deli” lakabını takarlar.⁶ Ona takılan bu lakap zem gibi gözükse de aslında onun istikbâli hakkında bir işaretidir.

³ Muhittin Soğukoğlu “Şeyh İbrahim Halil'in Hayatı”, *Hülâsâtü'l-âdâb fî Reddi's-serâb* içerisinde, İstanbul 1987 s. 9 ; Musa Na'sân, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir*, Cemalettin Soğukoğlu özel ktp., s. 29.

⁴ İbrahim Halil Efendi şeceresini manzûm olarak *Kenz-i Şümûs* dîvânı'nda yazmıştır. Bu manzûmeye göre bu isimler şu şekildedir: 1- Hz. Muhammed (a.s.), 2- İmam Ali, 3- İmam Hüseyin, 4-İmam Zeynelâbidîn, 5- İmam Muhammed el-Bâkır, 6- İmam Ca'fer es-Sâdık, 7- İmam Musa Kâzım, 8- İmam Ali Rıza, 9- İmam Muhammed Cevâd, 10- İmam Ali Hâdî, 11- Seyyid Câfer el-Mehdî, 12- Seyyid Muhammed Ebu'l-Kâsım, 13- Seyyid Abdülhâlık es-Sâbir, 14- Seyyid Abdullah el-Ulvî, 15- Seyyid Muhammed Ebû Tayyîb, 16- Seyyid Nüreddin, 17- Seyyid Ali, 18- Seyyid Ebü'n-Necâ, 19- Seyyid Muhammed Musaddak, 20- Seyyid Kureyş, 21- Seyyid Ebü'l-Mecd, 22- Seyyid Ebû Tâhir İbrahim ed-Dessûkî, 23- Seyyid Abdullah, 24- Seyyid İsa el-Ahrâr, 25-Seyyid Ebü'l-Hâşim, 26- Seyyid Ahmed, 27- Seyyid Mustafa, 28- Seyyid İbrahim, 29- Seyyid İsmâil, 30- Seyyid Musa, 31- Seyyid Zâhid, 32- Seyyid Ca'fer, 33- Seyyid Dâvud, 34- Seyyid Ebû Hamza, 35- Seyyid Cemâleddîn, 36- Seyyid Hüseyin, 37- Seyyid Mâsum, 38- Seyyid Ebu'l-Evtâd Muhammed Müştâk, 39- Seyyid Hasan Mücahid Sefer, 40- Seyyid Mehmed Hattât, 41- Seyyid Saîd Hilmi, 42- Seyyid Ebû Nüreddin İbrahim Halil. Bkz. İbrahim Halil, *Kenz-i Şümûs*, Bazel 1994, s. 122.

⁵ Bkz. İbrahim Halil, “Biliş ve Görüşlerim”, *Tulû*, İstanbul 1997.

⁶ İbrahim Halil, *Kenz-i Şümûs*, s. 140 (467. Manzûme) ; Muhittin Soğukoğlu, *age*, s. 11.

Nitekim bu anlamda “Deli olmadan velî olunmaz”⁷ sözü bir darb-ı mesel olarak söylenegelmiştir. Ona bu lakabın takılmasındaki en büyük etkenin, yaşadığı köyün arkasında kalan dağda kendisine mağara edinip gündüzleri uzun müddet o mağarada ibadet ve zikrullahla vakit geçirmesi olduğu kaydedilmiştir.⁸

İbrahim Halil Efendi'nin henüz çocukluğunda bu aşk hallerini yaşamasında vâlidesi Şerife Emine Hanım'ın rolü büyüktür. Şerife Emine Hanım, İbrahim Halil Efendi'nin “benim ilk mürşidim vâlidemdir” dediği takva sahibi saliha bir hanımdır. İbrahim Halil Efendi'ye doğduğu günden itibaren büyük ihtimam göstermiş ve onu abdestsiz ve besmelesiz emzirmemiş, bebekliğinden ona hergün Yasin-i Şerif okumayı görev bilmiştir.⁹

İbrahim Halil Efendi henüz küçük yaşlardayken onun büyük bir istidada sahip olduğu babası Seyyid Saîd Hilmi Efendi tarafından da keşfedilmiştir.

Saîd Hilmi Efendi Osmanlı Devletinin son zamanlarında Arnavutluk bölgesinde müftülük yapmış, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra ise Türkiye'nin çeşitli illerinde imamlık ve özel medrese eğitimi faaliyetlerinde bulunmuş âlim bir zattır.¹⁰ Kendisi aynı zamanda eğitimci olan Saîd Hilmi Efendi, oğlundaki Allah vergisi üstün zeka ve kabiliyete hayran kalarak onu hususi şekilde yetiştirir. İbrahim Halil Efendi henüz altı yaşlarındayken Kur'ân-ı Kerim'i hıfzeder. Sekiz yaşlarında Muhammed Gelibolu Efendi'nin (ö. 1451) manzum olarak kaleme aldığı *Muhammediyye* kitabını tamamen ezberler. Bu şekilde devam eden tedrisat, İbrahim Halil Efendi on üç-on dört yaşlarına gelinceye kadar devam eder.¹¹ İbrahim Halil Efendi bu eğitimin yanısıra ilk ve orta öğrenimini de tamamlayıp genç yaşına rağmen insanlara vaaz ve nasihat etmeye başlar¹². Saîd Hilmi Efendi'nin kırk senede tahsil ettiği ilmi, onun genç yaşlarda elde ettiği kaydedilir.¹³

⁷ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, İstanbul 2008, s. 308.

⁸ Muhittin Soğukoğlu, *age*, s. 11; Cemalettin Soğukoğlu, Mülâkat, Halep 20 Mart 2011.

⁹ Muhittin Soğukoğlu, *age*, s. 10; Musa Na'sân, *age*, s. 28.

¹⁰ Musa Na'sân, *age*, s. 1; Cemalettin Soğukoğlu, a.g.mül.; Saîd Hilmi Efendi'nin Arnavutluk'ta kadı olarak bulunmuş olabileceği de aynı kaynaklarda zikredilmektedir.

¹¹ Muhittin Soğukoğlu, *age*, s. 11, Musa Na'sân, *age*, s. 1; Cemalettin Soğukoğlu, a.g.mül.

¹² Arife Soğukoğlu, Mülâkat, Manisa 2 Kasım 2010.

¹³ Muhittin Soğukoğlu, *age*, s.11, Musa Na'sân, *age*, s.1.

İbrahim Halil Efendi'nin küçük yaşlarda tahsil ettiği bu ilimlerin kendisinde derin tesiri olmuştur. Nitekim o, küçük yaşlarda yetişkin insanlardan bile daha olgun bir kişiliğe sahiptir. Görünüşte tam bir hilim ve sükûnet üzere olmakla beraber iç dünyası bunun tam aksi bir durumdadır. Vaktinin çoğunu küçüklüğünü geçirdiği köy olan Fevziye köyünün bitişiğindeki dağın küçük girintili bir mağarasında tefekkür ve zikirle geçirmektedir.¹⁴ Bu durum, rüyasında Hz. Fatıma'yı görünceye kadar devam eder. Hz. Fatıma ona o dönemde İstanbul'da bulunan Seyyid Ahmed Hüsameddin (ö.1926) Efendi'ye gitmesini söyler. Oğlunu her konuda takdir etmekle beraber, onun ruh halini idrak edemeyen Saîd Hilmi Efendi ilimden öteye yol olmadığını ve bunu da oğlunun tahsil ettiğini düşünerek böyle bir seyahate çıkmasına karşı çıkar. Ancak fazla bir süre geçmeden Şerife Emine Hanım'ın da desteğiyle İbrahim Halil Efendi ilk tasavvufi eğitimine başlayacağı İstanbul'a gider.¹⁵

1.1.2. İlmî ve Tasavvufî Hayatı (1914-1927)

İbrahim Halil Efendi daha önce de belirtildiği üzere on üç-on dört yaşlarına kadar, âlim bir insan olan babasından ilim tahsil eder. Babasından tahsil ettiği ilimler medrese usulüyle okutulan, Sarf, Nahiv, Belagat, Mantık, Tefsir, Hadis, Fıkıh ve Usul ilimleri olmalıdır. O, bu safhadan sonra seyru sülûka başlar ve müridleri dışında başka bir hocadan ilim tahsil etmez. Onun, seyru sülûk safhasında bazı müridlerinin yanında çeşitli ilimler okumuş olması da muhtemeldir. O, ilmiyle ilgili kendisine sorulan bir soruya “esasen ilmi müridlerimden öğrendim.” diyerek cevap verir. Onun, hiç bir müridinin yanında uzunca kalmadığı göz önünde tutulursa, bu cevabında müridlerinden vehbî yolla tahsil ettiği ilimleri kastediyor olmalıdır. Nitekim o, derviş bir arkadaşıyla beraber bir müridinin yanındayken mürid kendilerine: Allah Teâlâ'dan bir dilekte bulunmalarını söyler. O da Allah Teâlâ'dan ilim diler. İbrahim Halil Efendi, bu duasının müridinin bereketiyle kabul olduğunu ve kendisine ancak altı yüz sene okumakla elde edilebilecek ilim bahşedildiğini söyler.¹⁶

¹⁴ Muhittin Soğukoğlu, *age*, s.11; Musa Na'sân, *age*, s.29; Fezullah Soğukoğlu, Mülâkat, İstanbul 20 Kasım 2010.

¹⁵ Muhittin Soğukoğlu, *age*, s.12; Musa Na'sân, aynı yer; Fezullah Soğukoğlu, a.g.mül.

¹⁶ Musa Na'sân, *age*, s. 1; Fezullah Soğukoğlu, a.g.mül.

İbrahim Halil Efendi'nin bütün seyru sülûku toplam üç sene altı ay on yedi gündür.¹⁷ Kendisi, bu müddet içersinde pek çok müşşid-i kamilin irşadından geçtiğini söyler. Müşşitlerinin kendisinde büyük bir istidad görmelerinden olsa gerek, her müşşidi kısa bir irşattan sonra onu başka bir müşşide havale etmiştir.¹⁸ İbrahim Halil Efendi bu müşşidlerinin isimlerini *Kenz-i Şümûs* adlı eserinde manzûm olarak kaydetmiştir.¹⁹

İbrahim Halil Efendi'nin ilk müşşidi yukarıda ifade edildiği gibi Ahmed Hüsameddin Efendi'dir. Onun Ahmed Hüsameddin Efendi'nin yanına gittiğinde on üç-on dört yaşlarında olduğu tahmin edilmektedir. Yaşının henüz küçük olmasından dolayı ilk gittiğinde tekkeden geri çevrilir. Ancak İbrahim Halil Efendi gösterdiği kararlılık neticesinde dervişliğe kabul edilir.²⁰ Onun bu müşşidinin yanındaki irşadını kısa bir sürede tamamladığı bilinmekle beraber, bu irşat zamanının ne kadar sürdüğu hakkında kesin bir bilgi yoktur.

Tasavvuf ilminin yanında devrin önde gelen müfessirlerinden olan Ahmed Hüsameddin Efendi aynı zamanda İbrahim Halil Efendi'nin soydaşıdır.²¹ İbrahim Halil Efendi'nin dedesinin babası Hasan Mücahid Sefer, Ahmed Hüsameddin Efendi'nin dedesidir.

İbrahim Halil Efendi'nin Ahmed Hüsameddin Efendi'ye yaşadığı asrın kutbu olarak inandığı ve ona tam bir gönül bağlılığıyla intisap ettiği görülür. O kendi görüş ve iradesine ehemmiyet vermeyerek tamamen müşşidinin emrine girmiştir. Nitekim ona

¹⁷ İbrahim Halil, *Kenz-i Şümûs*, s.124 (415.manzûme); Cemalettin Soğukoğlu, Mülâkat, Halep 20 Mart 2011.

¹⁸ İbrahim Halil Efendi bu kadar kısa bir sürede pek çok müşşidin irşadından geçmiş olmasını, müşşitlerine sıdk ile teslimiyet göstermesiyle ve ahirete irtihal etmiş pek çok velinin kendisine himmetiyle açıklar. Bkz. *Hülâsatü'l-âdâb fî reddi's-serâb*, İstikamet, İstanbul 1987, s.78.

¹⁹ İlgili manzûmede geçen müşşidlerinin isimleri şu şekildedir: 1- Şeyh Şerâfeddîn er-Reşâdî (ö. 1936), 2- Şeyh İzzeddîn eş-Şazeli, 3- Şeyh Ömer el-Kadiri, 4-Şeyh Ebu'l-Bahâ el-Mevlevî, 5-Şeyh Tâhâ er-Rifaî, 6-Şeyh Ahmed Hüsameddin (ö. 1926), 7-Şeyh Ca'fer el-Celvetî, 8-Şeyh Nur Muhammed Sühreverdî, 9-Şeyh Bedreddîn el-Mısırî (ö. 1936), 10-Şeyh Osman Velid, 11-Şeyh Seyyid Arif, 12- Şeyh Muhammed Ebü'n-Nasr (1947), 13-Şeyh Necmeddin, 14-Şeyh Abdullah, 15-Şeyh Saîd, 16-Şeyh Hasan Hâdî, 17-Şeyh Emânullah, 18- Şeyh Seyyid Haydar, 19- Şeyh Kerim, 20- Şeyh Ali Bezzâz (ö. 1914), 21- Şeyh Ömer Uşşâkî, 22- Şeyh Avnüddîn, 23- Şeyh Musa Kazım, 24-Şeyh İbrahim, 25- Şeyh Abdullah Ebü'l-Merahim, 26- Şeyh Hüseyin, 27- Şeyh Refik, 28- Şeyh Nuri, 29- Şeyh Muhammed Âsım, 30- Şeyh Hamza, 31- Şeyh Ebü Bekir, 32-Şeyh Ebü'l-Celâ, 33- Şeyh Şefik, 34- Şeyh Osman Zü'l-velâ, 35- Şeyh Zeyneddîn, 36- Şeyh Hasıb, 37-Şeyh Ahmed Hoca, 38- Şeyh Şehâbeddîn, 39- Şeyh Abdüssamed, 40- Şeyh Ziyaeddin, 41- Şeyh Kemaleddîn el-Bektaşî. (Bkz. İbrahim Halil, *Kenz-i Şümûs*, s. 124).

²⁰ Cemalettin Soğukoğlu, Mülâkat, Halep 20 Mart 2011.

²¹ Bkz. Musa Kâzım, *İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler*, Ankara 1969, s. 15-16.

göre de mürşid-i kâmile intisap bu şekilde olmalıdır.²² Kaynaklar onun, Ahmed Hüsameddin Efendi'nin yanında bu teslimiyete örnek teşkil edecek şöyle bir olay yaşadığını nakleder:

Ahmed Hüsameddin Efendi, İbrahim Halil Efendi'ye nefsinin Hak yolunda ilerlemesine engel olduğunu, kendisini Galata kulesinden aşağı atmasını emreder. Tam bir gönül bağlılığıyla mürşidine teslim olmuş olan İbrahim Halil Efendi tereddütsüz bu emri yerine getirerek kuleden aşağıya atlar. O sırada oradan geçmekte olan Yahudi asıllı bir seyyar tatlı satıcısının mallarına da çarparak yere düşer. Allah Teâlâ'nın inayetiyle İbrahim Halil Efendi'ye hiç bir şey olmaz. Satıcı ise o esnada ne olduğunu anlayamaz. Mahallede oynayan çocuklardan birinin tezgahına çarptığını zannederek İbrahim Halil Efendi'yi azarlamak maksadıyla tutar. Ancak çevreden İbrahim Halil Efendi'nin yukardan atıldığını görenler ne olduğunu anlamak için hemen olay yerine gelirler. İbrahim Halil Efendi'ye neden böyle bir şey yaptığını ısrarla sormalarına karşın cevap alamazlar. Polis çağrılır ve İbrahim Halil Efendi sorgulanmak üzere nezarete götürülür. Yahudi satıcı da merak içersinde şikâyetçi olarak karakola gelir. Sorgulamanın ardından mânevî bir işaretle ikaz edilen İbrahim Halil Efendi her şeyi anlatır. Olayın nihayetinde ise Yahudi, Müslüman olur, olaya şahit olan polisler ve diğer kimseler de Ahmed Hüsameddin Efendi'ye intisap ederek irşat halkasına katılırlar.²³

Bu olaydan kısa bir süre sonra Ahmed Hüsameddin Efendi, İbrahim Halil Efendi'yi başka bir mürşide gönderir. Her mürşidi onu özel bir eğitimden geçirerek kısa bir süre sonra bir diğerine gönderir. Bu şekilde pek çok mürşidin imtihanından geçerek hepsinin irşadına mazhar olur. O, bu seyru sülûk müddeti içerisinde Suriye, Mısır, Irak, Arabistan ve Yunanistan'a gider ve bütün bu mürşidlerinin yanında Ahmed Hüsameddin Efendi'nin imtihanında olduğu gibi çeşitli imtihanlara tabi tutulur.²⁴

İbrahim Halil Efendi'nin seyru sülûk müddeti içinde yanında en uzun kaldığı mürşidi Humuslu (Suriye) Şeyh Ebü'n-Nasr Halef'dir. Onun bu mürşidinin yanına gitmesi şu şekilde olur:

O bu mürşidine gönderildiği zaman kendisini Halep'te bulur. Bulunduğu evin kapısını çalarak izin ister. Ebü'n-Nasr Efendi imtihan maksadıyla müridlerine onu kovunuz der. İbrahim Halil Efendi'yi ne kadar kovup uzaklaştırmak istedilerse de o ayrılmaz. Ebü'n-Nasr Efendi'ye haber verilir, o da eve almamalarını tembihler. Ebü'n-Nasr Efendi ve müridleri o gün davetli

²² İbrahim Halil, *Hülâsatü'l-âdâb*, s. 101.

²³ Musa Na'sân, *age*, s.38; Cemalettin Soğukoğlu, *Mülâkat*, Halep 20 Mart 2011.

²⁴ Bu imtihanları Musa Na'sân Efendi detaylı olarak anlatır. Bkz. Musa Na'sân, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir* s. 48-86.

buldukları Halep'in Maarrâ kasabasına gitmek için o zamanlar o bölgeye henüz yeni gelmiş bir otomobile yola çıkarlar. İbrahim Halil Efendi de onlarla gitmek için otomobilin peşi sıra koşar. Ayakkabılarının ucu bu koşu esnasında parçalanır. Bir müddet sonra Ebü'n-Nasr Efendi otomobili durdurup kendisini yanına alır. Davet yeri olan Maarrâ kasabasına geldiklerinde İbrahim Halil Efendi'yi indirip "seni buraya kadar getirdik nereye gitmek istiyorsan git artık" der. Arabadan inen İbrahim Halil Efendi bu müşidinin girdiği evin önünde elini bağlayarak bekler. Olayın hikmetinden habersiz ev sahibi Ebü'n-Nasr Efendi'nin tanımadıkları bu yabancıyı ismediğini görünce kovmaya çalışır. Ne kadar uğraşılsa da İbrahim Halil Efendi yerinden kıınıldamaz. Nihayet Ebü'n-Nasr Efendi'nin emriyle müridleri onu içeriye davet ederler.²⁵

Bu olaydan sonra İbrahim Halil Efendi, Ebü'n-Nasr Efendi'nin yanında dört ay kadar kalır. Abdülbâsıt Efendi'nin²⁶ bildirdiğine göre İbrahim Halil Efendi bu dört ay boyunca sıra dışı bir eğitimden geçer.²⁷ Bu eğitimin sonunda İbrahim Halil Efendi'ye mânevî bir cezbe hâkim olur. Ebü'n-Nasr Efendi bu halin üzerinden kaldırılması için onu Hamalı Ahmed Murad Efendi'ye gönderir. İbrahim Halil Efendi bu müşidiyle henüz ilk selamlaşmasında bayılır ve bir ölüyü andıracak şekilde on altı gün baygın olarak kalır. Ayıldıktan sonra kendisine hâkim olan cezbe hali sona ermiş olarak, Ebü'n-Nasr Efendi'nin yanına döner. Bir müddet daha bu müşidinin yanında kaldıktan sonra Ebü'n-Nasr Efendi onu başka bir müşide gönderir.²⁸

İbrahim Halil Efendi'nin son müşidinin Yalova'da bulunan Şeyh Muhammed el-Medenî'nin halifesi Şeyh Şerafeddin er-Reşadî olması muhtemelse de Kemaleddin el-Bektaşî Efendi olmalıdır.²⁹ O, bu müşidinin yanında tasavvufî eğitimine son noktayı koyar.³⁰

²⁵ Musa Na'sân, *age*, s. 48; Fezullah Soğukoğlu, Mülâkat, İstanbul 20 Kasım 2010.

²⁶ Abdu'l-Bâsıt Efendi Ebü'n-Nasr Efendinin oğludur.

²⁷ Musa Na'sân, Mülâkat Halep 4 Mart 2011.

²⁸ Musa Na'sân, *age*, s. 44.

²⁹ Nitekim o kırk bir müşid-i kâmilin irşadından geçtiğini söyler ve Bektâşî tarikatını övdüğü bir beyitinde kırk birinci müşidinin Bektâşî olduğunu şu şekilde beyan eder:

Cümle pirlere içre ânın lütfu bir hoş ey Halîl

Kırkbirinci pîrim oldu sırr-ı erkânım benim (İbrahim Halil, *Kenz-i Şümûs*, s. 141).

³⁰ O, bu tasavvufî eğitimin neticesinde şu tarikatleri kendisinde topladığını söyler: 1- Nakşibendiyye, 2- Şazeliyye, 3- Kadiriyye, 4- Ahmediyye, 5- Rifaiyye, 6- Dussukiyye, 7- Ekberiyye, 8- Mevleviyye, 9- Halvetiyye, 10- Şa'baniyye, 11- Osmaniyye, 12- Kübreviyye, 13- Gülşeniyye, 14- Celvetiyye, 15- Kettaniyye, 16- Rumiyye, 17- Sa'diyye, 18- Ceştîyye, 19- Hamzaviyye, 20- Gazzaliyye, 21- Bayramiyye, 22- Buhuriyye, 23- Uşşakiyye, 24- Abbasiyye, 25- Gayyibiyye, 26- Şettariyye, 27- İsevi'l-Mağribiyye, 28- Sümbüliyye, 29- Aleviyye, 30- Haddâdiyye, 31- Zeyniyye, 32- Matbûliyye, 33- Üveysiyye, 34- Beyyûmiyye, 35- Hıdriyye, 36-

1.1.3. Suriye'ye Geçişi (1928)

İbrahim Halil Efendi, Şeyh Saîd (ö. 1925) hareketinin ardından ihtiyat askeri olarak askere çağrılır. Kendisi mevcut hükümetin yaptığı bir takım icraatlardan memnun olmadığından askere gitmek istemez, ancak babasına bu konuda çeşitli baskılar yapıldığı için bir süre sonra askere gitmek zorunda kalır.³¹ Onun askeriyede subay olduğuna dair Mustafa Öztürk'ün naklettiği bilgi doğru değildir.³² Zira o, bu ihtiyat askerliğinde on yedinci kolordu, istihbarat kalem kâtipliğinde yazıcı onbaşı olarak görev yaptığını kendi notlarında belirtir.³³

İbrahim Halil Efendi 1928 yılına bulunduğu bölgede yaşanan bazı askerî operasyonlarda bazı komutanlarla anlaşmazlığa düşer. Bu anlaşmazlığın büyümesi üzerine, kendisine taraf olan bazı subaylar onun zarar görmemesi için bağlı bulunduğu birlikteki görevlerle alakalı olarak askerî bir emirle, istihbarat takibi için Suriye'ye gitmesini sağlarlar.³⁴ Daha sonra tekrar birliğine teslim olmadığı için yurt dışına gönderildiğinden terhis edilir.³⁵ Onun zikri geçen subaylarla neden anlaşmazlığa düştüğü ve neden tekrar birliğine teslim olmadığını açıkça ortaya koyulabilmesi için henüz yeterince bilgiye sahip değiliz.

İbrahim Halil Efendi Suriye'ye geçtikten sonra ilk gittiği yer müridlerinden Şeyh Ebü'n-Nasr Halef'nin yanındır. O tarihlerde Halep'te Şa'baniye medresesinde altı ay kadar tedrisatla meşgul olduktan sonra,³⁶ Şam'a, Lübnan'a ve Ürdün'e gider. Buralarda ilim ehli kimseleri ziyaret ederek onlarla Suriye ve İslam dünyasının o zamanki durumunu müzakere eder.³⁷

Sühreverdiyye, 37- Melâmiyye, 38- Bekriyye, 39- Ömeriyye, 40- Ayderûsiyye, 41- Bektâşiyye. Bkz. İbrahim Halil, *Hülâsatü'l-âdâb*, s. 79.

³¹ Cemalettin Soğukoğlu, *Mülâkat*, Halep 20 Mart 2011; Musa Na'sân, *Mülâkat*, Halep 4 Mart 2011.

³² Bkz. Mustafa Öztürk, *1938 Sınır olayları ve Halil İbrahim Efendi'nin Faaliyetleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995, s. 44.

³³ İbrahim Halil, *Not Defteri*, s. 1; Musa Na'sân, *age*, s. 92.

³⁴ İbrahim Halil, *age*, s.1; Musa Na'sân, *age*, s. 93-94.

³⁵ İbrahim Halil, *age*, s.17.

³⁶ Musa Na'sân, *age*, s.94.

³⁷ Musa Na'sân, *age*, s.94; Reşid Hamû, *Sevretü cebeli'l-Ekrâd*, Halep 2001, s.38, Şeyho Alî, *Cebeli'l-Kürd ibbâne'l-intidâbi'l-Fransî*, Halep 2005, s.45.

Bu müzakerelerin ardından İbrahim Halil Efendi 1929 yılında Halep'in (Suriye) kuzeyinde bulunan Afrin bölgesine geçer. Burada ikamet etmeye başlar.³⁸ Afrin, Türkiye sınırına yakın ve o zamanlar Suriye'yi işgal etmiş olan Fransızlar'ın yönetim merkezine uzak bir yerleşim birimidir. Suriye Devleti'nin azınlık kısmını oluşturan Kürtler'in yoğun olarak yaşadığı bir yerdir.

Bilindiği gibi Suriye o tarihlerde Fransız yönetimi altındadır. Fransızlar I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra İngilizlerin bölgeyi terketmesiyle 1920 yılında Suriye'yi mandası altına almıştır. Suriye'deki etnik yapıyı dikkate alan Fransızlar ülkeyi çeşitli bölgelere ayırarak yönetmeye çalışmışlar ancak işgali kabul etmeyen halk, silahlı mücadeleye girişerek ülkenin çeşitli yerlerinde direniş başlatmışlardır.³⁹ Suriye'nin kuzey tarafındaki hareketin lideri olan İbrahim Hananû (ö. 1935) Türkiye ile iyi ilişkiler kurarak hareketine Türkiye'nin desteğini sağlar. O dönemde bu harekete mensup olanların kuzey Suriye'yi Türkiye'ye bağlama düşüncesinde oldukları zikredilir. Ancak Türkiye'nin Fransa'yla yaptığı anlaşmalar gereği direnişçilere olan desteğini çekmesiyle onların Türkiye'ye olan bakış açılarında da değişiklik olur.⁴⁰

1927 yılına kadar Fransa, isyanları pek çok defa güç kullanarak bastırmışsa da bu şekilde uzun süre yönetimi elinde tutamayacağından olsa gerek, siyasi manevralara başvurmuş, direnişçilerle masaya oturarak onlarla anlaşma yoluna gitmiştir. Bu anlaşma gereği 1928 yılında seçim yapılarak Fransa gözetiminde Suriyelilerden oluşan bir hükümet kurulmuştur. Hâşim el-Atâsî (ö. 1947) başkanlığında kurulan bu yeni hükümetin yetkilileri aynı zamanda direnişçilerin de öncülerinden olmaları ülkedeki direnişçilerin silah bırakmalarına sebep olmuş ve bu tarihten sonra önemli bir silahlı direniş hareketi kaydedilmemiştir⁴¹.

Fransızların yönetimi seçimle işbaşına gelen yönetime bırakacağı sözünün ve seçimlerin direnişi kırmak için yapılan siyasi bir manevra olduğu aradan geçen bir kaç

³⁸ Musa Na'sân, *age*, s.94; Reşid Hamû, *age*, s.47.

³⁹ Ömer Osman Umar, "Suriyede Fransız Emperyalizmi", *Fırat Ünversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Elazığ 2002, s. 301.

⁴⁰ Mehmet Akif Okur, "Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriyede Fransız Mandası", *Bilig*, Ankara 2009, sy. 48, s. 146.

⁴¹ Bkz. Nizâr el-Keyyâlî, *Dirâsetün fi târîh Suriye's-siyâsîyyi'l-muâsır*, Dârü Talâs, Dimeşk 1997, s. 63-70.

yıl içinde anlaşılırsa da silahların artık bırakılmış olması ve yönetimin tümüyle eski direnişçilerden oluşması yeni bir silahlı direnişe imkan tanımamıştır.

İbrahim Halil Efendi Suriye halkının tam olarak Fransızların eline düştüğü bu yıllarda Afrin mıntikasında tepelere konuşlanmış yedi köyün ortasında bir vadide kurulmuş tarihi bir yapı olan Uryâ Nebî (Hûri Nebî)⁴² camisini tamir ettirerek burada Cuma günleri haftalık vaaz ve nasihatler vermeye başlar.⁴³ Kısa zamanda bütün bölge halkı İbrahim Halil Efendi'ye intisap ederek mürid olurlar. Kendisi de bölge halkından olan Musa Na'sân Efendi bunu şu şekilde dile getirir:

“Çok uzak köylerin halkı dahi Hz. Şeyh'in vaazlarını dinlemek için gelmeye başladılar. Hz. Şeyh'in buradaki varlığı; önu alınamayan ve daha önce görülmedik kalabalıkların oluşmasına sebep olur. Her giden tarikata intisap eder ve gittikçe müridler çoğalır; bu çoğalma sadece kemmiyet olarak değil keyfiyet olarak ta güçlü bir bağa sahiptir. Şeyhlerine karşı sonsuz muhabbet ve teslimiyet içindedirler. Üzerlerinden cahiliyet karanlığı kalkıp, mürid olan ve olmayanların tümünün üzerine mânevî bir güneş doğar, zihinleri aydınlanır. Cemaate gelenler ve kendisini görenler ayrılmak istemezler, bütün dünya umurunu unutarak tarikata intisap edenler; bütün haramları terkedip, günahlarına ağlayarak nedametle tevbe etmektedirler. Hatta sigara içmeyi haram olarak gören Hz. Şeyh, sigarayı bırakmayı müridliğe kabul etmemektedir. Bu şartlarda mürid olanlar katiyyetle sigarayı terkederler. Dünya muhabbeti kalplerinden çıkıp yerine aşk ve muhabbetullah dolar. Müridlerinde mânevî haller zuhur eder. Her nereye gitse arkasında onu takip eden yüzlerce müridi olur, her taraftan davet olunur.”⁴⁴

İbrahim Halil Efendi'nin bölgeye yabancı bir insan olarak çok kısa bir sürede bu kadar büyük bir mürid topluluğu oluşturması ve bölgede bulunan aşiret ağalarının nüfuzunun giderek azalması Şeyh İsmâil ve Dîko adlı iki aşiret ağasını bir hayli rahatsız eder.⁴⁵ Bu ağaların İbrahim Halil Efendi'nin varlığından rahatsız olmaları gayet anlaşılabilir bir durumdur. Zira o, bölgede ilim seferberliği başlatmakla cahil kalmış köylüleri ağaların kontrolünden çıkarmış ve kısa bir zaman içerisinde bölgede büyük bir sosyal değişim yaşanmıştır. Pek çok kimse okur-yazar olup, dinî ilimlere vakıf bir hale gelmiştir.

⁴² Uryâ Nebî, Hz. Dâvud zamanında yaşamış onun ordusunun komutanlarından. Türbesi câminin alt kısmında yer alır. Daha önceleri kilise olan yapı daha sonraları câmiye çevrilmiştir. Osmanlı'nın çöküşünden sonra yerleşim yerine uzak olan yapı, İbrahim Halil Efendi'nin bölgeye geldiği zamanlarda kendi haline terk edilmiş bir durumdadır.

⁴³ İbrahim Halil, *Not Defteri*, s. 13; Musa Na'sân, *age*, s. 94.

⁴⁴ Musa Na'sân, *age*, s. 95-96.

⁴⁵ İbrahim Halil, *age*, s. 14; Şeyhû Ali, *age*, s. 48.

Böylece yoksul halkın çoğu aşiret ağalarının tasallutundan tamamen kurtulmuştur. İbrahim Halil Efendi'nin bu başarısı, muhalifleri tarafından dahi takdir edilmektedir.⁴⁶

Önceleri İbrahim Halil Efendi'ye arka çıkan bu ve bazı diğer ağalar onun ağalık sistemini yıkan öğretilerinden dolayı kendisine düşman olurlar. Bu ağaların daha sonraları müridlere karşı silahlı savaşa dönüşecek olan bu düşmanlıkları, önceleri halkı müridlikten soğutmaya çalışmak ve Fransa'yla Türkiye resmî makamlarına aleyhte ihbarlar yapmak şeklinde ortaya çıkar. Halkın arasına İbrahim Halil Efendi'nin Şeyh olmayıp Türkiye tarafından özel olarak gönderildiği fikrini yaymaya çalışırlar.⁴⁷ Ancak İbrahim Halil Efendi'nin müridleriyle arasında kurduğu bağ, bu tür haberlere müridlerin inanmayacağı kadar kuvvetlidir. Bu yolla destek bulamayan ağalar, İbrahim Halil Efendi'yi Türkiye istihbaratından olma ithamıyla Fransa makamlarına defalarca şikâyet ederler. Fransız yetkililer iki defa İbrahim Halil Efendi'yi sorgular, fakat bu ithamları doğrulayacak bir bilgiye de ulaşamazlar. Yine de hızla sayıları artan müridleri kontrollerinde tutabilmek için özel takibe başlarlar.⁴⁸ Ağalar ithamlarıyla Fransa'dan bir şey elde edip İbrahim Halil Efendi'yi durduramayınca bu defa Türkiye'ye şikâyette bulunarak onu Türkiye aleyhinde olmakla suçlayıp, Türkiye'de yasak olan şeyhlik ve tarikat faaliyetlerinde bulunduğunu ihbar ederler.⁴⁹ Ağaların Fransa ve Türkiye makamlarına verdiği birbirine zıt dilekçeler, onların amaçlarının bir hakikati ortaya koymak olmayıp sadece çıkarları doğrultusunda İbrahim Halil Efendi'den kurtulmak olduğunu gösterir niteliktedir. O bu konuyu şu şekilde dile getirir:

“Ben Suriye'deyken Şeyh İsmail Ağalar ve diğer akrabası olan ağalar dehâletle bir taraftan Fransızlara Türkçü olduğumu; diğer taraftan Türkiye'nin Kilis Kazası'nın Halk Fırkası Başkanı İsmail Bey'e aleyhde idâre-i kelâm ettiğimi ve tarikat şeyhliğiyle meşgul olduğumu bildiren raporlar veriyorlardı.”⁵⁰

Nihayet 1930 yılının Temmuz ayında İbrahim Halil Efendi Fransız müsteşarı Kapitan Larest tarafından tutuklanarak Türkiye'ye teslim edilir.⁵¹ O, Suriye'de bulunan

⁴⁶ Muhammed Abdû, “Yirminci Yüzyılda Kürd Dağındaki Siyasi Hareketler”, <http://www.syriakurds.com/2007/derasat/der012.htm> (10.4.2011).

⁴⁷ İbrahim Halil, *age*, s. 14; Şeyhû Ali, *age*, s. 48.

⁴⁸ Musa Na'sân, *age*, s. 96.

⁴⁹ İbrahim Halil, *age*, s. 14; Musa Na'sân, *age*, s. 96.

⁵⁰ İbrahim Halil, aynı yer; Şeyhû Ali, aynı yer.

⁵¹ İbrahim Halil, aynı yer; Şeyhû Ali, aynı yer.

müridlerinin başına Suriye'ye ilk gittiği zaman sade bir çoban olan ancak kısa zamanda kendisini yetiştirmiş Hanif Arabû Efendi'yi (ö. 1947) vekil olarak bırakır ve ona kendisinin yokluğunda Ebü'n-Nasr Efendi'yle istişare etmeyi tavsiye eder.⁵²

1.1.4. Fransızlar Tarafından Türkiye'ye Teslimi (Temmuz 1930)

İbrahim Halil Efendi Türkiye'ye Kilis'ten teslim edilir ve burada nezarete tutulur. Kaymakam ve emniyet amiri onun Şeyh Saîd hareketinde Şeyh Osman'ın arkadaşı Hopalı İbrahim Hoca olduğunu ileri sürerler.⁵³ Bu sebeple İbrahim Halil Efendi derhal Gaziantep'e sevk edilir. Gaziantep Emniyet Müdürlüğü tarafından tekrar kimlik kontrolü yapılır ve kendisinin İzmitli olduğuna ve Hopalı İbrahim Hoca olmadığına karar verilir. Bu kararla İbrahim Halil Efendi idamdan kurtulmuşsa da hakkında Suriye'den gelen raporlar sebebiyle şapka aleyhine halkı tahrik suçlamasıyla hapisaneye atılır.⁵⁴

İbrahim Halil Efendi on altı ay kadar Gaziantep hapisanesinde kalır.⁵⁵ Bu müddet içerisinde o bölgede de pek çok tanıdıkları olur.⁵⁶ Onun bu bölgede tanınmasına neden olan olaylardan birisi şu şekilde cereyan eder:

O tarihlerde hapisanede bulunan mahkumlar arasında ciddi düşmanlıklar olmuş ve mahkumlar iki gruba ayrılmışlardır. Her iki grup da çıkacak bir kavgaya karşı dışarıdan kesici aletler temin etme yarışındadırlar. Bu durum hapisane yetkilileri tarafından biliniyor olsa da onlar da arayı bulamamış ve çaresiz kalmışlardır. İbrahim Halil Efendi bu gördüğü manzara karşısında çok müteessir olur ve hapisane yetkililerine müracaat ederek valilik ve müftülükten hapisane içerisinde Cuma namazı kıldırmak, vaaz ve nasihatlerde bulunmak üzere izin alır. Gerekli izinleri aldıktan sonra bir Cuma vakti hapisane avlusunda ezan okur. Pek çok mahkumla birlikte namaz kırlarlar. Okuduğu hutbe herkesin kalbine tesir ederek hemen herkesin tövbe etmesine vesile olur.⁵⁷

⁵² Muhittin Soğukoğlu, *age*, s. 39; Reşîd Hamû, *age*, s. 53.

⁵³ Hopalı İbrahim Hoca'nın kimliği hakkında kayıtlı bilgilere rastlanmamakla beraber, İbrahim Halil Efendi'nin Suriye'ye geçtiği tarihte idamlık bazı mahkumlara yardım ederek onları Suriye'ye kaçırdığı ve kendisinin de İbrahim Halil Efendi'nin Suriye'ye geçtiği tarihlerde Suriye'ye kaçtığı kaynaklarda ifade edilmektedir. Bkz. Cemalettin Soğukoğlu, a.g.mül.

⁵⁴ İbrahim Halil, *Not Defteri*, s. 16.

⁵⁵ İbrahim Halil, *age*, s. 18.

⁵⁶ Musa Na'sân, *age*, s. 97.

⁵⁷ İbrahim Halil, *Not Defteri*, s. 19; Mehmet Özuslu, Mülâkat, Kilis 3.8.2010.

Bu şekilde bu iki düşman grubun arasını bulmaya muvaffak olan İbrahim Halil Efendi'nin şöhreti kısa zamanda bölgeye yayılır. Pek çok kimse kendisine mürid olur. Bölgenin tanınmış simalarından olan ve sonraları kendisine kayınpeder olacak olan Mekke Şeyhi namıyla bilinen Abdullah Efendi (ö. 1931) kendisini defalarca hapisanede ziyaret eder.⁵⁸

İbrahim Halil Efendi ülkeyi pasaportsuz terketme dışında hudut dâhilinde her hangi bir suç işlediğine dair yeterli delil bulunmadığı için 1931 yılında serbest bırakılır. O, hapisten çıktıktan sonra her ne kadar Suriye'ye yakın olan Gaziantep'te ikamet etmek istese de, emniyet birimlerinden gelen baskılar sonucu İzmit'e döner.⁵⁹ Burada göstermelik bir marangoz açarak halkın arasına karışır. Kendi beyanına göre bir milli bayram günü tören meydanına gerekli bütün tertibatı kendisi sağlar ve oraya gelenlere etkili bir konuşma yapar. Bu hitabeti sayesinde orada bulunan birçok devlet yetkilisiyle iyi diyaloglar kurar. Bu diyaloglar neticesinde Gaziantep'ten gelen aleyhindeki istihbaratı İzmit Emniyeti dikkate almaz. Bu istihbaratta Hopalı İbrahim Hoca'yla İbrahim Halil Soğukoğlu'nun aynı kişiler olduğu bildirilmektedir.⁶⁰ İbrahim Halil Efendi, İzmit Emniyet Müdürlüğü'ne kendisinin daha önce bu sebepten dolayı haksız yere on altı ay hapisanede kaldığı, daha sonra beraat ettiği bilgisini verir. Emniyet Müdürü kendisine bunu ispat eden gerekli mahkeme evraklarını 15 gün içerisinde getirmesini ister. Bu sebebe binaen İbrahim Halil Efendi tekrar Gaziantep'e gider. Gerekli evrakları mahkemeden alıp İzmit Emniyet Müdürlüğü'ne gönderir.⁶¹

Gaziantep'ten İbrahim Halil Efendi aleyhine gelen raporun onun lehine tecelli ettiği görülür. Emniyetin baskısıyla Gaziantep'ten ayrılmak zorunda kalan İbrahim Halil Efendi mahkeme evraklarını İzmit Emniyeti'ne gönderme bahanesiyle tekrar Gaziantep'e dönmüş bulunur. İbrahim Halil Efendi bu sefer burada kalma niyetindedir ve kısa bir süre içerisinde daha önce zikredildiği gibi Abdullah Efendi'nin kızıyla evlenir. Bu evlilik onun Gaziantep'te kalma gerekçesi olur.⁶²

⁵⁸ Musa Na'sân, *age*, s. 99.

⁵⁹ İbrahim Halil, *age*, s. 21.

⁶⁰ İbrahim Halil, *age*, s. 21-22.

⁶¹ İbrahim Halil, *age*, s. 22.

⁶² İbrahim Halil, aynı yer.

İbrahim Halil Efendi Gaziantep'te kalmakla hem buradaki müridlerin sayısını arttırmış ve hem de Suriye'deki müridleriyle istediği bağı tekrar sağlamıştır. Onun bu faaliyetlerine son derece gizlilik içerisinde devam ettirdiği görülür. Çünkü Gaziantep'te artan nüfuzu devlet birimleri tarafından yakından takip edilmektedir ve mürid olan köylere çeşitli baskılar yapılmaktadır.⁶³ İbrahim Halil Efendi'nin buradayken bir kaç kere Ankara'ya da giderek dönemin hızlı gelişen siyasetine yön verme çabası içerisinde olduğu görülmektedir.⁶⁴

Aynı yıllar İbrahim Halil Efendi'nin müridleri "Vatan Kitleleri" yetkilileriyle yakın ilişki kurarlar. Bu durum Fransızların dikkatini çekmiş olmalı ki ağalara müridlere karşı maddî destek vererek mürid hareketini bitirmeye çalışırlar. Bu tarihlerde müridlerle ağalar arasında pek çok çatışma yaşanır. Ağaların Fransızlar tarafından desteklendiği halk tarafından bilindiği için, bu çatışmaların hep müridlere güç kazandırdığı kaydedilmiştir.⁶⁵

1.1.5. Bilecik'te Zorunlu İskân (1934 – 1937)

İbrahim Halil Efendi Gaziantep'teki faaliyetleri ve Suriye'deki müridleriyle olan bağlantısı sebepleriyle olsa gerek, 1934 yılında Bilecik'e Bakanlar Kurulu kararıyla mecbûrî iskâna gönderilir.⁶⁶ Bu kararda Fransa'nın Türkiye'ye olan başvurularının da etkisi olduğu düşünülebilir.

İbrahim Halil Efendi Bilecik'te sıkı bir takibe alınmış olmasına rağmen müridleriyle kendisini ziyarete gelen habercilerle iletişimini devam ettirir.⁶⁷ Günden güne güçlenen bu hareketi Fransız kaynakları daha önce de ifade edildiği gibi "Mürid Hareketi" olarak zikreder. İbrahim Halil Efendi o tarihlerde her ne kadar hareketin başında bulunmasa da onun önderliğini yaptığı bu hareket Suriye'nin istiklâli için çalışan bölgedeki tek silahlı güç niteliğindedir. Nitekim 1927' den sonra Vatan Kitleleri'nin hükümet olmasıyla

⁶³ Mehmed Özuslu, a.g.mül.

⁶⁴ Musa Na'sân, *age*, s. 105; Cemalettin Soğukoğlu, Mülâkat, Halep 20 Mart 2011.

⁶⁵ Şeyhû Ali, *age*, s. 50.

⁶⁶ Bkz. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Kararname, 3.2.937, 5986.

⁶⁷ Cemalettin Soğukoğlu, Mülâkat, Halep 20 Mart 2011.

Fransızlara karşı müridlerin dışında kaydadeğer silahlı bir güç kalmadığı anlaşılmaktadır.⁶⁸

İbrahim Halil Efendi Bilecik'teyken, Afrin bölgesi müridlerin her şeyi kontrol altına almasıyla, adliye, maliye, askeriye organları bulunan İslamî ilkelere bağlı bir yönetim halini almıştı.⁶⁹ Daha çok kırsal kesimleri içine alan bu bölgeye Fransız kuvvetleri girememekteydi. Nitekim 1934 yılında Fransız birlikleri bu bölgeye çıkarma yapmak isterken müridler tarafından saldırıya uğramış üç Fransız askerinin vurulmasından sonra birlik geri dönmüştür.⁷⁰ Fransızlar günden güne güçlenen bu yönetimin diğer bölgelere de sıçramasından çekindikleri için olsa gerek bu hareketi bitirmek için yoğun bir çaba içersine girerler. Bunun bir tezahürü olarak 1936 yılında Vatan Kitleşi yetkilileri Fransa'ya giderek Fransızlarla anlaşmaya vardıktan sonra, Fransızlar Vatan Kitleşi'ne müridlerin silah bırakması için baskı yapmalarını ister.⁷¹ Bu sebeple Fransızlar haklarında idam kararı bulunan müridlerin komutanlarının mahkemesiz affedileceğini duyurarak 1937 yılında İbrahim Halil Efendi'nin vekili Şeyh Hanif'le görüşürler.⁷² Fransız yetkililer Şeyh Hanif'e bu silahlı grubun dağdan inmesi durumunda mahkemesiz affedileceklerini sadece hareketin ileri gelenlerinin Şam'da zorunlu ikamet edeceklerini bildirirler. Vatan Kitleşi'nin de ısrarıyla Şeyh Hanif bu anlaşmayı şartların gereği olarak uygun bulur ve kabul eder. Bunun akabinde silahlı grubun lideri Reşid İbo ve bazı arkadaşları Şam'a sürgüne gönderilir. Vatan Kitleşi yetkililerinin girişimleriyle altı ay kadar sonra Halep'te yaşayıp Afrin bölgesine gitmemeleri kaydıyla sürgünleri sonlandırılır.⁷³

1.1.6. Hatay'a Gönderilişi (Şubat 1937)

1937 yılında Fransa Suriye'nin toprak bütünlüğünü kabul etmiş ve bütün mahallî idareler Suriye hükümetine bağlanmıştır.⁷⁴ Aynı yıllar Türkiye de Hatay'ın Suriye'den sayılmaması için yoğun çaba harcar ve bu meseleyi milletler meclisine getirir. İbrahim Halil Efendi'nin Türkiye'nin doğusundaki ve kuzey Suriye'deki nüfuzu bilindiği için

⁶⁸ Bkz. Nizâr el-Keyyâlî, aynı yer.

⁶⁹ Şeyhû Ali, *age*, s. 47-48; Reşid Hamû, *age*, s. 53.

⁷⁰ Mustafa en-Neccâr, "el-Celâü'l-Kebîr", *Teşrîn Gazetesi*, (18/04/1986), s. 12.

⁷¹ Mustafa en-Neccâr, aynı yer.

⁷² Şeyhû Ali, *age*, s. 59.

⁷³ Mustafa en-Neccâr, *age*, s. 12.

⁷⁴ Mehmet Akif Okur, *age*, s. 149.

3/2/1937 tarihinde Bakanlar Kurulu kararnamesiyle serbest bırakılarak Ankara'ya çağırılır.⁷⁵ O tarihlerde babası Saîd Hilmi Efendi de Ankara'nın Çubuk Nahiyesi'nde imam olarak görevlidir. Öncelikle onun yanına gider. Daha sonra burada siyasi bazı temasları olur.⁷⁶ Bu temaslarda o tarihlerde Türkiye'nin millî meselesi olan Hatay konusu görüşülmüş olmalıdır. Çünkü orada yapılacak referandumda halkı Türkiye lehine teşvik edecek kimselerin bölgeye gönderilmesi gerekiyordu. Bunun yanında mürid hareketinin Hatay'ın Türkiye'ye bağlanmasında rol oynayabileceği düşünülmüş olmalıdır. Nitekim Fransızlar İbrahim Halil Efendi'yi Türkiye istihbaratına çalışan birisi olduğunu varsaymaktaydılar.⁷⁷ Onların bu düşüncesi bölgedeki en etkin sosyal ve silahlı gücün Türkiye tarafından yönetildiği tezini doğruyordu. Bu durumun Fransızları, Hatay meselesini geciktirirlerse kuzey Halep'in belki de daha fazlasının Hatay gibi Türkiye taraftarlığı yapacağı endişesine sevk ettiği, bunun ise Fransa'nın Hatay'ı gözden çıkarmasını kolaylaştıran bir faktör olduğu görülebilir.⁷⁸

Ankara'daki siyasi temaslarının akabinde İbrahim Halil Efendi Hatay'a gönderilir.⁷⁹ Bu konuyu Şükrü Sökmensüer⁸⁰ (ö. 1978) şu şekilde dile getirir: "Hatay nüfusuna kayıtlıymış gibi, iki maliye müfettişini de oraya gönderdik. Bunların arasında bir de meşhur Nakşibendî şeyhi ki, Atatürk çok severdi."⁸¹ İbrahim Halil Efendi burada Hatay Erginlik Cemiyeti'ne bir dönem başkanlık eder.⁸² Onun, burada henüz tam olarak ortaya koyamadığımız Türkiye'nin sosyal ve dinî anlamda kaderini etkileyen çalışmalarının olduğu aile efradı tarafından beyan edilmektedir.⁸³

Hatay da yaptığı hizmetlerden ötürü İbrahim Halil Efendi Türkiye içerisinde bir nebze olsun rahatlamıştır. Bu hizmetleri esnasında birçok yetkilinin yanı sıra Hatay Cumhurbaşkanı Tayfur Sökmen'le de iyi ilişkiler kurmuş⁸⁴ ve nihayet 1938 yılının

⁷⁵ Bkz. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Kararname, 3.2.937, 5986, Ek 1; İbrahim Halil, *Not Defteri*, s. 25.

⁷⁶ Feyzullah Soğukoğlu, *Mülâkat*, İstanbul 20 Kasım 2010; Musa Na'sân, *age*, s. 109-110.

⁷⁷ Reşid Hamû, *age*, s. 77.

⁷⁸ Bkz. Mustafa Öztürk, *age*, s. 44.

⁷⁹ İbrahim Halil, *Not Defteri*, s. 25.

⁸⁰ Şükrü Sökmensüer o tarihlerde Emniyet Umum Müdürüdür.

⁸¹ Arı İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1997, s. 91.

⁸² İbrahim Halil, *Not Defteri*, s. 41.

⁸³ Musa Na'sân, a.g.mül.; Cemalettin Soğukoğlu, a.g.mül.

⁸⁴ İbrahim Halil, *age*, s. 41.

Temmuz ayında bütün ailesini de yanına alarak resmî yollarla Suriye'ye göçerek Halep'te ikamet etmeye başlamıştır.⁸⁵

1.1.7. İkinci Kez Suriye'ye Gidişi (Temmuz 1938)

İbrahim Halil Efendi'nin Suriye'ye bu ikinci gelişinde konumu bir önceki gelişine göre çok farklılaşmıştır. Daha önce fakir ve eğitimsiz halkı her alanda eğiten bir üstat konumundayken bu sefer her konuda kendilerini geliştirmiş silahlı bir kuvvetin komutanı olmuştur. Bu konumu gereği Fransızlar'ın bölgeden çıkartılması için tekrar yoğun bir çalışma içersine girer. Bir süre Halep'te kaldıktan sonra müridlerin bölgesine geçmeden önce Şeyh Ebü'n-Nasr, Şeyh Ahmed Murad, Şeyh İsa el-Beyanûnî ve bölgeye yakın diğer toplum önderleriyle görüşür. Daha sonra Vatan Kitleleri'nin önde gelen yetkililerinden olan Sa'dullah Câbirî, Fâtih el-Mar'aşî, Abdû Mısırî ile de görüşür ve kendilerinden maddî-manevî destek sözü alır.⁸⁶ Bu görüşmelerde İbrahim Halil Efendi'nin kendi hedefleri doğrultusunda Hatay meselesini de masaya yatırmış olması muhtemeldir.

Vatan Kitleleri yetkilileri her ne kadar Fransız hükümetiyle anlaşmaya vardılarsa da Fransa'ya güvenmemekteydiler ve bu nedenle müridlerin Fransızlara karşı bağımsız bir kuvvet olarak bölgede bulunmaları ellerini güçlendiriyordu. Bu sebeple söz konusu toplantıda mürid hareketine her türlü desteği verecekleri sözünü vermişlerdi. Nitekim o tarihlerde Suriye kendi silahlı kuvvetini kurmaya çalışıyordu⁸⁷ ve müridlere gerektiği takdirde mühimmat yardımı yapabilirlerdi. Jandarma kuvvetleri mahallî idareye bağlı olduğundan bu gizli anlaşma İbrahim Halil Efendi'nin de elini güçlendirmekteydi.⁸⁸ İbrahim Halil Efendi 1938 yılının Eylül ayında müridlerin elinde bulunan Kürt Dağı bölgesine geçer.⁸⁹ Daha önce kendisine karşı olan ağalarla Vatan Kitleleri'yle anlaşmalarını ve niyetlerinin Fransızlar'ı Suriye'den çıkarmak olduğunu, kendilerine engel teşkil etmedikleri takdirde bu bölgeden başlayıp bütün Suriye'ye yayılacak bir hareket başlatacaklarını belirterek barışmak ister. Bu konuda ne kadar çaba göstermişse

⁸⁵ Musa Na'sân, *age*, 113; Şeyhû Ali, *age*, s. 60.

⁸⁶ Mustafa en-Neccâr, *age*, s. 12; Musa Na'sân, *age*, s. 113; Reşîd Hamû, *age*, s. 57.

⁸⁷ Mehmet Akif Okur, *age*, s. 148-149.

⁸⁸ Mustafa en-Neccâr, aynı yer.

⁸⁹ Musa Na'sân, *age*, s. 115.

de ağalar onunla görüşmeyi dahi kabul etmez ve hatta anlaşmak bir yana Fransızlarla ittifak kurarlar.⁹⁰

Fransa'nın müridlere kendi kuvvetleriyle saldırmaktan çekindiği düşünülmektedir. Nitekim böyle bir hareket bölgede zaten hassas olan dengeleri bozabilir ve müridlere hiç hesap edilmeyen destekler çıkabilirdi. Bu nedenle kendilerinin yapamadıkları saldırıları genellikle bölge halkından olan ağalar vasıtasıyla sürdürmekteydiler. Silah ve mühimmat desteği de bulan ağalar, İbrahim Halil Efendi'nin bölgeye gelişiyle birlikte yeniden müridlere cephe açarlar. Pek çok sıcak çatışma yaşanır, hepsinde de ağalar büyük kayıplar verirler. Aynı şekilde müridlerin bu tarihlerde Fransızlarla da pek çok çatışması olmuş ve Fransızlar önemli kayıplar vermişlerdir.⁹¹

1939 yılına gelindiğinde müridler Fransızlarca desteklenen ağaların saldırılarına rağmen çok daha güçlenmişlerdi. Müridlerin bu durumu Fransızlar için ciddî problem oluşturmaya başlar. Fransız yetkililer bu tarihte önemi hızla artan bu konunun hallinin sadece ağalarla olmayacağını düşünmüş olmalı ki bundan sonraki süreçte Suriye'nin siyasî yönetimini elinde bulunduran Vatan Kitleleri içerisinde bazı dostları vasıtasıyla parti içerisinde mürid karşıtı bir grup oluşturmaya çalışmışlardır.⁹² Özellikle de Jandarma genel komutanı Behiç Hatip'i yüksek maddi imkanlar sağlayarak kendi yanlarına çekmeyi başarırlar.⁹³ Suriye halkından oluşan Jandarma kuvvetlerinin müridlerin aleyhinde olması İbrahim Halil Efendi açısından sıkıntılı bir durum oluşturmuştur.

İbrahim Halil Efendi notlarında konu ile ilgili şu bilgilere yer verir:

“Beş yüz jandarmayla binbaşı Cemil, Sehrincek Köyü'ne gelerek bizi orada sanmışlardı. Şeyh Horoz Köyü'nden haber aldım; onların arkalarını yüz elli kişi ile çevirdim. “Cemil Bey'i acele bana çağırınız”, demem üzerine bir jandarma zabiti koşarak atına bindi ve gitti; beraberce

⁹⁰ Musa Na'sân, *age*, s. 115; İbrahim Halil Efendi haberciler vasıtasıyla ağalarla iletişime geçer. Ağalar kendilerinin Fransa'ya karşı müridlere destek vermelerinin mümkün olmadığını, Fransızların isteseler bütün bölgeyi uçaklarla yerle bir edebileceklerini belirtirler. İbrahim Halil Efendi'ye ağaların Fransa'nın bütün bölgeyi yerle bir edebilecek güçte olduğunu söyledikleri haber verince o şöyle der: Siz bizi küçük görmeyin biz onların bize çevirdikleri silahları çevirip Parislerini vururuz. (Cemalettin Soğukoğlu, *Mülâkat*, Halep 20 Mart 2011).

⁹¹ Mustafa en-Neccâr, *age*, s. 12.

⁹² Musa Na'sân, *age*, s.118; Şeyhû Ali, *age*, s. 68-69.

⁹³ Muhittin Soğukoğlu, *age*, s. 39; Musa Na'sân, *age*, s. 125; Cemalettin Soğukoğlu, *Mülâkat*, Halep 20 Mart 2011.

geldiler. Baktılar ki muhasara altındalar! Ziyaretine gelmiştik, seni Sehrincek Köyü'nde sanmıştık, dediler. Ondan sonra vedalaşıp gittiler.”⁹⁴

Bu notlardan da anlaşılacağı üzere Fransızlar Behiç Hatip'i müridlere karşı kendi saflarına çekmelerinden sonra jandarma kuvvetleri birçok kez İbrahim Halil Efendi'yi ve müridlerin ileri gelenlerinden Bekir Fehmi (ö. 1941) ve Reşid İbo (ö. 2005)'yu tutuklamaya teşebbüs etmiş ancak hiç birinde başarılı olamamışlardır. Son olarak jandarma genel komutanı Behiç Hatip bizzat Hanif Efendi'yle görüşme talebinde bulunur ve bu maksatla Naz Uşağı Köyüne gelir. Daha önceleri Vatan Kitleşi üyesi olan Behiç Hatip'le birçok toplantıda bir araya gelmiş olan Hanif Efendi onun kendisine ihanet edeceğini hiç düşünmemiş olsa gerek ki, tedbir aldirmaya dahi gerek duymaz. Behiç Hatip kendisiyle görüşürken bir yandan da askerlere köyü kuşatma altına almalarını emreder. Askerler kısa bir süre içerisinde Hanif Efendi'yi tutarak Afrin Hapishanesi'ne götürürler.⁹⁵ Müridlerin ileri gelenlerinden Hanif Efendi'nin tutuklanması müridleri derinden etkiler. Mevcut durumu derhal Vatan Kitleşi'ne bildiren İbrahim Halil Efendi karşı bir hamle yaparak Hanif Efendi'yle takas yapılması için bazı jandarmaların esir alınması talimat verir. Müridlerden bir grup Zeytinak Jandarma Karakolu'na baskın düzenlerler ancak, saldırılara karşı hazırlıklı olmalarından olsa gerek jandarmalar müridleri farkederek. Çıkan çatışmada bir jandarma eri hayatını kaybeder. Müridlerin kendilerinden daha kalabalık olduğunu gören jandarma çavuşu kaçınca müridler karakolu kalan askerlerle beraber teslim alırlar.⁹⁶ Bu olayda her ne kadar müridler istediklerini elde etmişlerse de İbrahim Halil Efendi bu operasyonun Suriye halkından olan bir jandarma erinin öldürülmesiyle gerçekleştirildiği için o karakolu ve esirleri karşılıksız serbest bırakır.⁹⁷ Bu olay, mürid hareketini bitirmek isteyen Fransızlar için önemli bir fırsata dönüşür. Nitekim bu olayların akabinde Jandarma Genel Komutanı Behiç Hatip'in eline müridlere karşı Fransızlarla açıkça işbirliği yapmak için fırsat geçmiş olur.

1939 yılında Vatan Kitleşi Fransa'nın Behiç Hatip gibi bazı yetkilileri kendi yanlarına çekmeleri sebebiyle olsa gerek, kendi içlerinde bölünmeye başlar. Bu bölünmedeki en

⁹⁴ İbrahim Halil, *Not Defteri*, s. 29.

⁹⁵ Muhittin Soğukoğlu, *age*, s. 127-128.

⁹⁶ Şeyhû Ali, *age*, s. 69; Musa Na'sân, *age*, s. 128.

⁹⁷ Musa Na'sân, aynı yer.

önemli sebebin Vatan Kitlesi'nin Hatay konusuna gerekli önemi vermemesi olduğu tahmin edilmektedir. Nitekim o tarihlerde Hatay resmen Türkiye'ye bağlanmıştır. Nihayet 18 Şubat 1939'da Vatan Kitlesi hükümeti düşer. Bunun akabinde Fransa'nın desteklediği Behiç Hatip Suriye'deki en yetkin şahıs olur.⁹⁸ Mürid hareketi karşıtlığı ile bilinen Behiç Hatip'in idareyi eline almasıyla birlikte müridlere olan her türlü yardım kesilmekle kalmaz, mürid hareketini bitirmek için Fransızlar'dan da yardım ister.⁹⁹ Bir başka ifadeyle mürid hareketini bitirmek isteyen Fransızlar, Behiç Hatip'in idareyi ele almasıyla müridlere karşı onu harekete geçirirler. Bunun akabinde Fransız uçakları bütün mürid köylerine baskın yapılacağına dair bildiriler atar.¹⁰⁰ Aradan bir iki gün geçtikten sonra Fransız hava kuvvetleri uçaklarla bütün mürid köylerini bombalamaya başlar. Musa Na'sân Efendi'nin ve olaya tanıklık edenlerin beyanına göre günde iki-üç kere on yedi kadar askeri uçak müridlerin yaşadığı bölgeleri bombalar. Bu bombardımanda asker sivil ayrımı yapılmaksızın, müridlerin yaşadığı tahmin edilen bütün evlerin yerle bir edildiği, olaya tanıklık edenler tarafından ifade edilmektedir.¹⁰¹ Bombardımanların akabinde Fransız birlikleri General Moni kumandasında bir alay askerle karadan harekete geçer. Jandarma ve bölgeyi iyi bilen aşiret ağaları da harekete destek verirler.¹⁰² Silahlı müridler dağlarda yer tuttuğu için her ne kadar ciddi bir zayıat vermemiş olsa da, kış şartlarında çoluk-çocuk denmeden her yerin bombardımana tâbi tutulup ailelerin perişan olması ve İbrahim Halil Efendi'yle anlaşmış olmalarına rağmen, Fransız korkusuyla bu olaylara Vatan Kitlesi yetkililerinin seyirci kalması ve Jandarmanın dahi bu saldırılarda kullanılması İbrahim Halil Efendi'yi derinden etkiler. Musa Na'sân Efendi onun bu saldırılar esnasında müridlere şöyle hitap ettiğini kaydeder:

“Bizim silahlara ihtiyacımız gayet çoktur. Arap kardeşlerimiz Fransızlardan korkup bize vaad eyledikleri umurlara muhalif kalıp bu halimize seyirci kaldılar. Bu hareketimiz Suriye'de bir kuvâ-i milliye hareketidir. Aşiret ağalarını bize musallat eden Fransızlar. Biz her şeye rağmen ağalardan sulh istedik kabul etmediler ve eşkiyalarıyla i'tidâda bulundular. Biz mecbur olup müdafâda bulunduk. Biz Fransızlardan harp istemedik onlar müdahale ettiler. Müttefiklerimiz Hizbü'l-vatan başkan ve âzâları bize vaad eylediklerinin birisi “Fransız askeriye müdahalesinde bulunursa, biz

⁹⁸ Şeyhû Ali, *age*, s. 71.

⁹⁹ Şeyhû Ali, aynı yer.

¹⁰⁰ Şeyhû Ali, *age*, s. 78; Musa Na'sân, *age*, s. 129.

¹⁰¹ Musa Na'sân, *age*, s. 129; Şeyhû Ali, *age*, s. 77, Reşîd Hamû, *age*, s. 75.

¹⁰² Musa Na'sân, *age*, s. 129; Mustafa Öztürk, *age*, s. 44; Reşîd Hamû, aynı yer.

de müdahalede bulunuruz, Jandarma heyeti bize bağlıdır; onlardan çekinmeyiniz, size karışmazlar.” Bunun aksine Jandarma umum kumandanı Behiç Hatip Şeyh Hanif’i hıyanetle yakaladı. Şu anda bu müdahaleye karşı Hizbü’l-vatan mensupları ve naibler meclisi hala sükût içindedirler. Bu dava bütün Suriye’de yaşayanların davasıdır. Her taraftan bu müdahaleye karşı itirazlarda ve müzaharalarda bulunmaları vâcip iken Suriye halkı bize yapılan saldırıya karşı sükût etmişler. Sanki bu müdahale Suriye’de olmuyor gibi herkes hadisenin neticesini bekliyorlar.¹⁰³

1.1.8. Türkiye’ye Dönüşü (1939)

Müridlerin silah ve mühimmatının içeriden destek olmadan Fransızlara karşı yetmeyeceğini gören İbrahim Halil Efendi, bu şartlar altında müridlerin daha fazla zarar görmemesi için bir kaç müridini yanına alarak Türkiye’ye teslim olur.¹⁰⁴ Teslim olmadan önce müridlere yazılı bir talimat göndererek isimlerini zikrettiği on üç kişinin Fransızlara teslim olmayıp Türkiye’ye gelmesini, diğerlerinin bulunduğu yerde Fransızlara teslim olmasını bildirmiştir. Ancak İbrahim Halil Efendi’nin bu yazılı talimatı müridlere ulaştığında silah tutamayan müridlerin çoğu Türkiye’ye ilticâ etmiş durumdadır.¹⁰⁵ 18 Mart 1939 yılında Türkiye hudut kapılarını bu mültecilere açar. Bu aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarihindeki Türkiye’ye ilk iltica hareketidir.¹⁰⁶

Müridlerden iltica edenler daha çok silah tutamayan kimselerdi. Silahlı mürid grubu ise henüz yerlerini terk etmemişlerdi. Bu sebeple Fransızlar’ın Türkiye’yi Suriye’de kalan müridlerin silah bırakmaması halinde Türkiye’ye iltica eden aileleri sınır dışı etmeye zorladığı görülür. Bölge halkı Türkiye’nin o zamanlar böyle bir bildiride bulunduğunu söylerler. Nitekim bu bildirinin akabinde dağdaki bazı müridler de silah bırakarak Türkiye’ye iltica ederler. Bütün bunlardan sonra bile Suriye’de binden fazla silahlı mürid grubu Bekir Fehmi ve Reşid İbo komutasında bölgede Fransızlarla mücadeleye devam etmiştir.¹⁰⁷

¹⁰³ Musa Na’sân, *age*, s. 126.

¹⁰⁴ Musa Na’sân, *age*, s. 130.

¹⁰⁵ Musa Na’sân, aynı yer.

¹⁰⁶ Mustafa Öztürk, *age*, s. 45.

¹⁰⁷ Musa Na’sân, aynı yer.

Türkiye'ye teslim olan İbrahim Halil Efendi bir müddet Kilis'te tutulduktan sonra, Bakanlar Kurulu kararnamesiyle tekrar Bilecik'te zorunlu ikamete tabi tutulur.¹⁰⁸ Burada kaldığı müddetce istihbarat birimleri tarafından yakından takip edilse de, onun bazı kimselerle gizli bir şekilde müridleriyle olan iletişimini devam ettirdiği anlaşılmaktadır.¹⁰⁹

Bu tarihlerde müridler Fransızlarla pek çok çatışmaya girerler. Bölgeyi iyi bilme avantajını da kullanan müridlere karşı Fransızlar pek çok zayıat verir.¹¹⁰ İkinci Dünya savaşının da başlamasıyla bölgeyi kontrol altında tutmak için Fransa hızlı bir şekilde bölgeyi silahsızlandırmaya başlar. Bu çerçevede müridlerle anlaşma yoluna gider.¹¹¹ Fransız General Merkovi bu konuda yetkili olarak müritlerle iletişime geçer. O sırada müridlerin başında bulunan Bekir Fehmi ve Şeyho Seydo müridler adına bu görüşmeyi gerçekleştirir. Fransız General müridlerin ve bölge halkının hepsinin Kürt olduğunu ve Arapların kendilerine yaptıkları mücadelede hiç yardımlarının olmadığını belirterek müridlerin silah bırakması halinde onlarla özel anlaşma yapmak istediklerini belirtir.¹¹² Bunun yanında kendilerine her türlü desteği sağlayacaklarını ve Suriye'ye girişi yasak olan bütün müridlerin girişinin serbest olacağını söyler. Müridler adına görüşmeyi gerçekleştiren Bekir Fehmi ve Şeyho Seydo, Fransızlarla yapılacak hiçbir anlaşmaya yanaşmayacaklarını açıkça General Merkovi'ye bildirirler. Olumsuz geçen bu görüşmeye rağmen Fransızlar müridlerin ileri gelenleri hariç, diğer müritlere af çıkarmıştır.¹¹³ Musa Na'sân Efendi'ye göre, eğer bu görüşmede İbrahim Halil Efendi bizzat bulunabilmiş olsaydı Fransızlarla anlaşma yoluna gidip Kürt bölgesi için özerklik alabilirdi.¹¹⁴

1.1.9. Üçüncü Kez Suriye'ye Geçişi (Haziran 1940)

Suriye'de meydana gelen bu siyasi gelişmeler İbrahim Halil Efendi'yi tekrar harekete geçirir. O, zaten Türkiye'ye göçmelerini istemediği Suriye'de yargılanmayacak olan müridlerine kendi aile fertleriyle beraber resmî yollarla Suriye'ye geçmelerini emreder.

¹⁰⁸ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Kararname, Haziran 1941, 16033, Ek 2.

¹⁰⁹ Musa Na'sân, *age*, s. 137.

¹¹⁰ Şeyhû Ali, *age*, s. 78; Reşîd Hamû, *age*, s. 74; Mustafa en-Neşşâr, *age*, s. 12.

¹¹¹ Mustafa en-Neşşâr, aynı yer.

¹¹² Cemalettin Soğukoğlu, Mülâkat, Halep 20 Mart 2011.

¹¹³ Musa Na'sân, *age*, s. 136.

¹¹⁴ Musa Na'sân, aynı yer.

Fransızlar İbrahim Halil Efendi'nin ailesine müridlerin bölgesine gitmeyi yasaklamalarından ötürü onlar Halep'e yerleşirler.¹¹⁵ Kendisi ise 1940 Haziran ayında zorunlu iskân yeri olan Bilecik'ten kaçarak, yakalandığı takdirde idamla yargılanacağı Suriye'ye gayr-ı resmî olarak silahlı müritleriyle birlikte dağlardan geçerek intikal eder.¹¹⁶ Suriye'de kendi müridlerinin yanında kalması tehlikeli olacağından Halep'te Şeyh Ebü'n-Nasr'ın müridlerinin evlerinde gizlenir. Buradan Fransız yönetimine Türkiye'den gönderiyormuş gibi birçok mektup yazar ancak herhangi bir cevap alamaz.¹¹⁷ İbrahim Halil Efendi bu mektuplarla Fransızlar'ın tekrar müridleri muhatap olarak yeniden onlarla görüşme yapmalarını sağlamaya çalışmıştır. Çünkü Fransızlarla yapılan daha önceki görüşme İbrahim Halil Efendi'nin kontrolü dışında, onun istemediği bir şekilde sonuçlanmıştır.

İbrahim Halil Efendi'nin düşüncesi Almanya'nın Fransa'yı işgal etmesiyle Suriye'den çıkmak zorunda kalacak olan Fransızlarla bölgeyle ilgili kendilerinin söz sahibi olacağı bir anlaşma yapmak olmalıdır. Musa Na'sân Efendi ve bazı kaynaklar onun Fransızlar'dan Kürt bölgesi için özerklik istediğini zikreder.¹¹⁸ O, bu konuda özellikle Fransızlar'ın daha önce müridleri muhatap almalarından ötürü ümitli olmalıdır ki yakalandığı takdirde idamla yargılanacağını bile bile, bir daha Türkiye'ye dönmeyecekmiş gibi bütün ailesiyle beraber Suriye'ye geçmiştir. Bütün bu düşüncelerle ağalara mektuplar ve haberciler göndererek mevcut durumun eskiye göre çok farklı olduğunu, Fransızlar'ın Suriye'den çıkacaklarını ve Fransızlar'a karşı ellerinin güçlü olması için eski düşmanlıkları bırakarak birlik olmaları gerektiğini bildirir. İlk etapta bu konuda ikna olmuşlarsa da İbrahim Halil Efendi bölgeye gelene kadar ağaların fikirlerinin değiştiği görülür.¹¹⁹

Fransızlar'ın İbrahim Halil Efendi'nin girişimlerini yanıtsız bırakmalarının nedeni Müridlerin Fransızlar'ı reddettikten sonra bölgeyle ilgili kararlarını vermiş bulunmaları olmalıdır. Müridlerin bölgedeki mevcut konuları ise Fransızlar'ın bu kararı değiştirmeye zorlayıcı bir unsur değildir. İbrahim Halil Efendi bu yüzden bu son

¹¹⁵ Ayşe Soğukoğlu, *Mülâkat*, Manisa 2 Kasım 2010; Musa Na'sân, *age*, 137.

¹¹⁶ İbrahim Halil, *Not Defteri*, s. 33; Musa Na'sân, *age*, 142; Şeyhû Ali, *age*, s. 81; Reşîd Hamû, *age*, s. 76.

¹¹⁷ Musa Na'sân, *age*, 141; Şeyhû Ali, aynı yer.

¹¹⁸ Musa Na'sân, *age*, s. 136; Şeyhû Ali, aynı yer.

¹¹⁹ Musa Na'sân, *age*, s. 142-143.

gelişinde ağalarla irtibata geçmeye çalışır. O, her ne kadar bu durumu 1939'da Türkiye'ye teslim olmadan önce görmüş, müridlerine bölgeyi terketmeyerek Fransızlar'a teslim olmalarını bildirmişse de daha önce de zikredildiği gibi bu bildirisi müridlere zamanında ulaşmamıştır. Müridlerin bölgeyi toplu olarak terk etmesi, bölgede İbrahim Halil Efendi'nin nüfuzunu azaltmıştır. Mevcut durumu değerlendiren İbrahim Halil Efendi Suriye'ye geçmeden önce bütün Suriyeli müridlerine evlerine dönmeyi emretmişse de evlerine dönen müridler, Fransız saldırısında sağlam kalan evlerinin ve tarlalarının ağalar tarafından gasp edildiğine veya yakılıp yıkıldığına şahit olurlar ve bölgeye istedikleri gibi yerleşemezler.¹²⁰

Bütün bu olumsuzluklara rağmen İbrahim Halil Efendi bölgeyi tekrar hareketlendirmek amacıyla Halep'te saklandığı yerden ayrılarak müridlerin bölgesine geçer. Müridler, Fransızlar'ın saldırılarına karşı tedbir amaçlı olsa gerek Türkiye tarafında karargâh kurmuşlardır. Daha önce de zikredildiği gibi İbrahim Halil Efendi bu karargâhtan ağaların yanına geçmeden önce, ağalarla anlaşmaya varır. Ancak ağaları iyi tanıyan İbrahim Halil Efendi onlardan gelebilecek bir ihanete karşı tedbirli davranarak bölgeye geçişini bir kaç gün tehirlilik olarak yapar. Yanına yetmiş kişiyi de alarak ağalarla görüşmek için Gavende Köyü'ne giden İbrahim Halil Efendi, beklediği gibi ağalar tarafından saldırıya uğrar. Bu ihanetin ardından İbrahim Halil Efendi çok müteessir olur ve askerleriyle beraber Türkiye'deki karargâhlarına geri döner.¹²¹

Ağalardan artık kesin olarak ümit kesen İbrahim Halil Efendi bölgede müridleri Fransızlar'a karşı güçlü göstermek amacıyla olsa gerek yüz kişiyi aşkın bir kuvvetle Afrin'in Raco Nahiyesi'nde bulunan Fransız birliğine saldırıda bulunur. Ancak bu saldırı da neticesiz kalır. Bütün birliğiyle tekrar karargâha dönen İbrahim Halil Efendi, dağda kaçak olarak yaşaması gereken müridlerin dışındaki bütün müridlerine silahlarını bırakarak evlerine dönmelerini emreder. Kendisi ise dağda kalan az sayıdaki müridiyle birlikte kalır. Bir müddet daha Fransızlarla irtibata geçmeye çalışan İbrahim Halil Efendi bazen dağdaki müritleri arasında bazen de Halep'te kendisini sevenlerin evlerinde gizlenir.¹²²

¹²⁰ Musa Na'sân, *age*, 137; Reşid Hamû, *age*, s. 75.

¹²¹ Musa Na'sân, *age*, s. 142.

¹²² Musa Na'sân, *age*, s. 144.

Fransızlar, İbrahim Halil Efendi'nin Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından Hatay'ın Türkiye'ye katılımını kolaylaştırmak ve Kürt Dağ bölgesini Türkiye'ye katmak için gönderildiğini düşünmektedirler.¹²³ Buna binaen Fransa Türkiye'den İbrahim Halil Efendi'nin derhal bölgeden uzaklaştırmalarını istemiş olmalıdır. Nitekim İbrahim Halil Efendi'nin bu faaliyetleri Türkiye'nin Fransa'yla yapmış olduğu anlaşmalara Türkiye'nin sadık kalmadığı izlenimini vermekle Fransa-Türkiye ilişkilerine zarar vermekteydi. Fransa Türkiye'yi bu noktada uyarılmış olabilir. Ancak İbrahim Halil Efendi'nin özellikle bu son gelişmiş sürgün gittiği yerden kaçarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nden tamamen bağımsız olarak gerçekleşmiştir. Bu yüzden Türkiye tarafından yakalandığı takdirde zor durumda kalacağını yakinen bilen İbrahim Halil Efendi, Türkiye'de tanıdığı bazı hükümet yetkililerini de araya koyarak bir çıkış yolu arar. Nihayet yetkililerinden kendisinin Türkiye'ye dönmesi halinde Suriye'de Fransızlar'a karşı giriştiği mücadeleden dolayı herhangi bir yargılamaya tabi tutulmayacağı sözünü alır. Bu konuda sözlü taahhütten başka resmî bir yazı aldığını da kaydeder.¹²⁴

1.1.10. Türkiye'ye Son Olarak Dönüşü (1941) ve Vefatı

Bu yazıyı aldıktan sonra da İbrahim Halil Efendi Türkiye'ye resmî olmayan yollardan girip çıkmaya devam eder. Nihayet Ağustos 1941'de Şeyh Biber adındaki müridiyle Kilis'te yolda jandarmalar tarafından tutulur.¹²⁵ Kendisini tanıyan yetkililerin de araya girmesiyle sadece bir ay kadar pasaportsuz seyahat ve ruhsatsız silah taşıma suçlarından hapsedilir. Daha sonra Bakanlar Kurulu kararıyla bir daha doğu illerine gitmemesi şartıyla Manisa'da zorunlu ikamet etmesine karar verilir.¹²⁶

İbrahim Halil Efendi'ye Manisa'da iskân hakkı olarak devlet arazisinden toprak tahsis edilerek buraya yerleşmesi sağlanır. Bundan sonraki hayatı orada daimi gözetim altında geçer. O buradayken de müritleriyle irtibatını kesmez. Devamlı kendisini ziyarete gelen

¹²³ Reşîd Hamû, *age*, s. 59; Reşîd Hamû bu bilgiyi Roger Lescot'un (ö.1975) "Le Kurd Dagh Et Le Mouvement Mouroud" isimli kitabından nakletmektedir. İlgili kitap Mürid Hareketi hakkında Fransız yazar Lescot tarafından kaleme alınmış önemli bir kaynak olsa da çalışmamız esnasında bu kitaba ulaşamadık. Bununla beraber Reşîd Hamû ve Şeyhû Ali'nin bu kaynaktan sıkça alıntı yapmış olmaları bu kaynakla ilgili bize genel bir bilgi sunmaktadır.

¹²⁴ İbrahim Halil, *Not Defteri*, s. 35.

¹²⁵ İbrahim Halil, *Not Defteri*, s. 36; Musa Na'sân, *age*, s. 145.

¹²⁶ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Kararname, Haziran 1941, 16033; İbrahim Halil, *Not Defteri*, s. 37.

müridlerle Suriye'deki müritlerine mektup ve haberler gönderir.¹²⁷ Bazı müritlerini kendi yanına alarak tasavvufî anlamda eğitmek için onları tarlada çalışan işçi olarak gösterir. Bu şekilde pek çok müridini burada tasavvufî anlamda eğitimden geçirir. Nitekim kendisinden sonra tarikat umurunu emanet ettiği Musa Na'sân Efendi de Manisa'da yetiştirdiği müridlerindedir.¹²⁸ Ancak İbrahim Halil Efendi'nin tarlasında çalışanların bu amaçla orada bulunduğunu Manisa halkı bilmemektedir. Burada devamlı tarassut altında olduğundan, tasavvufî yönünü halka hiç bildirmeyen İbrahim Halil Efendi'ye Manisa halkı tarlada çalışanların çoğunun Kürt asıllı olmasından ötürü 'Kürt Bey'i lakabını takarlar. Bunun dışında çok güzel bir seda ile Kur'ân-ı Kerim okumasından ve hafız olmasından dolayı kendisine 'Hafız Efendi' diyenler de vardır.¹²⁹ İbrahim Halil Efendi'ye 1950 yıllarında bir süreliğine serbest dolaşım hakkı verilmişse de kısa bir süre sonra hakkında tekrar Manisa dışına çıkma yasağı konmuştur.¹³⁰

İbrahim Halil Efendi Manisa'ya mecbûrî iskâna gönderildikten sonra tekrar Suriye'ye gitmek istemişse de Suriye'de ağalar tarafından aleyhine yapılan propagandalara Vatan Kitleleri üyelerinin bir kısmının da inanmasıyla vazgeçer.¹³¹ Nitekim ağalar her ne kadar Fransızlarla anlaşmışlarsa da Fransızların 1946 da Suriye'yi terketmelerinden sonra kendilerinin varlıklı olmalarından olsa gerek kurulan Suriye hükümetleriyle araları devamlı iyi olmuş; bunun bir sonucu olarak 1947 yılında yapılan Suriye'nin ilk seçimlerinde milletvekili seçilen İbrahim Halil Efendi'nin vekili Hanif Efendi'nin henüz millet meclisine gidmeden ağalar tarafından azmettirilerek şehid edilmesinin araştırılmasına dahi imkan bulunamamıştır.¹³²

İbrahim Halil Efendi Manisa'da her ne kadar kemalatını gizlemişse de halkla iyi ilişkiler kurduğu, onlara nasihatler ettiği, onların dertleriyle dertlendiği bilinmektedir. Arife Soğukoğlu bu konuda şunları nakleder: İbrahim Halil Efendi dönemin İçişleri Bakanı Manisalı Feyzi Lütfü Karaosmanoğlu (ö. 1978) ve yakınlarının bazı hukuksuz işlerine şahit olunca, kendisinin ve bazı mağdur köylülerin hukukunu korumak adına

¹²⁷ Cemalettin Soğukoğlu, Mülâkat, Halep 20 Mart 2011; Musa Na'sân, *age*, 155.

¹²⁸ Cemalettin Soğukoğlu, a.g.mül.

¹²⁹ Cemalettin Soğukoğlu, a.g.mül.; Arife Soğukoğlu, Mülâkat, Manisa 2 Kasım 2010 ; Musa Na'sân, *age*, s. 170.

¹³⁰ Musa Na'sân, *age*, s. 168.

¹³¹ Musa Na'sân, *age*, s. 153-154.

¹³² Musa Na'sân, *age*, s. 159; Şeyhû Ali, *age*, s. 84.

onları mahkemeye verdi. Bir kaç defa tehdit edilmişse de o aldırış etmeyerek davasını sürdürdü.¹³³ Nihayet 1951 yılında silahlı saldırıya uğramış, ağır yaralanarak bir ay kadar hastanede yatmıştır. Cemalettin Soğukoğlu, İbrahim Halil Efendi'nin bu saldırı öncesi ve sonrasında pek çok defa Başbakan Adnan Menderes'le Bakan Feyzi Lütfi Karaosmanoğlu hakkında görüşmek için irtibata geçmeye çalıştığını ancak Başbakan Adnan Menderes'in onun bu taleplerine ehemmiyet vermediğini kaydeder. Hükümet gücünün kullanılarak haksızlıklar yapılması ve bu haksızlıklara kendi adamlarını korumak adına ses çıkarılmaması İbrahim Halil Efendi'yi derinden etkiler. Kendisinin yapabileceği her türlü başvuruyu yaptıktan sonra sonuçsuz kalınca “intikamımı Allah onlardan alacaktır” diyerek bu haksızlıkları yapanları ve buna seyirci kalanları Allah Teâlâ'ya havale ettiği söylenir.¹³⁴

Nihayet 24 Nisan 1952 yılında azmettiricisi aile efradı tarafından bilinen kimseler tarafından Manisa'da evinden tarlaya giderken pusuda bekleyen kiralık katiller tarafından silahla vurularak şehit edilmiştir.

1.2. İbrahim Halil Efendi'nin Şahsiyeti

İbrahim Halil Efendi, bütün hayatı meşakkat ve sıkıntılarla geçmiş, İslam âleminin kurtuluşu için büyük çabalar sarfetmiş bir zattır. Hayatının ilk dönemleri ilim meclislerinde, gençlik yılları tasavvuf eğitimiyle daha sonraki hayatı siyasi mücadelelerle geçmiştir. Hayatının sonlarına doğru ise yukarıda kaydedildiği gibi zorunlu olarak ikamet ettiği Manisa'da halkın gözünde herkesin saydığı 'Hafız Efendi', müridleri içinse üstaz, mürşid ve şeyh olarak tanınmıştır.

Onun dinî ilimlere ve bilime son derece önem veren bir kişiliği olduğu görülür. Onun ilme verdiği önem henüz küçük yaşlarda iken başlamıştır. Daha önce de zikredildiği gibi o henüz dervişlik yıllarında bir mürşidinin yanındayken mürşidi ona ve yanında bulunan diğer bir dervişe: Allah'tan bir niyazda bulununuz, inşallah kabul olacaktır, demesi üzerine o Allah Teâlâ'dan ilim dilemiştir. İsmail Hakkı Soğukoğlu, onun ilme olan yatkınlığı sebebiyle, o hangi ilmi öğrenmek istediye mümkün olan en kısa sürede o ilimde önemli bir yere geldiğini, altı yaşlarında hafız olduğunu daha sonraları Kıraat

¹³³ Arife Soğukoğlu, agmül.

¹³⁴ Cemalettin Soğukoğlu, Mülâkat, Halep 20 Mart 2011.

taallümü yaparak yedi kıratı öğrendiğini söyler.¹³⁵ Yine onun ifadesiyle İbrahim Halil Efendi hadis ilmine de vâkıftır ve pek çok hadis ezberlemiştir. Nitekim eserleri, onun ilmî derinliği hakkında bize ışık tutar. Özellikle *Kenz-i Şümûs* dîvânı, üzerinde ilmî ve akademik çalışmaların yapılabileceği önemli bir eserdir.

Arife Soğukoğlu; İbrahim Halil Efendi'nin dinî ilimlerin yanında diğer bilim dallarında da geniş bilgi sahibi olduğunu zikreder. Tıbbî gelişmelerden haberdar olduğunu, sağlığa ve insan hayatına son derece önem verdiğini, imkânı elverdikçe aile efradının her türlü sihhî durumuyla bizzat ilgilendiğini ve zamanı geldikçe çocuklarının aşılarını dahi bizzat kendisinin yaptığını söyler.¹³⁶ Cemalettin Soğukoğlu İbrahim Halil Efendi'nin tıbbî metotlarla ve alternatif tıpla pek çok kimseyi tedavi ettiğini, kendisi bizzat bazı hastalarla ilgilenirken, bazılarını da tanıdığı doktorlara sevk ettiğini ve pek çok ümitsiz hastanın iyileşmesine vesile olduğunu aktarır. Bu duruma örnek olarak da şunları nakleder:

Aslan isimli bir dervişi geçirdiği travma sebebiyle erkekliğini kaybetmiş; pek çok doktora müracaat etmesine rağmen iyileşmesinin mümkün olmadığı söylenmiştir. İbrahim Halil Efendi'ye durum aktarılınca, o dervişini doktora gönderir, doktorun onun iyileşmesine dair ümidi olmasa bile kendisine mutlaka ilaç vermesini söyler. Daha sonra o dervişi halk diliyle evde kalmış ve evlenmesine pek de ihtimal verilmeyen, yine kendi dervişlerinden birinin kızıyla evlendirir. Kendisinin Allah Teâlâ'ya tevekkül etmesini ve O'nun izniyle hastalıktan kurtulacağını söyler. Sonuç olarak bu evlilik olur ve o derviş zikri geçen hastalıktan kurtulur. O dervişin sonraları pek çok çocuğu ve hatta torunları olmuştur.¹³⁷

Arife Soğukoğlu; İbrahim Halil Efendi'nin sebeplere son derece önem verdiğini, Allah Teâlâ'nın her şeyi sebeplerle yarattığının üzerinde durduğunu ve sebepleri yerine getirmenin gerekliliğini her ortamda vurguladığını söyler. Özellikle bir konuda suçlu olan bir kimsenin suçunu kabul yerine kadercî davranmasına son derece karşı çıktığını aktarır. Yine Arife Soğukoğlu'nun anlattığına göre onun en sevmediği insan tembel insanlardır. Nitekim tanıdığı bir milletvekili kızını oğluna ister. Ona oğlunun sabah namazına kendi kendine kalkıp kalkmadığını sorar. Oğlunun bu konularda biraz

¹³⁵ İsmail Hakkı Soğukoğlu, Mülâkat, İstanbul, 15 Mayıs 2011.

¹³⁶ Arife Soğukoğlu, Mülâkatı Manisa 2 Kasım 2010.

¹³⁷ Cemalettin Soğukoğlu, a.g.m.

gevşek olduğunu duyunca kızını vermez. Aradan belli bir zaman geçtikten sonra aynı kızını liyakatinden ötürü bazı yapım işlerinde tuttuğu fakir bir işçiye verir.¹³⁸

Arife Soğukoğlu İbrahim Halil Efendi'nin dünya malını sevmemekle beraber israfa da son derece karşı olduğunu bu konuda başından geçen şu olayı naklederek söyler:

Bir gün aile efradından birisi çarşıya gider. Bir dükkandan alışveriş yapar dükkân sahibi 'yirmi beş kuruşum çıkmadı para üstünü sonra alırsınız' der. Eve dönünce İbrahim Halil Efendi hiç âdeti olmamasına rağmen ona hangi dükkandan neler aldığını sorar. Olayı anlatınca dükkân sahibinin bu yolla pek çok insanın hakkına girdiği bilen İbrahim Halil Efendi yirmi beş kuruş gibi küçük bir para için bile derhal onu dükkâncıdan hakkını geri istemeye gönderir.¹³⁹

Onun bu vasfıyla ilgili olarak şöyle bir olay daha nakledilir: Yine aile efradından birisi çarşıda paralarını çaldırmış Amasyalı bir aileyle karşılaşır. Akşamleyin İbrahim Halil Efendi'ye haber verilir. Derhal o aileyi aratıp buldurur. Bizzat evlerinde misafir edip, kaybettikleri meblağdan fazlasını kendilerine verip yolcu eder.¹⁴⁰

İbrahim Halil Efendi son derece cesur ve haksızlıklara karşı bir o kadar tahammülsüz olduğu görülür. Nitekim hayatı onun bu vasfını açıkça ortaya koymaktadır. Aynı şekilde rüşvet vermektense haksız yere tutulduğu hapisanede kalmayı tercih ettiği bilinmektedir.¹⁴¹

İbrahim Halil Efendi'nin kim olursa olsun insana son derece önem verdiği, nefesine aldandmış insanların ıslahına gayret ettiği Arife Soğukoğlu'nun tanık olduğu şu olaydan anlaşılmaktadır:

Bir akşam vakti evine dönerken yolda sızmış bir sarhoşu yerde gayr-ı münasip bir halde yatarken görür. Onu bizzat evine kadar getirir, kendisine banyo yaptırıp gece misafir eder. Sabah kendisine bazı nasihatlerde bulanarak evinden uğurlar.¹⁴²

Muhittin Soğukoğlu onun insanları kandıran sahte hocalara karşı da son derece sert olduğunu, dinin nefisî emellere alet edilmesine müsaade etmediğini ve bulunduğu her yöredeki sahte hoca ve şeyhlerin hakikatini halka gösterdiğini kaydeder.¹⁴³

¹³⁸ Arife Soğukoğlu, Mülâkat, Manisa 2 Kasım 2010.

¹³⁹ Arife Soğukoğlu, a.g.mül.

¹⁴⁰ İbrahim Halil, *Hülâsatü'l-âdâb*, s. 30-31.

¹⁴¹ İbrahim Halil, *Not Defteri*, s. 18.

¹⁴² Arife Soğukoğlu, Mülâkat, Manisa 2 Kasım 2010.

Kaynaklara göre İbrahim Halil Efendi gösteriş ve riyakârlıktan hiç hoşlanmazdı. Özellikle dinî hususlarda gösteriş yapanlara, insanların güvenini kazanmak için sarık, şalvar giyilip sakal bırakılmasına karşı çıkardı. Bu anlamda insanların sakalına aldanacağını düşündüğü henüz yetişmemiş bazı dervişlerine sakallarını tamamen tıraş ettirmiştir.¹⁴⁴

Cemallettin Soğukoğlu'nun aktardığı bilgilere göre İbrahim Halil Efendi Hz. Peygamber'in her türlü sünnetini zâhiren ve bâtinen yaşatmaya çalışırdı. Bâtını ihmal edip sadece zâhirî sünnetlerin yapılmasından hoşlanmazdı. Her hangi bir sünneti yapmada da kimseden çekinmezdi. Nitekim bir gün kaymakam ve valinin de bulunduğu lüks bir lokantadaki davette kendisine ikram edilen yemeği bitirdikten sonra yediği tabağı parmağıyla sünnetlediği ifade edilmiştir.¹⁴⁵

İbrahim Halil Efendinin, harp konusunda askeri akademiden çıkmış bir komutan kadar bilgili olduğu zikredilir. Nitekim gerek kurtuluş savaşında gerek Fransızlarla Suriye'de yaptığı savaşlar, onun bu konuda ne kadar yetenekli olduğunu ortaya koymaktadır.

Kendisine tabi olan mürid askerlerine çok kıymet verip, onları kendi nefesine tercih ettiğini aktaran Cemalettin Soğukoğlu, onun bu vasfını açıklayan şöyle bir olay nakleder:

Suriye'ye en son geçişinden sonra Türkiye'ye teslim olmak zorunda kalınca bir kaç müridiyle dağlardan Türkiye sınırına doğru giderken, müridlerinden birisi ayakkabısını su içmek için konakladıkları kuyuya düşür. Kendi ayakkabılarını çıkarıp ona giydirir, kendi ayağına da bir bez parçası sararak yollarına devam ederler.¹⁴⁶

Kaynaklara göre İbrahim Halil Efendi Dâvûdî sesli olup Kur'ân-ı Kerim ve manzûme okuyuşu dinleyenleri mestederdi. Sohbet etmeye başlayınca karşısındaki insanları derhal tesiri altına alırdı.¹⁴⁷ Nitekim yabancı olduğu bir memlekette üç-beş ay gibi kısa bir sürede canlarını kendi uğrunda feda edecek sadâkatta binlerce müridinin olması onun bu yönünü ortaya koymaya yeterlidir.

¹⁴³ İbrahim Halil, *Hülâsatü'l-âdâb*, s. 20.

¹⁴⁴ İbrahim Halil, *Hülâsatü'l-âdâb*, s. 26.

¹⁴⁵ Cemalettin Soğukoğlu, Mülâkat, Halep 20 Mart 2011.

¹⁴⁶ Cemalettin Soğukoğlu, agmül.

¹⁴⁷ Cemalettin Soğukoğlu, agmül.; İsmail Hakkı Soğukoğlu, agmül.

İbrahim Halil Efendi'nin hukukî konularda da geniş bilgi sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Arife Soğukoğlu; onun, savunmasını mahirane bir şekilde yaptığını, mahkemesi kalabalık avukat ve hukukçu toplulukları tarafından izlendiğini belirtir.¹⁴⁸ Cemalettin Soğukoğlu'nun naklettiğine göre, İbrahim Halil Efendi'nin vefatından seneler sonra Cemalettin Soğukoğlu onu tanıyan bir hazine avukatıyla karşılaşır. Avukat doğal olarak yaşlanmış, emekli olmuş idi. Ona “ben hayatımda şu kadar senelik avukatlık yaptım İbrahim Halil Soğukoğlu gibi olağanüstü bir zeka ve edebiyata sahip olup savunma yapabilen bir kimseyle karşılaşmadım, arkadaşlar onun savunmalarını takip eder savunma yaparken girer dinler, onun savunmalarından ders alırlardı” der.¹⁴⁹

İbrahim Halil Efendi'nin olağanüstü bir zekâyâ sahip olup çok güçlü bir hafızası olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim eğitim hayatından da anlaşılacağı üzere henüz altı yaşında Kur'ân-ı Kerim'i, sekiz yaşında *Muhammediyye* kitabını, yine genç yaşlarda binlerce hadis-i şerîf hıfzetmiştir. İsmail Hakkı Soğukoğlu'nun naklettiğine göre; o okuduğu bir şeyi ikinci kez okumaya ihtiyaç duymazdı.¹⁵⁰ Cemalettin Soğukoğlu buna örnek olarak şunları nakleder:

İbrahim Halil Efendi henüz küçükken Saîd Hilmi Efendi camide vaaz verir. Vaazdan sonra insanlar küçük yaşta hafız olan İbrahim Halil Efendi'ye sen de baban gibi vaaz verebilir misin bakalım derler. O da veririm tabi deyip kürsüye çıkar ve az önce babasının verdiği vaazı kelime kelime tekrar eder.¹⁵¹

İbrahim Halil Efendi'nin on iki ayrı dilde konuştuğu yakınları tarafından ifade edilmiştir. Cemalettin Soğukoğlu'nun ifadesiyle o, bildiği bu dillerden birisini on günde konuşacak seviyede öğrenmiştir. Onun şu dillerde konuştuğu görülmüştür: Türkçe, Arapça, Farsça, Kürtçe, Fransızca, Gürcüce, Çerkezce, Pomakça, Lazca, Arnavutça, Bulgarca ve Romanca.¹⁵²

İbrahim Halil Efendi'nin çok yönlü bir zat olduğu ve pek az kimse tarafından tüm yönlerinin bilindiği yakınları tarafından ifade edilir. Onlara göre; Mürşidleri, aile efradı ve müritleri dışında pek az kimse onun kim olduğunu ve hangi amaca hizmet ettiğini

¹⁴⁸ Arife Soğukoğlu, agmül.; Cemalettin Soğukoğlu, agmül.

¹⁴⁹ Cemalettin Soğukoğlu, agmül.

¹⁵⁰ İsmail Hakkı Soğukoğlu, a.g.mül.

¹⁵¹ Cemalettin Soğukoğlu, a.g.mül.

¹⁵² Musa Na'sân, *age*, s. 1; Cemalettin Soğukoğlu, agmül.

anlayabilmiştir. Hatay'ın Türkiye'ye katılmasında, Türkiye'de dinî hürriyetlerin getirilmesinde ve de Suriye'nin kurtuluşunda çok önemli çalışmaları olmasına rağmen hem Türkiye'de hem de Suriye'de yeterince tanınmamıştır. Yine onların deyimiyle, hayatını bütün yönleriyle görmesi pek mümkün olmayan kimseler, Suriye hükümetleri ve Fransa onun icraatlarını sadece Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin menfaatleriyle ilişkilendirdikleri için onu Türk istihbaratına çalışan birisi olarak görmüş, aynı şekilde onun hakikatine vâkıf olmayan bazı kimseler ve bazı Türk yetkililer de onu Araplara çalışan birisi zannetmişlerdir.¹⁵³ Nitekim Türkiye'de güvenlik güçlerine ait bir raporda İbrahim Halil Efendi şu şekilde sunulmuştur:

“Buharalı Muhammed Nakşibend tarafından kurulan ve İslam dünyasında en fazla tarftar kazanan Nakşibendî tarikatının iki önemli kolu bulunuyor. Halidi Nakşiliği ve Hizbü'l-mürîdin (Müritler Tarikati). Halidi Nakşiliği Kürt soyundan gelen Mevlana Ziyaettin Halit, Müritler Tarikati ise Halil İbrahim Soğukoğlu tarafından kuruldu. Halidi Nakşiliği'nin silahlı eylemi savunduğu bu eylemler için bazı Arap örgütlerinden talimat aldıkları belirtiliyor.”¹⁵⁴

Onu tanıyanların ifadesiyle İbrahim Halil Efendi aldığı nefesi Allah Teâlâ'nın rızası olmadıkça vermeyecek birisidir. Bütün ömrünü bu uğurda tüketmiştir. İnsanların kendisi hakkında ne diyeceklerine değil, Hakk'ın ne diyeceğini önemsemiştir. Bu anlamda onun Hatay'ın Türkiye'ye bağlanmasında da Suriye'deki mücadelesinde de en önemli niyeti Hakk'a hizmet etmektir. O, yaptığı bütün hizmetleri Allah rızası için yaptığından dolayı mükâfatını da Allah Teâlâ'dan beklemiş ve bu nedenle hiç kimseden maddî-mânevî bir beklenti içersine girmemiştir.¹⁵⁵

Müridleri İbrahim Halil Efendi'yi dünyaya ancak üçyüz-dört yüz yılda bir gelebilecek mehdiyyet makamına haiz bir zat ve asrının Gavs-ı A'zam'ı olarak görürler.¹⁵⁶ İsmail Hakkı Soğukoğlu; Onların bu itikâdlarında müşidlerinin, özellikle de Ebü'n-Nasr Efendi'nin beyanatlarının yanında, onda buldukları kemalat ve ondan gördükleri pek çok kerametın etkili olduğunu söyler. Nitekim Ebü'n-Nasr Efendi'yle ilgili olarak bu konuda şöyle bir olay nakledilir:

¹⁵³ Arife Soğukoğlu, agmül.; Cemalettin Soğukoğlu, agmül.

¹⁵⁴ Göksel Polat, “İşte Kara Kuşatma”, *Günaydın*, 10 Şubat 1990, s. 7; ‘Halidi Nakşiliği'nin silahlı eylemi savunduğu’ ifadesiyle Mürid hareketi kastediliyor olmalıdır.

¹⁵⁵ Cemalettin Soğukoğlu, agmül.; İbrahim Halil, *Kenz-i Şümûs*, s. 194.

¹⁵⁶ Cemalettin Soğukoğlu, agmül.

İbrahim Halil Efendi, müridlerinin hakikî şeyhleri tanınmaları için kendi asrında yaşayan Hz. Peygamber'in kırk vârisinin isimlerini yazıp ileri gelen ihvanına verir. İleri gelen müridlerinden Hanif Efendi, bu listede İbrahim Halil Efendi'nin ismini göremeyince tarikat edebi çerçevesinde İbrahim Halil Efendi'ye bir şey soramaz. Ancak onun Humus'taki mürşidi Ebü'n-Nasr Efendi'ye gidip, kendi isminin (Ebü'n-Nasr Efendi'nin) de bulunduğu listeyi ona arzeder. Listeyi inceleyen Ebü'n-Nasr Efendi, derhal bir kalem isteyip, bu listenin en başına 'Sahibü'z-zamân Ebû Nureddin el-Vehbî el-Hüseynî'¹⁵⁷ yazıp "şimdi bu liste tamam oldu" der.¹⁵⁸

İbrahim Halil Efendi'nin hayatı bu çalışmayla genel olarak ortaya konulmaya çalışılmışsa da onun hak ettiği şekilde tanınması için hayatını ve Mürid Hareketi'ni ele alan başkaca akademik ve ilmî çalışmalara ihtiyaç olduğu açıktır.

1.3. İbrahim Halil Efendi'nin Eserleri

İbrahim Halil Efendi'nin buraya kadar verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere hayatı, sürekli mücadelelerle, sürgünlerle ve hapislerle geçmiş dolayısıyla fazla yazılı eser bırakamamıştır. Buna rağmen onun dokuz kadar eserini tespit etmiş olduk. Bu eserleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1- *Dîvân-ı Kenz-i Şümûs*

Osmanlıca olarak kaleme alınan bu eserin yarısına yakını bizzat müellif tarafından kaleme alınmıştır. Müellif nüshası muhafaza edilmektedir. Eser İbrahim Halil Efendi'nin vefatından sonra tasavvuf ilmindeki halifesi Musa Na'sân Efendi tarafından toplanmış ve istinsah edilmiştir. Müellif ve istinsah nüshası Cemalettin Soğukoğlu'nun özel kütüphanesindedir. Sekiz bin kadar beyitten oluşan *Dîvân-ı Kenz-i Şümûs*, *Kenz-i Şümûs*, *Mebhas-ı Ümmet-i Muhammed*, *Makamu'r-ruh* ve *Mühimmât-ı Seyru Sülûk* olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Son üç bölüm küçük cüzler olup mesnevî tarzı tasavvufî beyitlerdir. *Kenz-i Şümûs* bölümünün müellif tarafından âşıklar için yazıldığı beyan edilse de bu bölümde müellifin hemen her konudaki görüşüne rastlanır. Bu bölümde îtikâdî hususlara da geniş yer verilir. Eser, ilk olarak 1994 yılında İsviçre'de Osmanlıca olarak basılmıştır. Daha sonra 2001 yılında Süleyman Göksu

¹⁵⁷ İbrahim Halil Efendi'nin ilk oğlunun adı Nureddin olduğundan birçok yerde Nureddin'in babası anlamına gelen 'Ebû Nureddin' künyesini kullanmıştır. Kendisi Hz. Hüseyin'in soyundan olduğu için de Hüseyinî olarak da vasıflandırılmıştır.

¹⁵⁸ Muhittin Soğukoğlu, *age*, s. 38; Cemalettin Soğukoğlu, a.g.mül.; İbrahim Halil Efendi'nin tasavvufî yönünü, mürşidleriyle olan ilişkisini ve kendisinde görülen kerametleri, Musa Na'sân Efendi detaylı olarak *İbrahim Halil Efendi Kimdir* adlı eserinde toplamıştır.

başkanlığındaki bir heyet tarafından Latin harflerine çevrilmiş ve İstanbul'da Sena matbaasında basılmıştır.

2- *Kenzü'l-maârif*

Eserin aslı Osmanlıca'dır. Müellif nüshası halen mevcuttur. Ayrıca Musa Na'sân Efendi tarafından yazılmış bir istinsah nüshası da vardır. Her ikisi de Cemalettin Soğukoğlu'nun özel kütüphanesinde bulunmaktadır. Eser daha çok îtikâdî hususları içeren 560 soru ve cevaptan oluşmaktadır. Bu sorularda imanın altı şartı sırasıyla ele alınarak anlatılmıştır. Allah'a iman bahsi yüz yirmi sekiz (128), meleklere iman bahsi yüz on bir (111), kitaplara iman bahsi otuz (30), Peygamberlere iman bahsi yetmiş üç (73), Ahirete iman bahsi iki yüz dört (204), Kadere iman bahsi on dört (14) soru ve cevaptan oluşmaktadır.

Eserde kelimî münakaşalara yer verilmez ancak îtikâdî açıdan önemli görüşler barındırır. Müellif her soruyu kısaca kendi görüşünü belirterek cevaplandırır. Eserde genel olarak delillerden sarf-ı nazar edilmişse de bazı konular da gerekli âyet ve hadisler zikredilmiştir.

Eser, Osmanlıca ve Türkçe olmak üzere şu ana kadar iki defa basılmıştır. Birinci baskısı Osmanlıca olarak İstanbul'da 2002 yılında ikinci baskısı ise 2008 yılında İbrahim Soğukoğlu başkanlığındaki bir grup tarafından latinize edilerek yine İstanbul'da gerçekleştirilmiştir.

3- *Kenzü'l- maârif İlmihali*

Eserin aslı Osmanlıca'dır. Müellif nüshası muhafaza edilmektedir. Ayrıca Musa Na'sân Efendi'nin de bir istinsah nüshası vardır. Bunlar da Cemalettin Soğukoğlu'nun özel kütüphanesinde bulunmaktadır. Hacim olarak küçük bir kitap olup temel ilmihal bilgileri ve elli dört farzı içerir. Eser, Osmanlıca ve Türkçe olarak *Kenzü'l-maârif* kitabıyla birlikte basılmıştır.

4- *Tulû*

Eserin aslı Osmanlıca'dır. Eserde imanın altı şartı ve namazın şartları tasavvufî bir üslubla anlatılır. Müellif nüshası Cemalettin Soğukoğlu'nun özel kütüphanesinde bulunmaktadır. Kitap ilk olarak 1980 yılında müellifin büyük oğlu Feyzullah Soğukoğlu tarafından latinize edilerek İstanbul'da Eren Basımevi tarafından Türkçe

olarak basılmıştır. Daha sonra 2001 yılında eski baskıya bazı düzeltmeler yapılarak yine İstanbul'da Albatros Ajans tarafından bastırılmıştır. Yine 2010 yılında Osmanlıca olarak bir kaç eserle birlikte ayrıca basılmıştır.

5- *Biliş ve Görüşlerim*

Eserin aslı Osmanlıcadır. Kitapta İbrahim Halil Efendi'nin, gençlik yıllarında başından geçen bazı olayların hikmetli bir şekilde anlatımı yer alır. Müellif nüshasına ulaşamamıştır. Musa Na'sân Efendi'nin yazdığı istinsah nüshasından istifade edilmiştir. Bu nüsha Cemalettin Soğukoğlu'nun özel kütüphanesinde bulunmaktadır. *Tulû* kitabıyla birlikte Türkçe ve Osmanlıca olarak basılmıştır.

6- *Hülâsatü'l-âdâb fî reddi's-serâb*

Eserin aslı Osmanlıca'dır. Kitapta tarikat adabı muhtasar bir şekilde anlatılır. İbrahim Halil Efendi eseri on altı yaşlarında vefat eden kardeşi Ahmed Sâdık'ın adına yazmıştır. Müellif nüshası bulunamamıştır ancak, müellif tarafından matbû nüsha üzerinde düzeltmelerin yer aldığı matbu bir nüsha bulunmaktadır. Bu kitap müellifin hayattayken basılan tek eseridir. 1936 yılında Halep'te Maârif Matbaası tarafından Osmanlıca olarak basılmıştır. 1989 yılında Muhittin Soğukoğlu tarafından latinize edilerek İstanbul'da İstikamet Yayınları tarafından basılmıştır.

7- *Ne'îcetü'l-kadr alâ menazili's-süver*

Eserin aslı Osmanlıca'dır. Kitapta tasavvufî bazı sırlar anlatılmaktadır. Eserin Müellif nüshası Cemalettin Soğukoğlu'nun özel kütüphanesinde bulunmaktadır. Eser 2010 yılında Osmanlıca olarak İstanbul'da basılmıştır.

8- *Muhtelif Risaleler*

Eserin aslı Osmanlıca'dır. Eserin müellif nüshası Cemalettin Soğukoğlu'nun özel kütüphanesinde bulunmaktadır. Bu eser, 2010 yılında Osmanlıca olarak *Tulû* kitabıyla birlikte basılmıştır. Eserde Mustafa Melamî Üsküdarî Hazretlerine gelen varidatlar kaydedilmiştir.

9- *Not Defteri*

Eserin aslı Osmanlıca'dır. Bazı sayfaları kaybolmuş olan eser yıpranmış bir durumda olduğundan Muhittin Soğukoğlu tarafından muhafaza amaçlı Latince istinsah edilmiştir. Her iki nüsha Muhittin Soğukoğlu'nun özel kütüphanesinde bulunmaktadır.

Kitapta İbrahim Halil Efendi'nin başından geçen bazı siyasi olaylar anlatılmaktadır. Eserdeki bazı yazıların İbrahim Halil Efendi'nin resmî yazışmalarının müsveddesi olduğu düşünülmektedir. Ayrıca istinsah nüshasının sonuna yine Muhittin Soğukoğlu tarafından İbrahim Halil Efendi'ye yazılmış bazı resmî yazılar eklenmiştir.

BÖLÜM 2: İBRAHİM HALİL EFENDİ'NİN İTİKÂDİ GÖRÜŞLERİ

2.1. Bilgi Teorisi

2.1.1. Bilginin Tanımı

İnanç ile bilgi arasında birbirinden ayrılması mümkün olmayan çok sıkı bir bağ vardır ve kişinin bilgi kaynağı onun inancını oluşturan en önemli etkidir. Bu yüzden kelim âlimleri inanç esaslarını ele alan eserlerinde itikâdî hususlara geçmeden önce bilgi ve kaynakları üzerinde önemle dururlar. İnanç ile bilgi arasındaki bu bağ bazı kelim âlimlerinin bilgi tanımında da kendisini gösterir. Bu husus, Mutezilî âlimlerin tanımlarında daha çok dikkati çeker. Nitekim Ka'bî (ö.320/932) bilgiyi “Belli bir şeye olduğu gibi inanmaktır” şeklinde tanımlarken, Ebû Haşim Cübbaî (ö.321/933) “Belli bir şeye kalp itminanı ile olduğu gibi inanmaktır” şeklinde tarif eder.¹⁵⁹ Her ne kadar bilgiyi inançla açıklayan bu tanımlar, Eş'arî ve Mâtürîdî âlimler tarafından tenkit edilmişse de inançla bilgi arasındaki kuvvetli bağı göstermesi açısından önemlidir.

Bilgi arapça “a-l-m” (علم) kelimesinin karşılığı olarak kullanılabildiği gibi “a-r-f” (عرف) fiilinin masdarı olan “marife” (معرفة) kelimesinin karşılığı olarak da kullanılabilir.¹⁶⁰

Gazzâlî (ö.505/1111) ve Râzî (ö.606/1209) gibi bazı kelamcılar ‘bilginin tam olarak tanımlanamaz’¹⁶¹ olduğunu söylemişlerse de, Eş'arîler'den Ebû Bekir Bakillanî (ö. 403/1013) bilgiyi; “malum olanı olduğu üzere bilmektir (marifetini elde etmektir)” şeklinde tanımlamış, ancak bu tanım Mâtürîdî kelamcılarca tenkit edilmiştir. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö.333/944) ise bilgiyi; “kendisinde olduğu kimseye duyulur ve bilinir şeylerin açık olmasını/açık hale gelmesini sağlayan bir sıfat” şeklinde tanımlar.¹⁶² Bu tanımlamalardan yola çıkarak, tanımlar arasındaki farklılığın, tanımda esas alınan noktalardan kaynaklandığını ve bu esasların itikâd, marifet ve sıfat olmak üzere üç noktada toplandığını söyleyebiliriz.

¹⁵⁹ Ebû Mansûr Abdükâhîr Bağdâdî, *Usûlü'd-din*, Lübnan 2002, s.15.

¹⁶⁰ Necip Taylan, “Bilgi”, *DİA*, VI, (İstanbul 1992), s.157.

¹⁶¹ Ebû Hâmid Muhammed Gazzâlî, *el-Menhûl*, Dârü'l-Fikr, Şam 1998, s. 40; Hasan Muhammed Mekkî, *Nazariyyetü'l-ma'rife*, Lübnan 1990, s.18.

¹⁶² Ebû Muîn Neşefî, *Tabsiratü'l-edille fî usûli'd-din*, Ankara 1993, s.19; Muhit Mert, “Kelamcıların Bilgi Tanımı Üzerine Bir Tahlil Denemesi”, *AÜİF Dergisi*, 2003, sy. 1, s. 61.

İbrahim Halil Efendi de eserlerinde bilgi ve bilgi kaynakları üzerinde sıkça durur. Bunun sebebi onun bilgi ile insanın yaratılış gayesi arasında kurduğu bağ olmalıdır. Onun bu bağı kurmasına “Ben Cinleri ve İnsanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım”¹⁶³ âyeti ile sûfilerce sahih kabul edilen “Ben gizli bir hazîne idim, bilinmek diledim ve bu âlemi bilinmek için yarattım”¹⁶⁴ kudsî hadisi öncülük etmiş olmalıdır. Onun bilgi üzerinde önemle durmasına karşılık, eserlerinde net bir bilgi tanımına rastlanmaz. Bunun sebebi; onun da Gazzâlî ve Râzî gibi bilgiyi tanımlanamaz olarak görmesi olabilir. Yine de onun, eserlerinde bilgiyle ilgili tanım sayılabilecek bazı cümlelere yer verdiği görülür. O, bilgiyi öğrenme neticesinde elde edilen sıfat olarak açıklar.¹⁶⁵ Onun bu söylemi müktesep bilgi için uygun bir tanım olarak değerlendirilebilir.

2.1.2. Bilgi Kaynakları

Kelamcılar bilgiyi genel olarak zarurî ve nazarî bilgi olmak üzere iki kısma ayırarak incelerler.¹⁶⁶ Zarurî bilgi Allah Teâlâ'nın,-bilenin nefsinde- kişinin irade ve gayreti olmaksızın onda meydana getirdiği bilgi; nazarî bilgi ise, Allah Teâlâ'nın, sebeplerine tevessül eden kulun kendi gayret ve iradesiyle onda meydana getirdiği bilgidir.¹⁶⁷ Zarurî bilgi kişide zorunlu olarak mevcut bulunduğundan (kişinin kendi varlığından haberdar olması gibi) bunun kesin bilgi ifade ettiği ve dolayısıyla bilgi kaynağı olduğu konusunda kelamcılar hemfikirdirler.¹⁶⁸ Nazarî bilginin ise kesinlik ve zan içeren kısımları vardır.¹⁶⁹

İbrahim Halil Efendi'nin bilgi ve kaynaklarına yaklaşımı kelamcılarının genel metodundan biraz farklıdır. O, bilgiyi zâhiri bilgi (kesbî ilim) ve bâtınî bilgi (keşfî ilim) olmak üzere iki kısma ayırarak inceler.¹⁷⁰ Onun bu bilgi tasnifinde zâhirî bilgi; beş duyu, doğru haber ve akılla elde edilen bilgidir. Bâtınî bilgi ise; bâtınî yollarla

¹⁶³ ez-Zâriyât 51/56.

¹⁶⁴ Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs*, Dimeşk 2000, II, s. 155 (Hadis no: 2016).

¹⁶⁵ İbrahim Halil, *Tulû*, s. 8.

¹⁶⁶ Cüveynî, *eş-Şâmil fi usûli'd-din*, Mısır 1969, s.115; Bağdâdî, *age*, s. 15.

¹⁶⁷ Nureddin Sâbûnî, *Maturidiyye Akâidi*, trc: Bekir Topaloğlu, Dimeşk 1979, s. 55.

¹⁶⁸ Bekir Topaloğlu, *Kelam İlmi*, İstanbul: Damla Yayınevi, 1988, 70-71.

¹⁶⁹ Bağdâdî, *age*, s. 18

¹⁷⁰ İbrahim Halil, *Kenz-i Şümûs*, İsviçre 1994, s. 202 (647. Manzûme); İbrahim Halil, *age*, s. 7 (25. Manzûme)

(keşf, müşâhade, ilham) elde edilen bilgidir. Çoğu kelamcının bu tür bir ayrıma girmemiş olması, onların bâtinî yolla elde edilen bilgiyi îtikâdî hususlarda delil olarak kullanmayışlarıyla alakalı olmalıdır. Bununla beraber bazı kelamcılar ‘bâtinî bilgi’yi ‘keşfî bilgi’ başlığı altında bilgi kaynakları arasında incelerler.¹⁷¹

İslam dininde inanç esasları belirlenirken sadece kesin bilgiye yer verilir. Kesin bilginin kaynağı kelamcıların çoğuna göre, sağlam duyular, doğru haber ve akıl olmak üzere üçtür.¹⁷²

2.1.2.1. Beş Duyu

Beş duyu; görmek, işitmek, koklamak, tatmak ve dokunmaktan ibarettir.¹⁷³ Kelamcılar duyuların sağlam olması koşuluyla bu yolla elde edilen bilgiyi zorunlu bilgi olarak görürler.¹⁷⁴ İbrahim Halil Efendi de mezkur beş duyunun kişi için bilgi kaynağı olduğunu açıkça ifade eder.¹⁷⁵ O, bu duyulardan bazılarını da teklifin geçerliliği için zorunlu görür. Özellikle işitme duyusunun teklifin geçerliliği için şart olduğunu zikreder.¹⁷⁶ Onun bu görüşü bazı hadislerde de yerini bulur.

Kıyamet günü dört kısım insan; sağır, ahmak, bunak ve fetret ehli (iman etmeyişlerine) hüccet getirirler. Sağır yâ Rab İslam geldi (tebliğ bana ulaştı) ben ise hiçbir şey duymuyordum, ahmak; yâ Rab İslam geldi ben ise çocukların bile alay konusuydum, bunak; yâ Rab İslam geldi benim ise aklım ermiyordu, fetret ehli; yâ Rab bana senden bir peygamber gelmemişti diyecekler. Onlardan itaat edeceklerine dair söz alınır ve onlara ateşe girmelerini söyleyen bir elçi (resul) gönderilir. Sonrasında Hz. Muhammed (a.s) şöyle buyurdu: Hayatımın elinde olduğu Allah’a and olsun ki eğer ona (ateşe) girerlerse o, onlar için soğuk ve selametli olur.¹⁷⁷

Bu rivayette; fetret ehli, sağır, ahmak ve bunak olanların teklif hususunda ayrıcalıklı oldukları beyan edilmektedir. Bu konuda onlar arasındaki ortak illet tebliğin istenilen şekilde ulaşmamasıdır. Nitekim fetret ehline tebliğ hiç gelmemiş, sağır olarak doğmuş bir kimse tebliği hiç duymamış, ahmakla bunak tarafından ise tebliğ hiç

¹⁷¹ Saîd el-Han - Muhyiddîn Mistû, *el-Akîdetü'l-İslâmiyye*, Dimeşk 2004, s. 65.

¹⁷² Murat Kılavuz - Saim Kılavuz, *Kelâma Giriş*, İsam Yayınları, İstanbul 2010, s. 101; Hüseyin Atay, *İslâm'ın İnanç Esasları*, Ankara 1992, s. 179

¹⁷³ Bağdâdî, *age*, s. 19; Cemalettin Erdemci, *Kelam İlmine Giriş*, Dem Yayınları, İstanbul 2009, s.93.

¹⁷⁴ Saîl el-Han- Muhyiddîn Mistû, *age*, s. 62; Celamettin Erdemci, aynı yer.

¹⁷⁵ İbrahim Halil, *age*, s. 262 (477.soru).

¹⁷⁶ İbrahim Halil, *age*, s. 263 (478. Soru).

¹⁷⁷ *Müstedrek*, IV, 496; İbn-i Hibban, XVI, 357.

anlaşılammıştır. Hadisten çıkarılan bu anlam, İbrahim Halil Efendi'nin görüşleriyle paralellik arz etmektedir.

İbrahim Halil Efendi'ye göre bu duyular gerçekte ruhun sıfatlarıdır, ancak ruh bedenle tam olarak imtizâc ettiğinden, onun bu sıfatları bedeninin kabiliyetince sınırlandırılmıştır.¹⁷⁸ Bu anlamda insan, ruhunu bu dünyada iken idrak edebilirse¹⁷⁹ diğer insanların beş duyusuyla farkına varmadıkları bazı şeyleri görüp, duyabilirler. Onun bu görüşlerinden ortaya çıkan sonuca göre bu şekilde elde edilen bilgi, duyularla elde edilen bilgi olmakla kişide zorunlu bilgi oluşturmaktadır.¹⁸⁰

2.1.2.2. Akıl

Aklın tanımı ve akla verilen önem; kelamcılar, mutasavvıflar ve felsefeciler tarafından farklılık gösterse de aklın, nazarî bilginin kaynağı olduğu hususunda fikir birliği vardır. Filozoflarla kelamcılarının hakikati bilme aracı olarak en büyük önemi akla vermelerine karşılık, sūfîler aklın sadece maddî âlemde geçerli olduğunu söylemişler ve ilâhî hakikatleri kavramanın akılla mümkün olmadığını üzerinde durmuşlardır.¹⁸¹

Kelamcılardan akla en büyük değeri Mutezilî âlimlerin verdiği görülür. Onlar; aklın nazar yoluyla Allah Teâlâ'yı bulabileceğini, aynı zamanda eşyadaki iyiyi ve kötüyü kavrayacak kabiliyet ve mahiyette olduğunu kabul ederler. Dolayısıyla onlara göre, kişiye dinî tebliğ ulaşmasa bile aklın varlığı teklif için yeterlidir. Eş'arîler ise akılla Allah Teâlâ'nın bulunabileceğini kabul etmekle beraber dinî tebliğ gelmedikçe insanların ne Allah Teâlâ'yı bilmekle ne de iyiyle kötüyü ayırt etme hususunda mükellef olmayacaklarını savunurlar. Onların bu konudaki delili "Biz bir peygamber (resul) göndermedikçe azap edici değiliz"¹⁸² âyetinin zâhirî mânasıdır. Mâtürîdîler ise bu iki mezhebin arasında bir yol tutarlar. Onlar, insanların akıllarından dolayı Allah Teâlâ'nın varlığını bilmekle mükellef olduklarını, iyiyle kötüyü ayırt etme hususunda

¹⁷⁸ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, İstanbul 2008, s. 263 (479. Soru).

¹⁷⁹ "Nefsini (Kendini) bilen Rabbini bilir" rivayeti bu görüşle alakalı olmalıdır. Bkz. Aclûnî, *age*, II, s. 262.

¹⁸⁰ Bkz. Bu çalışmada "Keşfî Bilgi".

¹⁸¹ Süleyman Uludağ, "Akıl", *DİA*, II, (İstanbul 1989), s. 246.

¹⁸² el-İsra 17/15: Kim doğru yolu bulmuşsa, ancak kendisi için bulmuştur. Kim de sapıtmışsa kendi aleyhine sapıtmıştır. Hiçbir günahkâr, başka bir günahkârın günah yükünü yüklenmez. Biz, bir peygamber göndermedikçe azap edici değiliz.

ise dinî tebliğ gelmedikçe mükellef olmayacaklarını söylerler.¹⁸³ İbrahim Halil Efendi, insanın aklından dolayı mükellef olması konusunda orta bir tutum sergileyen Mâtürîdîler'in yolunu; "Kendilerine peygamber gelmeyen her insan Allah'ı bilmekle mükelleftir; lâkin emirlerini, nehiyelerini bilmekle mükellef değil ve azap olmaz. Çünkü akıl Cenâb-ı Allah'ın emir ve nehiyelerini ancak peygamber ve şeriatla bilir"¹⁸⁴ diyerek açıkça benimser.

İbrahim Halil Efendi'ye göre akıl, nazar ve istidlâl yolları ile Allah Teâlâ'nın varlığını bulabilse de matlup olan marifete bu yollarla erişemez ve bütün hakikatler akıl ile kavranamaz. O, bütün hakikatlerin akıl ile kavranması noktasında akli yetersiz görüp tenkit eder.¹⁸⁵ Ancak, onun tenkit ettiği akıl, meâş akli diye adlandırdığı dünyevî heveslerden arınmamış, saf olmayan akıldır.¹⁸⁶ Nitekim ona göre, akıl bir olduğu halde akl-ı meâd ve akl-ı meâş olmak üzere iki tarafı vardır. Akl-ı meâş nefsî düşünen dünyevî akıl, akl-ı meâd ise ruhânî düşünen uhrevî akıldır.¹⁸⁷ O, heva ve heveslerden arınmış aklın (meâd akli) terakkî edip normal aklın kavrayamayacağı bazı hakikatleri kavrayabileceğini savunur.¹⁸⁸ O'nun bu yaklaşımı sûfî kelamcılarda açıkça görülen bir husustur. Nitekim onlara göre akıl; vehim, hayal, gazap, ve şehvet gibi yanıltıcı duyguların tesirinden kurtulamaz.¹⁸⁹

Onun aklın güvenilirliği ve bilgi kaynağı olmasındaki düşüncelerinin, duyu konusundaki görüşleriyle paralel olduğu görülür. Nitekim o, beş duyunun ruhun sıfatları olduğunu açıkça belirtmiştir ki, onun görüşlerine göre ruhunu idrak etmiş bir kişi bedeninin kalıplarından sıyrılmış olarak pek çok hakikati bu duyularıyla elde eder. Akıl konusunda da akl-ı meâd diye adlandırdığı akıl, ruhunu idrak etmiş kimselere mahsus olmalıdır. Bu görüşler onun bilgiyi neden zahirî ve batınî olarak ikiye ayırmasını daha anlaşılır bir hale getirmektedir.

¹⁸³ Yusuf Şevki Yavuz, "Akıl", *DİA*, II, (İstanbul, 1989), s. 244.

¹⁸⁴ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 175.

¹⁸⁵ İbrahim Halil, *Kenz-i Şümûs*, s. 208 (Manzûme 667); İbrahim Halil, *age*, s. 198 (Manzûme 635).

¹⁸⁶ İbrahim Halil, *age*, s. 22 (Manzûme 64).

¹⁸⁷ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 84 (175. Soru).

¹⁸⁸ İbrahim Halil, *Kenz-i Şümûs*, s. 22 (Manzûme 64).

¹⁸⁹ Yusuf Şevki Yavuz, "Akıl" *DİA*, II, s. 245.

2.1.2.3. Doğru Haber

Felsefeciler bilgi kaynakları içerisinde daha çok akıl ve duyular üzerinde dururlar. Doğru haberi ise bilgi kaynakları arasında ilk kullananlar kelamcılar olmuştur.¹⁹⁰ Kelamcıların doğru haberi ayrı bir bilgi kaynağı olarak değerlendirmeleri, onun İslam îtikâdının ortaya konulmasındaki öneminden ve kelamî görüşlerin ispatında sıkça kullanımından olmalıdır.

İbrahim Halil Efendi doğru haberi duyulardan ayrı bir kaynak olarak zikretmez. Haberi, işitme duyusuna tâbi olarak inceler. O bu konuda şöyle bir değerlendirme yapar:

“Görmekle işitmek arasında fark cüz’îdir. Zîrâ bir kör önündeki kuyuya düşeceği zaman yanındakinin görmesi üzerine ihbarı kâfidir. Yalnız kulağın gördüğü çok vazîfeleri göz görmez. Bunlar; yalnız haber ve ilimde müşterektir. Eğer böyle olmasaydı peygamberler gelmeyip Hazret-i Zât kendi emri için kullara kendini göstermesi îcâb ederdi. İşte bu iki his haber ve ilimde müşterek olduklarından birinin görmesiyle sâdık haberi diğerinden görmeği sâkıt kılar, ya’ni hâcet bırakmaz.”¹⁹¹

İbrahim Halil Efendi’nin bu yaklaşımı kelamcılarının genel tutumundan pek farklı değildir. Nitekim o, bu sözlerinde doğru haberin kesin bilgi içerdiğini, haber yoluyla gelen bilginin duyularla -müşâhade edilerek- elde edilen bilgiyle aynı olduğunu vurgulamaktadır. Bu anlamda Hz. Peygamber (a.s.)’in Allah Teâlâ’dan aldığı buyrukları bize haber vermesiyle, onunla aramızda bu haberlerin Allah’tan geldiğini bilme açısından fark kalmamıştır. Çünkü duymakla görmek ilimde müşterektirler.

Onun bu görüşlerinden çıkan sonuca göre yakîn hususunda, ayne’l-yakîn bilgiyle, ilme’l-yâkîn bilgi arasında bilme açısından fark yoktur.¹⁹²

2.1.2.4. Keşfî Bilgi

Keşfî bilgi; mânevî yollarla elde edilen bilgidir. Bu bilgiyi kelamcılar, ilham başlığı altında da ele alırlar.¹⁹³ İlham, lugatta; “Allah’ın dilediği bir kulunun kalbine bir işi yapması veya terketmesi için attığı bir çeşit vahiy”¹⁹⁴ anlamına gelir. Çağdaş İslam

¹⁹⁰ Mustafa Bozkurt, “Müslüman Kelamında Haberin Bilgi Değeri”, *AÜİF Dergisi*, 2007, sy. 2, s. 84.

¹⁹¹ İbrahim Halil, *Kenzü’l-maârif*, s.262-263.

¹⁹² Bkz. Bu Çalışmada “Kesinliği Açısından Bilgi”

¹⁹³ Said el-Han, *age*, s. 65.

¹⁹⁴ İbn-i Manzûr, *Lisanü’l-Arab*, XII, Dârü ihyâ et-turâs el-arabî, Beyrut 1988, s. 346.

âlimlerinden Yusuf el-Kardâvî ‘İslam âleminde ilhamı tümüyle reddeden muteber hiçbir âlim bulamadığını’ söyler. Ona göre ilham konusundaki ihtilaf, ilhamın bilgi değerinde değil, dinî konularda kullanılıp kullanılmaması üzerinedir. O kelamcıları bu konuda; ilhamı mutlak olarak reddedenler (bilgi değeri olarak), ilhamı mutlak olarak kabul edenler ve mûtedil olanlar olmak üzere üç kısma ayırır.¹⁹⁵ Nitekim Ömer en-Nesefî (ö.537/1142) ‘ehl-i hak nazarında ilhamın hiçbir sıhhat değeri yoktur’ derken, onun kitabını şerh eden Sa’deddîn Teftazânî (ö.793/1390) ‘ilham ile bilgi elde edileceği hususunda hiçbir şek yoktur.’ demesi ilgi çekicidir.¹⁹⁶ Âmidî (ö.631/1233), Râzî gibi bazı kelamcılar ilhamı bilgi elde etmenin dördüncü yolu olarak zikreder¹⁹⁷, ancak ilhamın diğer bilgi elde etme yolları kadar kesin bilgiler verebilmesi ve vehimden ayrılabilmesi için âyet ve sahih hadisle kontrol edilmesinin zorunlu olduğunu belirtirler.¹⁹⁸ Gazzâlî ve sûfî kelamcılar ise, ilhamı diğer bilgi elde etme yollarına tercih eder.¹⁹⁹

Keşfî bilgi İbrahim Halil Efendi’nin eserlerinde vehbî ilim,²⁰⁰ Ledünn ilmi,²⁰¹ Nâfi’ ilim,²⁰² hikmet ilmi,²⁰³ rasih ilmi²⁰⁴ ve gönül ilmi gibi çeşitli isimlerle anılır. İbrahim Halil Efendi de Gazzâlî (ö.505/1111), İbnü’l-Arabî (ö.638/1240) ve genel olarak bütün sûfî kelamcıların yaklaşımı üzere, bâtınî yolla elde edilmiş bilgiyi zâhirî yolla elde edilmiş bilgiye tercih eder.²⁰⁵

İbrahim Halil Efendi ilham-ı ilâhîyi; Allah Teâlâ’nın hiç sedasız ve vasıtasız sözü şeklinde niteleyerek, kelam sıfatı ile alakalandırır.²⁰⁶ Bunun dışında meleklerin²⁰⁷ ve

¹⁹⁵ Yusuf Kardâvî, *Mevîfî’l-İslam mine’l-ilham*, Kahire 1994, s. 23.

¹⁹⁶ Teftazânî, *Şerhü Akaidi’n-Nesefiyye*, Kâhire 1988, s. 22.

¹⁹⁷ Saîd Han, *age*, s. 65.

¹⁹⁸ Saim Kılavuz, *İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, İstanbul 1993, s. 335.

¹⁹⁹ Gazzâlî, *el-Munkizü mine’d-dalâl*, Beyrut 1967, s. 106-109; Saim Kılavuz, aynı yer.

²⁰⁰ İbrahim Halil, *Kenz-i Şümûs*, s. 32 (102. Manzûme).

²⁰¹ İbrahim Halil, *age*, s. 64 (212. Manzûme).

²⁰² İbrahim Halil, *age*, s. 202 (647. Manzûme).

²⁰³ İbrahim Halil, *age*, s. 46 (155. Manzûme).

²⁰⁴ İbrahim Halil, *age*, s. 38 (128. Manzûme).

²⁰⁵ İbrahim Halil, *Hülâsatü’l-âdâb*, s. 92.

²⁰⁶ İbrahim Halil, *Kenzü’l-mârif*, s. 60 (54. Soru).

²⁰⁷ İbrahim Halil, *age*, s.79 (157. Soru).

şeytanların²⁰⁸ da ilham kaynağı olabileceğini belirtir. Rahmanî ilham ile şeytanî ilhamın Kur'ân-ı Kerim ve sünnet çerçevesinde bilinebileceğini söyler.²⁰⁹

İbrahim Halil Efendi'nin vehbî bilgiyi kesbî bilgiden üstün görmesi ile vehbî bilginin doğruluğunun kesbî bilgiyle ölçülmesi gerektiğini söylemesi arasında bir tenakuz yoktur. Çünkü ona göre her keşif ve her ilham kesin bilgi oluşturmaz. Vehbî bilginin de kesbî bilgi gibi kesinlik ve zann içeren kısımları vardır. Nitekim onun görüşlerinde bâtınî bilgiler ruhun terakkîsine bağlı olarak kesinlik ifade etmeye başlar ve insan-ı kâmil olan bir kişi için bâtınî bilgilerde hiçbir şüpheye yer kalmaz. O, insan-ı kâmilin beden mülkünde (nefs) hürriyetini (ruhun hürriyetini) tam olarak elde ederek ruhunu idrak etmiş kul olarak tanımlar.²¹⁰ Ona göre insan-ı kâmilin bilgisi sıradan bir bilgi olmayıp müşahedeyle oluşmuş kesin bilgidir.²¹¹

2.1.3. Kesinliği Açısından Bilgi

Bilgi kesinliği açısından yakînî ve zannî olmak üzere iki kısma ayrılır. Zannî bilgi içinde şüphe barındıran bilgidir. Yakînî bilgi ise, kesin bilgi olup ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn olmak üzere üç kısımda incelenmektedir.²¹² Bu ıstılahlar bizzat Kur'an-ı Kerim'den istihraç edilmiştir.²¹³

Kelamcılara göre; ilme'l-yakîn bilgi, “akıl ve nakil, nazar ve haberin ifade ettiği bilgidir”²¹⁴ İlme'l-yakîn bilgi kesin bir bilgi olsa da, kişi için tatmin edici değildir.²¹⁵ Ayne'l-yakîn bilgi ise; yakînin kendisi anlamına gelmektedir²¹⁶ ve “hissin, dış tecrübe ve gözlemin verdiği bilgidir”²¹⁷ diye açıklanmıştır. Bu, ilme'l-yakîn bilgiden üstündür.

²⁰⁸ İbrahim Halil, *age*, s. 229 (432. Soru).

²⁰⁹ İbrahim Halil, *Kenz-i Şümûs*, s. 176 (580. Manzûme).

²¹⁰ İbrahim Halil, *Tulu*, s. 40.

²¹¹ İbrahim Halil, *Kenzü'l-mârif*, s. 47 (34. Soru).

²¹² Bekir Topaloğlu, *Kelam İlmi*, s. 74-75.

²¹³ et-Tekâsür 102/5: Hayır, kesin olarak bir bilseniz (İlme'l-yakîn).; et-Tekâsür 102/7: Yine andolsun, onu gözünüzle kesin olarak (Ayne'l-yakîn) göreceksiniz ; el-Vâkıa 56/95: Şüphesiz bu, kesin gerçektir (Hakka'l-yakîn).

²¹⁴ Saim Kılavuz, *age*, s. 322.

²¹⁵ el-Bakara 2/260; Hani İbrahim “Rabbim! Bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster” demişti. (Allah ona) “İnanmıyor musun?” deyince, “Hayır (inandım) ancak kalbimin tatmin olması için” demişti. “Öyleyse, dört kuş tut. Onları kendine alıştır. Sonra onları parçalayıp her bir parçasını bir dağın üzerine bırak. Sonra onları çağır. Sana uçarak gelirler. Bil ki, şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”

²¹⁶ Ebü'l-Kâsım el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, Kâhire 1989, s. 171.

²¹⁷ Saim Kılavuz, Aynı yer.

Hakka'l-yakîn ise iç duyu ve tecrübenin verdiği, kişinin kendisinde duyduğu, kendisinde gözlemlendiği bilgiye denir. Bu da öncekilerden üstündür.²¹⁸

Bu tarifler genel olarak sûfî kelimcilerin tanımlarına da uygundur.²¹⁹ Nitekim İbnü'l-Arabî'ye göre ilme'l-yakîn bilgi; her türlü şüpheden uzak bir delilden doğan bilgi, ayne'l-yakîn bilgi; müşahede ve keşifden doğan bilgi, hakka'l-yakîn bilgi ise; kendisiyle şuhûd oluşan, kalpte doğan bilgidir.²²⁰ Bazı kelimciler ise bu terimleri felsefî, bilimsel ve dinî metotlara işaret olarak da görür.²²¹

İbrahim Halil Efendi de bilgiyi kesinliği açısından ilme'l-yakîn, hakka'l-yakîn ve ayne'l-yakîn olmak üzere sırasıyla üç kısma ayırır. Ona göre yakînî bilginin en üst noktası ayne'l-yakîn bilgidir. O ilme'l-yakîni; 'bir dumanın görünmesinden ateşin varlığını anlamak', hakka'l-yakîni; 'Ateşe yaklaşınca alevin görünmeye başlaması' ve ayne'l-yakîni; 'Ateşe biraz daha ilerleyenin, ateşi aynen görmesi ve alev ve dumanın hepsinin tamamen görünmesi' olarak açıklamaktadır.²²² Onun bilgi tasnifine göre ilme'l-yakîn bilgi zâhirî bilgi olup, hakka'l-yakîn ve ayne'l-yakîn bilgi ise bâtinî bilgidir. Ona göre ayne'l-yakîn en üst yakîn mertebesi olup buna ancak insan-ı kâmil olanlar ulaşabilir.²²³

Ayne'l-yakîn bilgi genel olarak üç yakîn mertebesinin ikincisi olarak görülür. Bununla birlikte bazı ulema en üst yakîn mertebesinin ayne'l-yakîn olduğunu vurgularlar.²²⁴ İbrahim Halil Efendi de bu görüşte olduğunu açıkça belirtmiştir. Onların ayne'l-yakîn olarak ıstılahına aldığı terimin diğer âlimlerce hakka'l-yakîn olarak ele alındığı görülür. Bunun ise sadece isimlendirme farkı olduğu anlaşılmaktadır.

²¹⁸ Saim Kılavuz, *age*, 495.

²¹⁹ Kuşeyrî, *age*, s. 171.

²²⁰ İbn-i Arabî, *el-Fütûhât el-Mekkiyye*, II, Dârü ihyâ et-turâsi'l-Arabî, Beyrut 1998, s. 129.

²²¹ İlyas Çelebi, *Akılçılık*, İstanbul 2002, s. 61.

²²² İbrahim Halil, *Kenzü'l-mârif*, s.308 (542. Soru).

²²³ İbrahim Halil, *Kenzü'l-mârif*, s. 47 (34. Soru).

²²⁴ Konevî, *Haşiyetü'l-Konevî alâ Tefsiri'l-İmâm Beyzâvî*, XX, s. 422.

2.2. İman Esasları

2.2.1. İman Kavramı ve İmanın Şartları

İman, Arapça “e-m-n” (أمن) kökünden türemiş if’âl ölçüsünde bir kelimedir. Sözlükte ‘tasdik etmek’ anlamına gelmektedir.²²⁵ Terim anlamı ise İslam âlimlerince farklı şekillerde beyan edilmiştir. Mâtürîdîler’in çoğu ve Eş’arî âlimlerce “Allah Teâlâ’dan getirdiği kesin olarak bilinen hükümler hususunda Hz. Peygamber’i tasdik etmek, onun haber verdiği şeyleri tereddütsüz kabul edip, bunların gerçek ve doğru olduğuna gönülden inanmak”²²⁶ şeklinde tarif edilir. Bazı selef âlimleri, hadisçilerin çoğu ve İbn-i Hazm’a göre iman, sadece tasdikten ibaret değildir. Aynı zamanda bu tasdiğin yanında dil ikrarı ve amel izharı gerekmektedir. Bu yaklaşım aynı zamanda Haricîlerin, Mûtezile’nin ve İmam Ahmed’in de görüşüdür. Bazı Mâtürîdî âlimler ise imanı, kalp ile tasdik, dil ile ikrar olarak kabul ederler. Ancak bu görüş Mâtürîdî muhakkiklerce ‘dil ile tasdik sadece dünya ahkâmının uygulanması için gereklidir.’ denilerek düzeltilmiştir.²²⁷ İmâm-ı A’zam’ın *el-Âlim ve’l-Müteallim* kitabındaki görüşü de bu yöndedir.²²⁸ Bu görüşlerin dışında “iman; bilmektir, iman; dil ile ikrardır” diyenler de olmuştur.²²⁹

İbrahim Halil Efendi eserlerinde imanın terim anlamı üzerinde durmaz. Ancak şu ana kadar yapılmış iman tariflerinden onun görüşleriyle örtüşen tarifin Mâtürîdî ve Eş’arîler’in tarifî olduğu söylenebilir. Nitekim onun, imanı ikrardan ibaret görmediği münafıklardan bahseden şu beyitinden açıkça anlaşılmaktadır:

“Adâvet, buğz ile kîn o kim saklar derûnda
Hemanca ismi Müslim anın boştur sücûdu”²³⁰

Bu beyitte, diliyle imanlı olduğunu ikrar eden, ancak kalbinde dine ve müminlere karşı kin besleyen kimseden bahsedilmektedir. Bu kişinin dünyada Müslüman olduğu

²²⁵ İbn-i Manzûr, *age*, I, s. 223.

²²⁶ Saim Kılavuz, *age*, s. 17.

²²⁷ Teftazânî, *Şerhü’l-Akâid*, s. 79.

²²⁸ Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve’l-Müteallim: İmâm-ı A’zamın Beş Eseri*, çev. Mustafa Öz, İstanbul 2002, s. 14.

²²⁹ Saim Kılavuz, *age*, s. 21-22.

²³⁰ İbrahim Halil, *age*, s. 210 (675. Manzûme).

zannedilse de ‘Hemanca ismi Müslim anın boşdur sücûdu’ denilmekle Allah Teâlâ katında mümin olmadığı beyan edilmektedir.

İbrahim Halil Efendi’nin imanı bilgi olarak da görmediği bilgi konusundaki detaylı görüşlerine rağmen böyle bir alâka kurmamasından anlaşılmaktadır.²³¹ O, ameli de imanın geçerliliğinde şart olarak görmez. Niketim ümmet-i da’ve diye adlandırdığı amel yapmayıp ‘kalbim temizdir.’ diyen kimselerin imanlarının onları cehennemden çıkarabileceğini söyler.²³² İbrahim Halil Efendi’nin dil ile ikrarı imanın geçerliliği için şart olarak gördüğü hususunda eserlerinde herhangi bir hüküm yoktur. Bununla beraber kalp ile tasdiğin iman için yeterli olduğuna dair birçok işaretleri vardır.²³³ Nitekim o, genel olarak her konuda cesetten çok ruha, zâhirden çok bâtına, amelden çok niyete önem vermektedir. İmanı ise amelin ruhu olarak görmektedir.²³⁴

İmanın şartları, Hz. Cebrâîl’in Hz. Muhammed (a.s.)’in yanına insan suretinde gelip sorduğu sorulara cevap olarak verilen hadis-i şeriften (Cibrîl hadisi) anlaşılmaktadır.²³⁵ Bu hadis, bütün İslam âleminde meşhur olmuş, îtikâd esaslarını ortaya koyan bütün âlimler, Hz. Peygamber’in bu hadis-i şerifte bildirdiği esasları imanın şartları olarak kabul etmişlerdir. Bu hadis-i şerif İmam Buhârî (ö. 256/870)’nin nakline göre Allah’a, meleklerle, kitaplara, âhîret gününe, peygamberlere, tekrar yaratılışa iman, esaslarını içermektedir. İmâm Buhârî dışındaki diğer beş imam bu rivayette ‘Kader’ esasını da zikreder.²³⁶ İbrahim Halil Efendi de Ehl-i Sünnet âlimlerinin hemen hepsi gibi imanın şartlarını Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhîret gününe ve kadere iman olmak üzere altı esas olarak sayar, ayrıca bunları mânalarıyla bilmenin her Müslüman için farz-ı ayn olduğunu da özellikle belirtir.²³⁷

2.2.2. İmanın Artması ve Azalması

Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerim’de “Onlar öyle kimselerdir ki, hak kendilerine, ‘İnsanlar size karşı ordu toplamışlar, onlardan korkun’ dediklerinde, bu söz onların imanını

²³¹ Bkz. Bu çalışmada “Bilgi Teorisi”.

²³² İbrahim Halil, *Kenz-i Şümûs*, s. 237.

²³³ İbrahim Halil, *Kenzü’l-maârif*, s. 13.

²³⁴ İbrahim Halil, *Tulû*, s. 57.

²³⁵ Buhârî, “İmân”, 1; Müslim, “İmân”, 1; Diğer dört imam da bu hadisi ilgili bâblarda rivayet eder.

²³⁶ Bkz. Bu çalışmada “Kader”.

²³⁷ İbrahim Halil, *Kenzü’l-maârif*, s. 13.

artırdı ve ‘Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!’ dediler.²³⁸ Başka bir âyette ise “Mü’minler ancak o kimselerdik ki; Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir. Onun âyetleri kendilerine okunduğu zaman (bu) onların imanlarını artırır. Onlar sadece Rablerine tevekkül ederler”²³⁹ buyurur. Hadislerde ise, İbn-i Abbâs ve Ebû Hureyre’nin “İman artar ve azalır.”²⁴⁰ dedikleri rivayet edilir. İmanın artması-azalması konusunda daha birçok ayet ve hadis-i şerif vardır. Bu âyet ve hadislerin ışığında hadis âlimleri, Eş’arîler’in çoğu, Haricîler, Mûtezile, Şia, İmam Şafi, İmam Ahmed ve İbn-i Hazm ibadetle imanının artabileceğini, mâsiyetle de azalabileceğini söyler.²⁴¹ Onlar bu konuda Hz. Peygamber (a.s.) ile sıradan bir Müslüman’ın imanının bir olamayacağını da delil olarak getirirler.²⁴² Kelamcıların çoğu ise âyet ve hadislerde geçen imanın artıp-azalmasını uygun manalarda te’vil ederler. Onların bu te’villerinin sebebi; imanı, ‘hiçbir şüphe olmayacak derecede kesin olarak tasdik etmektir.’²⁴³ şeklinde tanımlamaları olmalıdır. Bu tanımdan ise kesinlik derecesine ulaşmış tasdikte artış olmaz, azalması da imanın ortadan kalkması anlamına gelmekle, küfürdür sonucu ortaya çıkmaktadır. Buna göre meleklerle fâsık bir insanın imanı birbirine eşittir. Bu görüşü ilk ortaya koyanın İmâm-ı A’zam olduğu kabul edilir.²⁴⁴ Daha sonra onu takip eden Mâtürîdî kelamcılarının hemen hepsi ve bazı Eş’arîler (Cüveynî, Teftazânî) imanın artmayacağını-eksilmeyeceğini söylemişlerdir. Ebu’l-Leys Semerkandî (ö.375/985) de bu görüştedir ve o bu konuda Ebû Hureyre’den senediyle şöyle bir rivayette bulunur: “Sakif kabilesinden bir heyet Hz. Peygamber’e geldi ve ona yâ Resûlallah iman artar ve azalır mı dediler. O da dedi ki: Hayır, iman kalpte tamamlanmış bir şeydir, artması ve azalması küfürdür.”²⁴⁵

İmanın artıp-azalması Kur’ân-ı Kerim’de geçtiği için, imanın artması kat’î bir husustur. Bu durumda imanın artmayacağını söyleyenler, âyette geçen ‘iman’ kavramının, genel kullanımdan farklı bir ıstılah olduğu üzerinde dururlar. Bu anlamda, iman hiçbir yönüyle artmaz-azalmaz diyen hiç kimse olmamıştır.

²³⁸ Âli imrân 3/173.

²³⁹ el-Enfâl 8/2.

²⁴⁰ İbn-i Mâce, “Mukaddime”, 9 (74.hadis)

²⁴¹ Saim Kılavuz, *age*, s. 34; Teftazânî, *Şerhü’l-Makâsıd*, III, Beyrut, 2001, s. 446.

²⁴² İcî, *el-Mevâkıf fi’l-İlmî’l-Kelam*, Beyrut ty. s. 388.

²⁴³ Teftazânî, *Şerhü’l-akâid*, s. 81; Ali el-Kârî, *Şerhü’l-Fıkhi’l-Ekber*, Beyrut 1998, s. 383.

²⁴⁴ Ebû Hanîfe, *age*, 58.

²⁴⁵ Semerkandî, *Bahrü’l-ulûm*, II, Beyrut 1997, s. 99.

İmanın artan-azalan ve sabit kalan yönünün ne olduğu konusunda çeşitli anlayışlar olduğu görülür. Bu konudaki görüşleri iki kısma ayırabiliriz. Birincisi iman; ‘tasdik ve yakîn yönünden artar, iman edilmesi gereken şeyler yönünden artmaz.’ görüşüdür. Nitekim İmam-ı A’zam bu konuyu *Fıkh-ı Ekber* adlı eserinde açıkça şöyle belirtir: “Gökte ve yerde bulunanların imanını, iman edilmesi gereken şeyler yönünden artmaz ve eksilmez, fakat yakîn ve tasdik yönünden artar ve eksilir.”²⁴⁶ Bu konudaki ikinci görüş ise Mâtürîdî kelamcılarının çoğunun görüşüdür. Ebû Muîn en-Neseî²⁴⁷, Ömer en-Neseî²⁴⁸, Ali el-Kârî²⁴⁹, Eş’arîler’den de Teftazânî ve Cüveynî²⁵⁰ bunlardandır. Bunlara göre iman kesinlik noktasına gelmiş tasdikdir. Dolayısı ile tasdik ve yakîn yönünden iman artıp azalmaz. İmanın nuru ve kemali veya iman edilmesi gereken hususlar (mü’menün bihi) artıp azalır. Teftazânî hariç bu imamlara göre iman, inanılması gereken şeyler yönünden artıp azalabilir, ancak bu sahabe dönemine münhasırdır. Teftazânîye göre ise bu sahabe dönemine has değil, bütün zamanlar için de geçerlidir.²⁵¹

İbrahim Halil Efendi imanını, iman-ı taklidî, iman-ı istidlâlî ve iman-ı tahkikî olmak üzere üç kısma ayırarak inceler.²⁵² Onun bu ıstılahları şu şekilde tarif edilebilir: İman-ı istidlâlî; kalbin -gaybî olan hususlarda- nazar ve istidlâl yollarıyla elde edilmiş bilgilerle tasdik ilişkisidir, iman-ı tahkikî ise; kalbin, müşâhadeden (zâhirî veya bâtınî) elde edilmiş bilgiyle olan tasdik ilişkisidir. Onun bu tasnifi kendisine özgün olmalıdır. Nitekim Kelamcılar imanını, taklidî ve tahkikî olmak üzere iki kısma ayırırlar. Taklidî iman; kişinin, çevresindekilere bakarak onların kabullerini aynen kabullenmesiyle iman etmesidir ki, bu iman bazı kelamcılar tarafından geçersiz görülür.²⁵³ Tahkikî iman ise, aklî delillerle kuvvetlendirilmiş istidlâlî imandır.²⁵⁴

²⁴⁶ Ebû Hanîfe, *age*, s. 58.

²⁴⁷ Süleyman Akkuş, “Ebû’l-Muîn en-Neseî’ye Göre Mahiyet, Artma, Azalma Yönüyle İman”, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2007, s. 88.

²⁴⁸ Teftazânî, *age*, s. 81.

²⁴⁹ Ali el-Kârî, *age*, s. 383.

²⁵⁰ Teftazânî, *Şerhü’l-makâsîd*, III, s. 446.

²⁵¹ Teftazânî, *Şerhü’l-akâid*, s. 81.

²⁵² İbrahim Halil, *Kenzü’l-maârif*, s. 308 (541 ve 542. Sorular); İbrahim Halil, *Kenz-i Şümûs*, s. 4.

²⁵³ Şerafettin Gölcük-Süleyman Toprak, *Kelâm*, Konya 1991, s. 123.

²⁵⁴ Saim Kılavuz, *age*, s. 33.

Kelamcılar genelde İbrahim Halil Efendi'nin bildirdiği şekildeki iman-ı tahkikîyi inceleme alanına almazlar.²⁵⁵ Bununla birlikte bu konuya bazı kelam kitaplarında yer verildiği görülür. İman-ı A'zam meleklerin ve peygamberlerin imanının müşâhade ve muâyeneden (ayne'l-yakîn) oluştuğunu belirtir.²⁵⁶ İbrahim Halil Efendi'ye göre hiçbir insan tahkîkî imanı diğer aşamalardan geçmeden elde edemez. Bu durum, dünyanın imtihan için kurulmasıyla alakalı olmalıdır.²⁵⁷ Nitekim o, ayne'l-yakîn bilgi oluştuktan sonra iman noktasındaki imtihanın kalkacağını vurgular.²⁵⁸ Çünkü kişinin, bir şeyi görmesiyle, onun varlığı hususunda kalbinde zorunlu bir tasdik zaten oluşur. Bu hususa Kur'ân-ı Kerim'de de "O muttakîler ki görmeden iman ederler"²⁵⁹ buyrulur dikkat çekilmektedir.

İbrahim Halil Efendi'nin bu görüşlerinden de anlaşılacağı üzere o, imanın tasdik kuvvetiyle yakîn dereceleri arasında bir bağ kurar. Bu bağ şu şekilde ortaya koyulabilir: iman-ı taklidî, bilgisiz olarak kabullenmeyle, iman-ı istidlâlî, ilme'l-yakîn bilgiyle, imanı tahkîkî ise hakka'l-yakîn ve ayne'l-yakîn bilgiyle kalbin tasdik ilişkisidir. Kişide oluşan bu yakîn dereceleri imanın tasdik yönünden artıp-azalabileceği fikrini de beraberinde getirir. İbrahim Halil Efendi'ye göre bu yakîn farklılığı aynı zamanda iman edilmesi gereken hususlarda da artışa sebep olur. O, bunu şu şekilde açıkça beyan eder: Kişide "derece-i iman yükseldikçe ihtiyâc-ı ma'nevî ziyâdeleştiği için, ahkâm-ı zâhiri kavrayanlara bâtinîyesine iman farz olur."²⁶⁰ Nitekim "Vüs'at arttıkça teklif artar."²⁶¹ Bütün bunlardan; iman-ı tahkîkîye ulaşmış kişi için iman edilmesi gereken şeyler, müşâhade olunan şeyler miktarınca artar, imanı istidlâlî olan kişinin ise iman etmesi gereken hususlar, duyulan (tebliğ olunan) şeyler miktarınca artar, şeklinde bir hüküm ortaya koyabiliriz.²⁶² Bu son söylediğimiz aynı zamanda Teftazânî'nin görüşüne de uygun düşmektedir.²⁶³

²⁵⁵ Kelamcılara göre tahkîkî iman: Aklî delillerle kuvvetlendirilmiş taklidî olmayan imandır. Bkz. Saim Kılavuz, *age*, s. 33.

²⁵⁶ Ebû Hanife, "el-Âlim ve'l-müteallim", *age*, s. 14-15.

²⁵⁷ el-Mülk 67/2; O, hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır. O, mutlak güç sahibidir, çok bağışlayandır.

²⁵⁸ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 258 (471. Soru).

²⁵⁹ el-Bakara 2/3; Bkz. Zamahşerî, *el-Keşşâf*, I, Riyad 1998, s.153.

²⁶⁰ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 117 (265. Soru).

²⁶¹ İbrahim Halil, *age*, s. 117 (265. Soru).

²⁶² İman edilmesi gereken hususlarda artışın Hz. Peygamber (a.s.)'in zamanına mahsus olmaması yeni bir ahkâm gelmesi şeklinde anlaşılmalıdır. Nitekim Teftazânî bu durumu "Farz olan

İbrahim Halil Efendi'nin bu görüşlerinden, iman-ı tahkiki²⁶⁴; tasdik ve iman edilmesi gereken şeyler açısından artar-azalmaz, iman-ı istidlâlî ise tasdik yönünden artar ve azalır, iman edilmesi gereken şeyler yönünden (mü'menün bih) ise artar-azalmaz şeklinde bir sonuç ortaya çıkarabiliriz. Bu sonuç aynı zamanda son dönem Eş'arî kelimcilerinin görüşüne de uygun düşer. Onlara göre sıradan insanların imanı artar ve azalır, Peygamberlerin imanı artar ama azalmaz, Meleklerin imanı ise artmaz ve azalmaz.²⁶⁵ İmam Nevevî ise bu görüşleri aktardıktan sonra imanın tasdik yönünden de artıp azalacağını söyler.²⁶⁶

İstidlâlî imanın artıp azalmasının mümkün olmayan yönü ise, inanılması gereken hususlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde ortaya çıkar. Daha açık bir ifade ile iman edilmesi gerekli her şey, Hz. Peygamber tarafından bildirilmiştir. Bu bilgilerde Hz. Peygamberden sonra artış veya azalma olamaz.

2.3. İlahiyat Konuları

2.3.1. İspât-ı Vâcib

Lafza-i Celâl (kelime olarak 'Allah') Arap dili uzmanlarınca etimolojik olarak açıklanmaya çalışılmış ve bu konuda farklı görüşler ortaya konulmuştur. Bu görüşler genel olarak iki kısma ayrılır. İlk görüşe göre ki, çoğunluğun görüşü de budur, bu kelime mâbudun özel adıdır ve başka bir kelimedenden türememiştir.²⁶⁷ Ya da başka bir kelimedenden türemiş bile olsa sözlük anlamını kaybetmiştir. Diğer görüşe göre ise, e-l-h (اله) veya lâ-he (لا) gibi fiillerden üretilmiş bir kelimedir ve sözlük anlamını da muhafaza etmektedir.²⁶⁸

İbrahim Halil Efendi Zât-ı Hak'ı: "Görünen ve görünmeyen şeyleri var edip yok eden ve tabiat ismindeki perdenin her semtinden kendini saklayan, akıl ermez işleri gören ve

hususların detayları Hz. Peygamber (a.s.)'in döneminden sonra da ortaya çıkarılabilir." diyerek açıklar. İbrahim Halil Efendi'nin 'Vüs'at arttıkça teklif artar.' sözü de bu şekilde anlaşılmalıdır. Bkz. Teftazânî, *Şerhü'l-Akâid*, s. 81

²⁶³ Teftazânî, aynı yer.

²⁶⁴ İbrahim Halil Efendi'nin kendi ıstılahına göre.

²⁶⁵ Beycûrî, *Tuhfetü'l-mürîd alâ cevhereti't-tevhîd*, tah. Ali Cum'a, Kâhire 2002, s. 101.

²⁶⁶ Nevevî, *Sahîh-i Müslim bi-şerhi'n-Nevevî*, Kâhire, 1929, I, s. 149.

²⁶⁷ İbn-i Atâullah Sekenderî, *el-Kasdü'l-mücerred fî mârifeti'l-ismi'l-müfred*, Kâhire 2002, s. 26; Muhammed Fîyrûzâbâdî, "e-l-h", *el-Kâmûs el-muhît*, Dârü'l-ma'rife, Beyrut 2008, s. 58.

²⁶⁸ Bekir Topaloğlu, "Allah", *DİA*, II (İstanbul 1989), s. 471.

kendi varlığından gözlere dehşetli perdeler çeken bir vücut vardır. İşte her şeyden evvel var olan ol Hâlık-ı A'zam Allah'dır" şeklinde tanımlar.²⁶⁹

Kelam âlimleri bu Vâr'ın varlığının insan tarafından nasıl bilinebileceğini tartışmış ve bu konuda çeşitli esaslar belirlemişlerdir. Bu esaslar aklî algılamadan çıkan zorunlu hükümlerdir. Onlar bu esasları kitaplarında 'ispât-ı vâcib' başlığı altında ele alırlar. Allah Teâlâ'nın varlığını ispat noktasında ortaya konulan metotlar genel olarak şunlardır: Fitrat delili, Hüdus delili, İmkan delili, İlet-i Gâiyye delili, Kabûl-i âmme delili, Kemal delili, Ahlak delili, Tekâmül delili. Bu metodlardan fitrat delili hariç bütün hepsi nazar ve istidlâl yolu ile elde edilen ve başlı başına Zat-ı Hakk'ı ispat eden delillerdir. İbrahim Halil Efendi, eserlerinde bu metodlardan Fitrat delili, Hüdus delili, İmkan delili, İlet-i Gâiyye delili ve Bürhân-ı Temânü' delilini çeşitli şekillerde kullanır.

İbrahim Halil Efendi'nin fitrat konusunu ruh ve elest bezmi çerçevesinde ele alarak bu delile ayrı bir önem verdiği görülür. Fitrat istilâhî olarak insanın doğuştan sahip olduğu bütün özelliklerini ifade eden bir terimdir.²⁷⁰ Âyet-i Kerîme'de : "Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fitrata sımsıkı tutun"²⁷¹ buyrulur. Bir hadis-i şerifte de "Dünya'ya gelen her İnsan fitrat üzere doğar; sonra anne ve babası onu Yahudi, Hıristiyan, Mecusî yapar"²⁷² buyrulur. Kelamcıların çoğunun görüşüne göre fitrat İslam-Tevhid üzere yaratılıştır. Ebû Hanîfe (ö.150/767) ve onu takip eden kelamcılardan bazıları fitratı, 'Elest'teki marifetullah üzere yaratılış olarak kabul ederler. Bazı kelamcılar da fitratı iman ve küfür üzere yaratılış olarak tanımlamışlar ancak bu görüş pek benimsenmemiştir. Fitrat, bu görüşlerin dışında doğuştan İslam dinine yetenekli yaratılış şeklinde de yorumlanmıştır.²⁷³ İbrahim Halil Efendi'ye göre ise insanın benliği ruhudur.²⁷⁴ Allah Teâlâ ezelde ahdu mîsaki ruhtan almıştır.²⁷⁵ Dolayısı ile ruh, elest

²⁶⁹ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 69 (112. Soru).

²⁷⁰ Hayati Hökelekli, "Fitrat", *DİA*, XIII, İstanbul, 1996, s. 47.

²⁷¹ er-Rum 30/30: Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir. Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fitrata sımsıkı tutun. Allah'ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur. İşte bu dosdoğru dindir. Fakat insanların çoğu bilmezler.

²⁷² Buhâri, "Cenâiz", 92; Müslim, "Kader", 15.

²⁷³ Mustafa Akçay, "Sünnetullah, Fitratullah, Sıbgatullah Kavramlarının Anlamlandırılışı Üzerine", *SÜİF Dergisi*, 17/2008, s. 141-145.

²⁷⁴ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 264.

²⁷⁵ İbrahim Halil, *Kenz-i Şimûs*, s. 134.

bezminde Allah Teâlâ'nın hitabına mazhar olmuş ve ona iktidâ etmiştir. Dünya hayatında ruhun bu bilgi ve tahareti bedenî sıfatlardan dolayı setrolunmuş ve insan (ruh ve beden olarak) bunu hatırlayamaz hale gelmiştir. İbrahim Halil Efendi'nin bu konudaki görüşünün Ebu Hanife'nin öncüsü olduğu 'Fıtrat, elestteki marifetullah üzere yaratılıştır' görüşü ile de örtüştüğünü söyleyebiliriz.

2.3.2. Esmâ ve Sıfatlar

2.3.2.1. Allah Teâlâ'nın İsimleri

Her türlü noksanlıktan yüce Allah, Kur'ân-ı Kerim'de Zât'ını bazı sıfatlarla niteler.²⁷⁶ Bu sıfatlar Allah Teâlâ'nın yüceliğini ifade eden isimlerdir. Yine Kur'ân-ı Kerim'de en güzel isimlerin Allah Teâlâ'ya ait olduğu vurgulanır.²⁷⁷ Hz. Peygamber de bu konuda Allah Teâlâ'nın doksan dokuz ismi –yüzden bir eksik- vardır ki kim bunları sayarsa cennete girer” buyurur.²⁷⁸ Bu hadisin devamında sayılan isimlerin doksan üçü Kur'ân-ı Kerim'de zikrolunan isimlerdir.²⁷⁹ Buradan Kur'ân-ı Kerim'de Allah Teâlâ'nın bütün isimlerinin yer almadığı anlaşılır.

Hz. Peygamber'in buyurduğu, Kur'ân-ı Kerim'de geçmeyen bazı isimlerin yine vahiy mahsulü olduğuna hiç şüphe yoktur. Kelamcılar bu noktada Allah Teâlâ'yı naslarda bulunmayan bir sıfatla isimlendirmenin mümkün olup olmayacağını tartışırlar. Bazı kelamcılar uluhiyet anlayışına ters düşmemek şartıyla bunu meşru görürler. Gazzâli ve Râzî gibi bazı kelamcılar ise naslarda geçen isimlerin dışındaki bir ismi Allah Teâlâ'ya izafe etmeyi doğru bulmazlar.²⁸⁰ İbrahim Halil Efendi de bu görüşte olduğunu onun, Allah Teâlâ'nın bazı isimlerinin Kur'ân-ı Kerim ve sünnette bazı isimlerinin ise Tevrat, İncil ve Zebûr'da zikredildiğini söylemesinden çıkarabiliriz.²⁸¹

Naslarda zikrolunan isimlerin tümü Zât-ı Hak'ı bildirir. Kelamcılar bunu 'isim ve müsemmâ aynı şeydir' şeklinde ifade ederler. Bu Mâtürîdî kelamcılara göredir. Eş'arîler'in çoğu, Mûtezile, Cehmiyye ve Kerrâmiyye ise isim ile müsemmâyı

²⁷⁶ Allah'ın esmâları Kur'ân-ı Kerim'de 'Allah' isminin bir sıfatı olarak geçer.
²⁷⁷ el-A'raf 7/180: En güzel isimler Allah'ındır, O'na o güzel isimlerle dua edin ve O'nun isimleri hakkında gerçeği çarpıtıcıları bırakın. Onlar yaptıklarının cezasına çarptırılacaklardır.
²⁷⁸ Buhâri, "Şurût", 18; Müslim, "ez-Zikr ve'd-duâ", 2677.
²⁷⁹ Bekir Topaloğlu, "Allah", *DİA*, II, s. 482.
²⁸⁰ Bekir Topaloğlu, "Allah", *DİA*, II, s. 483.
²⁸¹ İbrahim Halil, *Kenzü'l-mârif*, s. 68 (103.soru).

birbirinden ayırırlar.²⁸² Ebü'l-Hasen el-Eş'arî, 'bazı isimler müsemmâ'nın aynı, bazıları gayrı, bazıları da ne aynı ne de gayrısıdır' der. Ona göre Allah ismi müsammâ'nın aynıdır. Alîm ismi müsemmânın ne aynı ne gayrıdır. Hâlık ismi ise müsemmânın gayrıdır.²⁸³ İbrahim Halil Efendi isim ve müsemmânın ayrı mefhumlar olduğu noktasında Ebü'l-Hasen el-Eş'arî gibi düşünür. Ancak ona göre Allah Teâlâ'nın bütün sıfatları ve isimleri kadim olduğu için, bütün isimler müsemmâ'nın ne aynı ne de gayrısıdır.²⁸⁴ Onun bu konuda farklı bir yaklaşımda da bulunduğu görülür. O şöyle der: "el-ismu; Cemi'-i esmâ ma'nâsındadır, Allah'ın isimleridir. Müsemmâ ise; malum ve muayyen, ademden (yokluktan) halk olunan mahlûkâtın isimleridir."²⁸⁵ Burada İbrahim Halil Efendi'nin müsemmâya yaklaşımı kelamcılarının genel yaklaşımından farklıdır. Onun bu konudaki görüşlerinden şöyle bir anlam çıkarılabilir: Allah Teâlâ'nın isimleri müsemmânın ne aynı ne gayrısıdır. Yaratılmışların ise mutlak varlıkları olmadığı için hakiki anlamda isimleri yoktur. Çünkü hâdistirler. Onlar müsemmâlardan (zihnî isimlerden) ibarettir. O bunu 'Müsemmâ mahlûkatın isimleridir' şeklinde ifade eder.²⁸⁶

Allah Teâlâ'nın isimleri çoktur. Bütün esmâsını ancak kendisi bilir. Bunlardan bir kısmını Kur'ân-ı Kerim ve sünnette bildirmiştir. "Allah'ın doksandokuz ismi vardır – yüzden bir noksan- kim bunları sayarsa cennete girer"²⁸⁷ hadisi bu konuda meşhur olmuştur. Ancak bu hadisten Allah Teâlâ'nın sadece doksandokuz ismi olduğu anlaşılabilir. Bilakis hadis, Allah Teâlâ'nın, sayısını ancak kendisinin bileceği kadar ismi vardır, bunlardan doksandokuz tanesi vardır ki bunları kim hıfz ederse cennete girer anlamındadır.²⁸⁸ Hadisin bu şekilde anlaşılması konu hakkındaki rivayetler çerçevesinde zorunlu olmalıdır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de geçen Allah Teâlâ'nın bazı isimleri hadiste geçen isimler arasında yer almaz. Yine birçok hadis-i şerifte Allah Teâlâ'nın bazı isimleri zikredilir ki, bu sayılan doksandokuz isim arasında yoktur. Nitekim İmam Tirmizî (ö. 892)'nin saymış olduğu doksandokuz isimle, İmam İbn-i Mâce (ö. 886)'nin saymış olduğu doksandokuz isim arasında yirmi yedi isim farklılığı

²⁸² Nureddin es-Sâbü'nî, *age*, s. 79; Gazzâlî, *el-Maksadu'l-esnâ*, Beyrut ty., s. 41; Teftazânî, *Şerhü'l-Makâsıd*, III, s. 252.

²⁸³ Teftazânî, *Şerhü'l-Makâsıd*, III, s. 253.

²⁸⁴ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 68.

²⁸⁵ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 67.

²⁸⁶ İbrahim Halil, *aynı yer*.

²⁸⁷ Buhâri, "Şurût", 18; Müslim, "ez-Zikr ve'd-duâ", 2.

²⁸⁸ Gazzâlî, *el-Maksadu'l-Esnâ*, s. 263.

vardır.²⁸⁹ İbrahim Halil Efendi Allah Teâlâ'nın dört binden fazla isminin olduğunu belirtir. Bir manzûmesinde bu isimlerden yüz altı tanesini zikreder.²⁹⁰

İbrahim Halil Efendi'ye göre, Kur'an ve hadislerde Allah Teâlâ'nın toplam bin ismi zikredilmiştir. Ona göre Tevrat, İncil ve Zebur'da da bu isimlerden ayrı olmak üzere biner isim zikredilir. Bu şekilde Allah Teâlâ'nın dört bin ismi olmuş olur. Ona göre bunlardan başka Allah Teâlâ'nın Levh-i Mahfuz'da da bin bâtinî esmâsı vardır.²⁹¹

2.3.2.2. İsm-i A'zam

İsm-i A'zam Allah Teâlâ'nın âyet veya hadislerde net belirlenmemiş bir isimdir. Bu ismin önemi Hz. Peygamber'in bu isimle kim Allah'a yalvarırsa muhakkak kabul olacağını bildirmesinden ileri gelir.²⁹² Bu ismin Hz. Peygamber'in saydığı doksan dokuz isim arasında olup olmadığı ihtilafli bir konudur. Allah, Ahad, Samed, Mennân, Bed'ü's-Semâvât ve'l-Arz, Zü'l-Celâl ve'l-İkrâm, Lâ ilâhe illallah, Hay, Kayyûm isimleri İsm-i A'zam olarak İslam âlimleri tarafından zikredilmiştir.²⁹³ Gazzâlî'ye göre bu isim doksan dokuz ismin arasında geçmez.²⁹⁴

Bazı kelamcıların bu konuda görüş beyan etmelerinin yanında çoğu kelamcının bu konuda tartışmaya girmedikleri görülür. Bunun nedeni bu konuda gelen hadislerin âhad olup kesin bilgi ifade etmeyişi olmalıdır. Bu konu daha çok Ehl-i Hadis ve Sûfîler'in ilgisini çeker. Ehl-i hadis İsm-i A'zam'ı Hayy, Kayyûm, Lâ ilâhe illallah olarak kabul ederler.²⁹⁵ Sûfîler ise İsm-i A'zam'ın ne olduğu konusunda net bir görüş ortaya koymazlar. Muhyiddin b. Arabî ismin müsemmâya delalet için konulduğunu, dolayısıyla Allah'ın zâtına en büyük delilin (ismin) insanın kendisi olduğunu zikreder.²⁹⁶ O bu konuda ayrıca şunları kaydeder: “Ebû Yezîd'e (Bistâmî); Eşyayı harekete geçiren İsm-i A'zam nedir? diye sordular. O dedi ki: Bana küçüğünü (Allah'ın

²⁸⁹ Tirmizî, “Da'avât”, 83; İbn-i Mâce, “Duâ”, 9.

²⁹⁰ İbrahim Halil, *Kenz-i Şümûs*, s. 147; Bu isimlerin doksan dokuzunu Tirmizî'nin rivayetinde geçen isimlerdir. Diğer altı isim ise İbn-i Mâce'de ve başka hadis kaynaklarında geçer. Bu isimler şunlardır: Ehad, Mu'ti, Mün'im, Rab, Sâdık, Settâr.

²⁹¹ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 68.

²⁹² İbn-i Mâce, “Duâ”, 9.

²⁹³ Saîd el-Han, *age*, s. 212.

²⁹⁴ Gazzâlî, *el-Maksadi'l-esnâ*, s. 263.

²⁹⁵ İbn-i Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-meâd*, IV, Beyrut 1994, s. 204.

²⁹⁶ İbn-i Arabî, *age*, II, s. 629.

isimlerinin) gösterin ben de size büyüğünü göstereyim. O doğruluktan başka bir şey değildir. Sen doğru ol bütün isimler sana İsm-i A'zamdır.”²⁹⁷ İbrahim Halil Efendi'nin de bu görüşte olduğu görülür. O İsm-i A'zam'ın ancak kalbini tezkiye etmiş kimseler tarafından bilinebileceğini söyler.²⁹⁸ O bu konuda selef-i sâlihînden de şöyle bir nakil yapar: “Hasan bin Yahyâ'ya İsm-i A'zam'ı bilir misiniz? cevabında: helal yemektir, demişlerdir.”²⁹⁹ Onun bu yaklaşımlarından kendisinin de Muhyiddîn b. Arabî, Beyazîd-i Bistâmî ve diğer Sûfîler gibi İsm-i A'zam'ın her insan için değişebileceği esasını kabul ettiği anlaşılır. Bu anlamda Allah Teâlâ'nın isimlerinden her hangi bir isim de kulun makamına göre İsm-i A'zam olabilir.

2.3.2.3. Allah Teâlâ'nın Sıfatları

İmanın ilk rüknü, Allah Teâlâ'ya iman etmektir. Bu mücmel olarak Allah Teâlâ'nın varlığına ve birliğine inanmaktır. Tafsilî olarak ise, Hz. Peygamber'in Allah hakkında bildirdiği her şeye mânalarıyla inanmaktır.³⁰⁰

Kur'ân-ı Kerim ve sünnette Allah Teâlâ'nın muttasıf olduğu ve münezzehe olduğu pek çok sıfat bildirilir. Kalam âlimleri bu sıfatları gruplandırarak başlıklar halinde incelemiştir. Bunların en meşhuru sıfatların zâtî ve subûtî sıfatlar olarak incelenmesidir. Bu sıfatlar hakkında mücmel olarak bütün ehl-i İslam şöyle der: Allah Teâlâ bütün kemal sıfatları ile muttasıf, bütün noksan sıfatlardan berîdir.³⁰¹

Ehl-i Sünnet âlimleri Allah Teâlâ'nın kainatı yaratması ile yeni bir sıfatla mevsuf olmadığını ve Zât-ı Hak'ın bütün kemal sıfatlarıyla ezeli ve ebedî olduğunu özellikle ifade ederler.³⁰² İbrahim Halil Efendi de bu durumu şu şekilde dile getirir: “Allah Teâlâ Hazretleri, kainatı yaratmadan evvel ne sıfatta idiye aynıdır. Kainatı halk etmesiyle yeni bir sıfatla mevsuf olmadı. Evvelki Zât yine O'dur.”³⁰³

²⁹⁷ İbn-i Arabî, *age*, II, s. 219.

²⁹⁸ İbrahim Halil, *Kenz-i Şümûs*, s. 166 (548. Manzûme).

²⁹⁹ İbrahim Halil, *Kenzü'l-Maârif*, s. 21.

³⁰⁰ Saîd el-Han, *age*, s. 13.

³⁰¹ Ramazân el-Bûtî, *Kübra'l-yakîniyyât*, Dimeşk 2009, s. 108.

³⁰² Bûtî, aynı yer; Saim Kılavuz, *age*, s. 116.

³⁰³ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 46.

2.3.2.3.1. Zâtî Sıfatlar

Zâtî sıfatlara aynı zamanda selbî, tenzîhî sıfatlar da denir.³⁰⁴ Bu sıfatlar Zât-ı Hak'ın ne olmadığından yola çıkarak ne olduğunu ispat eden sıfatlardır. Bunlar pek çok olsa da, kelimeler âlimleri bütün selbî sıfatları altı ana başlık altında incelerler. Bunlar; Vücut, Kıdem, Bekâ, Vahdâniyyet, Kıyam bi-nefsihi, Muhalefetün li'l-havâdisdir. İbrahim Halil Efendi de zâtî sıfatları bu altı sıfat olarak zikreder.³⁰⁵ Bazı kelamcıların 'vücut sıfatını' nefisî sıfat başlığı altında inceledikleri görülür.³⁰⁶ Bu durum, onların nefisî sıfatı Allah Teâlâ'nın aynı olarak görmelerinden kaynaklanıyor olmalıdır.

Vücut: Vücut sıfatı, yok olmanın zıddı olarak Allah Teâlâ'nın var olması anlamına gelir. Bazı kelamcıların bu sıfatı sıfat-ı nefsiyye başlığı altında ele aldıkları görülür.³⁰⁷ Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'ye göre bu sıfat Zât üzerine zâid bağımsız bir sıfat değildir.³⁰⁸ Günümüz Eş'arî kelamcılarının görüşü de bu yöndedir.³⁰⁹ Onlar vücut sıfatının bizzat Allah Teâlâ'nın zâtını belirttiğini, dolayısıyla diğer sıfatlar gibi zât üzerine zâid bir sıfat olmadığını kabul ederler. Mâtürîdîler ise bütün sıfatları zât üzerine zâid sıfatlar olarak benimserler.³¹⁰ İbrahim Halil Efendi'nin Zât-ı Hak'ı "Görünen ve görünmeyen şeyleri var edip yok eden ve tabiat ismindeki perdenin her semtinden kendini saklayan, akıl ermez işleri gören ve kendi varlığından gözlere dehşetli perdeler çeken bir vücut vardır."³¹¹ şeklindeki tanımından onun bu konudaki görüşünün Eş'arîler'in görüşüyle paralel olduğu sonucuna varabiliriz.

Muâsır bazı kelamcılar vücutu, vücut-i zâtî ve vücut-i tebaî olmak üzere iki kısma ayırırlar.³¹² Vücut-i zâtî varlığı kendisinden olan, var olmak için başka bir varlığa ihtiyaç duymayan vücuttur. Bu Allah Teâlâ'nın varlığıdır. Vücut-i tebaî ise varlığı başka bir varlıktan kaynaklanan vücuttur. Bu ise Allah Teâlâ'nın dışındaki bütün mevcuttur.³¹³ Bu ayrımı vücut-i kâmil, vücut-i nâkıs olarak yapanlar da vardır.³¹⁴

³⁰⁴ Saim Kılavuz, *age*, s. 118.

³⁰⁵ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 67 (97. Soru).

³⁰⁶ Bûtî, *aynı yer*.

³⁰⁷ Bûtî, *aynı yer*.

³⁰⁸ Saim Kılavuz, *age*, s.118.

³⁰⁹ Bûtî, *age*, 108; Saîd Hân, *age*, s. 125.

³¹⁰ Sâbûnî, *age*, s. 67.

³¹¹ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 69 (112. Soru).

³¹² Saîd el-Han, *age*, s. 88.

³¹³ Bûtî, *age*, s. 109.

İbrahim Halil Efendi, varlığı mevcûd-i kadîm ve mevcûd-i hâdis şeklinde ikiye ayırır. Ona göre mevcûd-i kadîm Allah Teâlâ'nın vücûdudur. Mevcûd-i hâdis ise onun gayrı olan yaratılmışların vücûdudur.³¹⁵

Kıdem: Ezelî olmak, başlangıcı olmamak demektir.³¹⁶ Allah Teâlâ bu sıfatını Kur'ân-ı Kerim'de şöyle bildirir: “O ilk ve sondur. Zâhir ve Bâtındır”³¹⁷ Zât-ı Hak'ın ilk oluşu, O'nun kadîm olması anlamına gelir. İbrahim Halil Efendi sıfat manzûmesinde bu sıfatı şu şekilde beyan eder:

“İptidâdan iptidân ibtidâ ism-i Hudâ”³¹⁸

O “Ben gizli bir hazîne (kenz-i mahfî) idim bilinmek diledim ve yaratılmışları bilinmek için yarattım.”³¹⁹ kudsî hadisindeki ‘kenz-i mahfî’ ifadesinin Zât-ı Hak'ın bir sıfatı olduğunu belirtir. Bunun yanında “Allah vardı, onunla beraber hiç bir şey yoktu.”³²⁰ hadisini de delil getirerek Allah Teâlâ'nın halen dahi bu sıfatla muttasıf olduğunu söyler. Ancak o, bu sıfatı müstakil bir sıfat olarak değerlendirmeyip kıdem sıfatı altında inceler.³²¹ Bu görüş aynı zamanda vahdet-i vücûd anlayışını da beraberinde getirir. İbrahim Halil Efendi eserlerinde vahdet-i vücûdu tenkit etmez, ancak yanlış anlaşılan vahdet anlayışını eleştirir. Nitekim ona göre bu vahdete felsefe veya aklî istidlâllerle ulaşmak mümkün değildir. Buna ulaşmak ancak “hakikati sırr-ı insaniyyeyi keşfetme ve ruh, letâif itibarıyla nefis-i nâtıkayı” bilmekle mümkün olur. Bu ise ona göre sadece insan-ı kamillere mahsus bir durumdur.³²²

Vâcibü'l-vücûd ismi Zât-ı Hak'ın kadim oluşundan ortaya çıkarılmış bir isimdir. Çünkü Zât-ı Hak eğer ki kadim olmasaydı, onu yaratan bir başka yaratıcıya ihtiyaç duymuş olurdu. Bu kez onu yaratan varlığın kadim olması icap ederdi. Eğer o da kadim değilse, bu kez onu yaratanın kadim olması gerekirdi. Bu şekilde sonsuza kadar gidemeyeceğine göre (butlân-ı teselsül) kadim bir varlığın mevcudiyeti vâcib olur. O

³¹⁴ Bûti, *age*, s. 109.

³¹⁵ İbrahim Halil, *age*, s. 67.

³¹⁶ Saim Kılavuz, *age*, s. 119.

³¹⁷ el-Hadid 57/3; Âyetin tamamı şu şekildedir: O, ilk ve sondur. Zâhir ve Bâtın'dır. O, her şeyi hakkıyla bilendir.

³¹⁸ İbrahim Halil, *Kenz-i Şümûs*, s. 1.

³¹⁹ Aclûnî, *age*, II, s. 155 (2016. Hadis).

³²⁰ Buhârî, “Bedü'l-halk”, 1.

³²¹ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 47.

³²² İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 47; Bkz. Bu çalışmada “Allah-Âlem İlişkisi”.

ise Allah Teâlâ'dır. İbrahim Halil Efendi, bunu “Varlığı be-heme-hal lâzım olan” şeklinde dile getirir.³²³

Bekâ: “Vâr ve Bir'in âhiri (sonu) olmamak demektir.”³²⁴ Kur'ân-ı Kerim'de bu sıfat hakkında şöyle buyrulur: “Yeryüzünde bulunan her canlı yok olacaktır. Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbi'nin zâtı bâki kalacaktır.”³²⁵ İbrahim Halil Efendi bekâ sıfatını sıfat manzûmesinde şu şekilde beyan eder:

“Kendisi hem âhiri cümlenin yok mâ-adâ”³²⁶

Onun bu sıfatı ebed olarak da isimlendirdiği görülür.³²⁷ O ebediyetle sadece Allah Teâlâ'nın mevsuf olduğunu özellikle vurgular.³²⁸

Vahdâniyet: Allah Teâlâ'nın zât, sıfat ve fiillerinde bir ve tek olması demektir.³²⁹ Bu birlik sayı yönüyle değildir. Yani Zât-ı Hak matematikteki bir sayısı değildir. Kendisinden başka bir ilah olmadığı için birdir. Allah Teâlâ'nın vahdâniyeti bürhân-ı temânü' delili ile ispatlanır. Allah Teâlâ'nın zatının bir olması O'nun çeşitli uzuv ve parçalarının olmaması, sıfatlarının bir olması O'nun sıfatlarının kendisine mahsus olması ve kulların sıfatlarına benzememesi, fiillerinin bir olması ise bütün fiillerin yaratıcısının Zât'ı olması demektir.³³⁰ Kur'ân-ı Kerim'deki pek çok âyet Allah'ın vahdâniyetini bildirir. İhlas suresinde şöyle buyrulur: “De ki; O, Allah'tır, bir tektir. Allah Samed'dir. O'ndan çocuk olmamıştır. Kendisi de doğmamıştır. Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir.”³³¹ İbrahim Halil Efendi sıfat manzûmesinde bu sıfatı şöyle dile getirir:

“Birdir amma az değil, çok Ânındır, çok Ânın
Varlığındandır Ânın, her görünen her yana”³³²

³²³ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. (121.soru).

³²⁴ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s.67 (99. Soru) ; Saim Kılavuz, *age*, s. 119.

³²⁵ er-Rahman 55/26-27.

³²⁶ İbrahim Halil, *Kenz-i Şümûs*, s.1.

³²⁷ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 67.

³²⁸ İbrahim Halil, *age*, s. 67.

³²⁹ Saim Kılavuz, *age*, 121.

³³⁰ İlyas Çelebi, *age*, s. 54-55; Es-Seyyid Sâbık, *El-Akîdetü'l-İslamiyye*, Kâhire, 2002, s. 52.

³³¹ el-İhlas 112/1-4.

³³² İbrahim Halil, *Kenz-i Şümûs*, s.1.

Muhâlefetün li'l-havâdis: Zât-ı Hak'ın hiçbir yaratılmışı benzememesidir.³³³ Allah Teâlâ şöyle buyurur: "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur, O hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir."³³⁴ İbrahim Halil Efendi sıfat manzûmesinde bu konuda şöyle der:

"Benzemez hiçbir şeye girebilir rü'yâna"³³⁵

Beyitteki hiçbir şey lafzı umumdur. Akla gelebilecek her şeyi kapsamaktadır. Nitekim o bu konuyu daha tafsilatlı olarak şu şekilde dile getirir:

"Allah doğmadı, doğurmadı. Çocuk, baba, ana, akrabadan münezze ve berîdir. Zaman, mekan ve havaya ihtiyâcı yoktur. Uyumaz, kalkmaz, oturmaz, yatmaz. Çünkü bütün bunları hep kendi yarattı. Bunlar âciz mahlûk içindir, yaratılmışlardır. Sudan, yemeden, içmeden, fânî zevklerin bütününden münezze ve berî olmuştur; çünkü Ganî'dir. Taşa, ağaca, deryâyâya, göklere, insanlara, meleklerle, görünen ve görünmeyen şeylere, hayâle, vehme gelene, akla gelene benzemez."³³⁶

Yaratılmışların, mekana ve zamana bağımlılık, âcizlik, başkasına muhtaçlık gibi yaratılmışlık zaafı yönünden Zât-ı Hak'a benzemeyeceği zaten açıktır. Bununla birlikte insanlarda hayat, ilim, irade, sem', basar, kudret, kelim gibi sıfatlar mevcuttur. Allah Teâlâ'nın sıfatları da aynı bu isimlerle zikredilir, ancak Ehl-i Sünnet ve Mûtezilî kelimciler bu sıfatların Allah'ın sıfatlarına benzemediği konusunda hemfikirdirler. İbrahim Halil Efendi de bu sıfatların Allah'ın zâtıyla alakalı olduğunu ve insanlardakine benzemediği hususunu önemle zikreder. O bu konuda Allah'ın ilim sıfatıyla insanlardaki ilim sıfatının benzeşmediğini, Allah'ın ilminin öğrenmekle olmadığını anlatarak ifade eder.

"Onun ne bilgisi bizim gibi, ne işi işimiz gibi ve ne de hüküm ve kararı kararımız gibidir. Zira o kadim Allah'tır. Biz hâdis ve beşeriz. Bu kainatı vâretmeden nasıl vâredeceğini ve neleri ne zamanda halkedeceğini ve kimler ne yapıp hangi akıbetle hangi zaman uğrayacaklarını ve neden kurtulup neden kurtulamayacaklarını; vaktiyle, saatiyle ve saniyesiyle ve hangi saat rüzgâr esip nerelere uğrayacağını ve envânı ve yağmur ve karların miktar ve zamanını ve yağacak mahal ve gideceği mecraları; kavuşacak deniz ve nehirleri ve vakt-i ilhakları: hülâsâ bu Kainatın ve

³³³ Saim Kılavuz, *age*, 79.

³³⁴ eş-Şûrâ 42/11: O, gökleri ve yeri yaratandır. Size kendinizden eşler, hayvanlardan da eşler yaratmıştır. Bu sûretle sizi üretiyor. Onun benzeri hiçbir şey yoktur. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.

³³⁵ İbrahim Halil, *Kenz-i Şümûs*, s.1.

³³⁶ İbrahim Halil, *Kenzü'l-mârif*, s. 44.

içindekilerin en ufak mahlûktan büyüğüne ve en küçük eşyadan en büyüğüne varıncaya kadar, âlemin ibtidasından nihayetine gelinceye kadar olacak şeylerin kâffesini bilirdi.”³³⁷

İbrahim Halil Efendi burada Zât-ı Hak'taki ilim sıfatı ile insandaki ilim sıfatını karşılaştırarak, Allah'ın ilminin yanında insanlardaki ilmin ne kadar cüz'î olduğunu anlatır. Aynı konuyu muâsır kelimcilerden Ramazan el-Bûti şöyle dile getirir: “Bu sıfatlar gerçekte Allah Teâlâ'nın sıfatlarıdır, ancak Allah insanlara bu sıfatlarından cüz'î olarak nimetlendirmiştir. Çünkü insan bu sıfatların tecellilerinin kendisinde bulunmasıyla bu dünyadaki varlığının sebebi olan mükellefiyeti elde etmiştir.”³³⁸

Kıyâm bi-nefsihî: Allah Teâlâ'nın başka bir varlığa ihtiyaç duymamasıdır.³³⁹ Bu, durum Kur'ân-ı Kerim'de şöyle bildirilir: “Allah Samed'dir.”³⁴⁰ yani varlığı başka bir varlık sebebi ile değildir. İbrahim Halil Efendi sıfat manzûmesinde bunu şu şekilde söyler:

“Kimseye muhtaç değil cümle muhtaçtır Âna”³⁴¹

Allah Teâlâ'nın kimseye muhtaç olmaması hem varlığı yönünden hem de bir işi yapması yönündendir. Varlığı yönünden muhtaç olmaması O'nun kadim olmasıyla alakalıdır. Herhangi bir işi yapması yönünden ise kudretiyle alakalıdır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur: “Bir şeyi dilediği zaman, O'nun emri o şeye ancak ‘Ol!’ demektir, o da hemen olur.”³⁴² İbrahim Halil Efendi bu durumu şu şekilde izah eder: “Allah kendiyse kâimdir. Bir şey O'nun durma ve devam etmesine sebep değil. Çünkü, sağlık esbâbının hepsini kendi yarattı. Yaradan yarattığına hiç muhtâc olmaz.”³⁴³

2.3.2.3.2. Subûti Sıfatlar

Allah Teâlâ'nın zâtı ile kâim bütün ezeli sıfatlarına subûti sıfatlar denir.³⁴⁴ Bu sıfatların hepsi kemal sıfatlarıdır ve sayısı çoktur. Bu sıfatlardan ilahta bulunması zorunlu olan ve diğer sıfatları da kapsayan Mâtürîdîler'e göre sekiz, Eş'arîler'e göre yedi kapsayıcı

³³⁷ İbrahim Halil, *Tulû*, s. 48.

³³⁸ Bûti, *age*, s. 118.

³³⁹ Saim Kılavuz, *age*, s. 79

³⁴⁰ el-İhlas 112/2.

³⁴¹ İbrahim Halil, *Kenz-i Şümûs*, s. 1.

³⁴² Yâsin 36/82.

³⁴³ İbrahim Halil, *Kenzü'l-mârif*, s. 60 (55. Soru).

³⁴⁴ Saîd Han, *age*, 192; Saim Kılavuz, *age*, s. 83.

sıfat vardır.³⁴⁵ Bunlar Hayat, İlim, İrade, Kudret, Semi', Basar, Kalam ve Tekvîn sıfatlarıdır. Bu son sıfat Eş'arîler tarafından kabul edilmez.³⁴⁶

İslam filozoflarına ve bazı Mutezilî kelamcılara göre bu sıfatlar zâtın ayıdır.³⁴⁷ Kelamcılarının hemen hepsi ise, bu sıfatların zâtın ne aynısı ne de gayrısı olduğunda hem fikirdirler.³⁴⁸ İbrahim Halil Efendi de bu görüşü: "Esmâ-i Hüsnâ, Zât-ı İlâhiye'nin aynı değil ve hem de gayrı da değildir."³⁴⁹ diyerek açıkça benimser. Bu esmâ ve sıfatların zâtın aynı olmaması bu sıfatların Zât'a zâid olmasındandır. Gayri olmaması da bu esmâ ve sıfatların Zât-ı Hak'tan başka bir varlık olmamalarındandır.

Allah Teâlâ'nın sıfatlarının ilim, kudret vb. şekilde zikredilmesine (Arapça'da masdar şeklinde Âlim yerine ilim, Kâdir yerine kudret) Mutezilî kelamcılar karşı çıkarlar.³⁵⁰ Onlar; Allah'ın bu sıfatlarını Kâdir, Âlim, Hayy, Semî', Basîr, Mudrik şeklinde zikrederler.³⁵¹ Onlara göre eğer sıfatlar, örneğin; Âlim sıfatı, Allah'ın ilim sahibi olması şeklinde zikrolunursa, bu Zât-ı Hak'ın dışında ilim diye bir şeyin kadim olmasını çağırıştır. Dolayısıyla onlara göre Allah âlimdir (bilendir) denilir ama Allah ilim (bilgi) sahibidir, denilemez. Çünkü; Allah zâtı ile âlimdir. Ehl-i Sünnet kelamcıları ise, sıfatlar, Allah'ın ne aynısı ne de gayrısı diyerek zaten bu problemin dışına çıkmışlardır. Dilbilgisi açısından da 'Allah âlimdir.' sözü ile 'Allah ilim sahibidir.' sözü arasında anlam bakımından bir fark yoktur. Nitekim, Kur'ân-ı Kerim'de de Allah ilim sıfatını kendisine izâfe etmiştir.³⁵² İbrahim Halil Efendi'nin görüşü de bu yöndedir. O sıfat-ı subûtiyyeyi sırasıyla şu şekilde kaydeder: "ilim, hayat, sem', basar, irade, kudret, kalam, Tekvîn"³⁵³.

İlim: Bilmek demektir. Ehl-i Sünnet'e göre Allah'ın ezeli ve ebedi sıfatlarından bir tanesidir.³⁵⁴ Allah Teâlâ şöyle buyurur: "Allah her şeyi hakkıyla bilendir."³⁵⁵ Allah'ın

³⁴⁵ Bekir Topaloğlu, "Allah", *DİA*, II, s. 490; Bûti, *age*, s. 119.

³⁴⁶ Saîd el-Han, *age*, s. 191.

³⁴⁷ Bekir Topaloğlu, *age*, s. 488.

³⁴⁸ Bekir Topaloğlu, *age*, s. 490; Saim Kılavuz, *age*, s. 85.

³⁴⁹ İbrahim Halil, *Kenzü'l-Maârif*, s. 68 (105. Soru).

³⁵⁰ Saim Kılavuz, *age*, s. 84.

³⁵¹ Abdülcebbâr, *el-Usûlü'l-Hamse* (tah. Faysal Bedîr Avn), Kuveyt, 1998, s. 72.

³⁵² el-Fâtır 35/11: Allah sizi önce topraktan, sonra da az bir sudan yarattı. Sonra sizi eşler yaptı. Allah'ın ilmine dayanmadan hiçbir dişi ne hamile kalır ne de doğurur. Herhangi bir kimseye uzun ömür verilmez, yahut ömrü kısaltılmaz ki bu bir kitapta olmasın. Şüphesiz bu Allah'a kolaydır.

³⁵³ İbrahim Halil, *Kenzü'l-Maârif*, s. 67 (97. Soru).

³⁵⁴ Saim Kılavuz, *age*, s. 86.

ilmi kulların ilmi gibi değildir.³⁵⁶ Allah bütün cüz'iyâtı ile her şeyi zâtı ile bilir ve O'nun bilgisi sonsuzdur.³⁵⁷ İbrahim Halil Efendi bu durumu şu cümlelerle açıklar:

“Her şeyi; gizli, âşikare kalbden geçeni bilir. Bilmesi öğrenmekle değil, Zât'ı iledir. Her şeyi vukû vakti olmadan evvel ve ânında bilir. Her dili, o dil ile konuşanı, hayvânât sadâsını, duâsını, dileğini, ağaç ve taş, su, hava, ateşin zikrini bilir ve işitir. Kulu huzûr-ı kalb ile namaza durduğu vakitte, kalbdeki ihlâsını, gizli niyetlerini, daha ne kadar yaratılmışlarda bilinecek varsa hepsini bilir, görür, işitir.”³⁵⁸

Kader konusu da bu sıfatla yakından alakalıdır.³⁵⁹ Bazı filozoflar Zât-ı Hak'ın bilgisinin cüz'iyâta taalluk etmeyeceğini söylemişlerdir ki Gazzâli bunları tekfiri vâcip olan fırkalar arasında zikreder.³⁶⁰

Hayat: Diri, canlı, sağ olmak demektir. Ehl-i Sünnet'e göre Allah'ın ezeli ve ebedî sıfatlarından bir tanesidir.³⁶¹ Allah Teâlâ bu sıfatını şu şekilde bildirir: “Sen, O ölümsüz ve daima diri olana tevekkül et”³⁶² İbrahim Halil Efendi bu sıfatı Allah'ın Evvel ve Âhir oluşu ile de alakalandırarak şöyle açıklar: Allah Teâlâ “Dâimâ diridir. Varlığının evveli yok, Evvel kendisidir. Âhiri yok, en son kendisi kalır. Bâkîdir.”³⁶³ Bu sıfat hakkında kelamcılar ittifak halindedir. Zaten Allah'ın varlığını kabul bu sıfatı da kabul anlamına gelir.

Semi': İşitmek demektir. Ehl-i Sünnet'e göre Allah'ın ezeli ve ebedî Zât'a zâid sıfatlarından bir tanesidir.³⁶⁴ Allah Teâlâ pek çok âyetinde “O hakkıyla işitendir, bilendir”³⁶⁵ buyurmaktadır. İbrahim Halil Efendi işitme ve görme sıfatının bilme sıfatıyla yakın alakasından olsa gerek bu sıfatları hep birlikte zikreder. O bu konuda

³⁵⁵ el-Bakara 2/231: Kadımları boşadığımız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman, ya onları iyilikle tutun yahut iyilikle bırakın. Haklarına tecavüz edip zarar vermek için onları tutmayın. Bunu kim yaparsa kendine zuletmiş olur. Sakın Allah'ın âyetlerini eğlenceye almayın. Allah'ın üzerinizdeki nimetini, size öğüt vermek için indirdiği Kitab'ı ve hikmeti hatırlayın. Allah'a karşı gelmekten sakının ve bilin ki Allah her şeyi hakkıyla bilendir.

³⁵⁶ Saim Kılavuz, *age*, s. 86.

³⁵⁷ Gazzâli, *İtikad'da Orta Yol* (çev. Kemal Işık), Ankara 1971, s. 74.

³⁵⁸ İbrahim Halil, *age*, s. 58 (45. Soru).

³⁵⁹ Bu alaka Kader bahsinde ele alınacaktır.

³⁶⁰ Gazzâli, *age*, s. 188.

³⁶¹ Saim Kılavuz, *age*, s. 85.

³⁶² el-Furkan 25/58: Sen, o ölümsüz ve daima diri olana tevekkül et. O'nu her türlü övgüyle yücelterek tesbih et. Kullarının günahlarından hakkıyla haberdar olarak O yeter.

³⁶³ İbrahim Halil, *Kenzü'l-Maârif*, s. 46.

³⁶⁴ Saim Kılavuz, *age*, s. 88.

³⁶⁵ el-Bakara 2/181-244; el-En'âm 6/115.

şöyle der: “Her dili, o dil ile konuşanı, hayvânât sadâsını, duâsını, dileğini, ağaç ve taş, su, hava, ateşin zikrini bilir ve işitir.”³⁶⁶

Basar: Görmek demektir. Ehl-i Sünnet’e göre Allah’ın ezeli ve ebedi Zât’a zâid sıfatlarından bir tanesidir.³⁶⁷ Allah Teâlâ her şeyi en ince ayrıntısına kadar görür, Ondan hiçbir şey gizli kalmaz. Bu konuda Kur’ân-ı Kerim’de pek çok âyet vardır. Allah Teâlâ şöyle buyurur: “Allah hakkıyla işitendir, görendir”³⁶⁸ İbrahim Halil Efendi bu sıfatı şöyle açıklar: “Hiç bir yer kendisinden saklı değil. Her yeri görür; fakat göze muhtaç değil, görmesi zâtîdir.”³⁶⁹ Allah’ın görmesinin zâtî olup göze muhtaç olmaması, O’nun görmesinin ışık yansımalarıyla olmadığını beyan eder. Her ne kadar insan da görüyor ve işitiyorsa da onun görmesi ve işitmesi sebeplerle oluyor. Zât-ı Hak’ın ise görme ve işitmesi için sebeplere ihtiyacı yoktur.

İrade: Dilemek demektir. Ehl-i Sünnet’e göre Allah’ın ezeli ve ebedi Zât’a zâid sıfatlarından bir tanesidir.³⁷⁰ Allah Teâlâ bu sıfatını bizlere şöyle bildirir: “(Allah) Dilediğini mutlaka yapandır.”³⁷¹ Yine Ehl-i Sünnet’e göre O’nun iradesi âlemde cereyan eden ve etmesi mümkün olan her şeye taalluk eder. Yaratılmışlar onun iradesi dışında hayır veya şer hiçbir şey yapamaz.³⁷² Bu yüzden insanların iradesine irade denilmeyip irade-i cüz’iyye denilmektedir. Allah’ın iradesine ise irade-i külliyye denir. Hayrı dileyen O olduğu gibi şer içinde aynı şey söz konusudur. Mûtezile’nin bu konuda hilâfı vardır.³⁷³ Onlara göre Allah’ın şerre rızası olmadığı gibi, muradı da yoktur. Kul şerri kendi iradesi ile yapar. Onlar bu konuda şu âyeti delil getirirler “Allah, âlemlere hiç zulüm etmek istemez.”³⁷⁴

³⁶⁶ İbrahim Halil, *age*, s. 58.

³⁶⁷ Saim Kılavuz, *age*, s. 89.

³⁶⁸ el-Mü’min 40/20.

³⁶⁹ İbrahim Halil, *age*, s. 45.

³⁷⁰ Saim Kılavuz, *age*, s. 86.

³⁷¹ el-Burûc 85/16.

³⁷² Yusuf Şevki Yavuz, “İrade”, *DİA*, XXII (İstanbul 2000), s. 379.

³⁷³ Abdülcebbâr, *age*, s. 76.

³⁷⁴ Âli İmrân 3/108: İşte bunlar Allah’ın, sana hak olarak okuduğumuz âyetleridir. Allah, âlemlere hiç zulüm etmek istemez.; el-Gâfir 40/31.

İbrahim Halil Efendi bu konuda Ehl-i Sünnet'in görüşünü "(Allah'ın) Râzı olduğu ve olmadığı işlerde muradı var."³⁷⁵ diyerek, açıkça benimser. Ona göre kainatta Hakk'ın iradesi olmadan hayır, şer şöyle dursun bir yaprak dahi kıyılayamaz.³⁷⁶

Kudret: Allah Teâlâ'nın sonsuz güç sahibi olması demektir. Ehl-i Sünnet'e göre Allah'ın ezeli ve ebedî olan Zât'ına zâid sıfatlarından bir tanesidir.³⁷⁷ Allah Teâlâ bu sıfatını şu şekilde bildirir: "O her şeye hakkıyla gücü yetendir."³⁷⁸ Kudret sıfatı Mutezilî âlimlerin en çok önem verdiği sıfatıdır. Onlara göre âlemin varlığı en evvel Kudret sıfatını ispat etmektedir.³⁷⁹

Eş'arîler, Tekvîn sıfatını müstakil bir sıfat olarak kabul etmeyip kudret sıfatı altında incelerler. Onlara göre Kudret tek bir sıfat olmakla beraber yapabilme gücü (salûhî) ve uygulama (tenfîzî) olarak iki kısma ayrılır. Yapabilme gücünün eşya ile kadim bir taalluku vardır. Uygulamanın ise hâdis bir taalluku vardır. Mâtürîdîler ise yapabilme gücüne kudret ismi verirler. Uygulamayı ise Tekvîn sıfatı altında incelerler.³⁸⁰ İbrahim Halil Efendi Tekvîn sıfatını kabul etmekle Mâtürîdîler'in görüşünü benimser.³⁸¹

Allah Teâlâ'nın bu sıfat mümkün olan her şeye taalluk eder.³⁸² İbrahim Halil Efendi bu konuda, Allah'ın kudretinin muhal ile taalluk edip etmeyeceğinin tartışılmasını caiz görmez. Ona göre kulun Allah'ın kudretinin her şeyi yapabileceği söylenip susulması icap eder. O bu konuda "Muhalden sormak câiz değildir. Allah'ın her şeye gücü kudreti yeter. Dilerse bir kulu mülkünden dışarı atabilir"³⁸³ der. Onun muhalden soru sorulması ile mülkten atılmak (la'net) cümlelerini ardı ardına kullanmasından, acz isnat etmek için muhalden soran kişinin la'nete müstahak olacağına işaret ettiği anlaşılmaktadır.

³⁷⁵ İbrahim Halil, *Kenü'l-maârif*, s. 61.

³⁷⁶ İbrahim Halil, *Kenz-i Şümûs*, s. 170 (564. Manzûme).

³⁷⁷ Saim Kılavuz, *age*, s. 87.

³⁷⁸ el-Mülk 67/1: Hükümlerlik elinde olan Allah, yücedir. O, her şeye hakkıyla gücü yetendir.

³⁷⁹ Abdülcebbâr, *Şerhü'l-usûli'l-hamse*, yy. 1996, s. 151.

³⁸⁰ Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akâidi*, s. 91-96.

³⁸¹ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 67.

³⁸² Gazzâli, *el-İktisâd fi'l-İ'tikâd*, şerh ve tah: İnsâf Ramazan, Dimeşk 2003, s. 74.

³⁸³ İbrahim Halil, *age*, s. 61.

Kelam: Konuşmak demektir. Ehl-i Sünnet'e göre Allah'ın ezeli ve ebedi olan Zât'ına zâid sıfatlarından bir tanesidir.³⁸⁴ Allah Teâlâ bu sıfatını Kur'ân-ı Kerim'deki pek çok âyette beyân eder.³⁸⁵

Mûtezile bu konuda hilâf etmiştir. Onlara göre Allah Teâlâ'nın keliması, Allah'ın yaratmasıyla meydana gelen fiillerindendir.³⁸⁶ Ehl-i Sünnet'in savunduğu kelam sıfatı ise onlara göre kudret ve irade sıfatı altında değerlendirilmelidir. Kadı Abdülcebbar bu konuda şu âyeti delil getirir.³⁸⁷: “Rahman'dan kendilerine gelen her yeni (muhtes) öğütten (zikir) mutlaka yüz çevirirler.”³⁸⁸ Ayetteki “zikir” ifadesi Kur'ân-ı Kerim'dir.³⁸⁹ Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: “İşte bu (Kur'an) da bizim indirdiğimiz mübarek bir öğüttür. Şimdi siz bunu mu inkar ediyorsunuz?”³⁹⁰ Kadı Abdülcebbar zikir, (Kur'an) yeni (muhtes) kelimesi ile vasf olduğundan dolayı bu âyetten Allah'ın kelimasını yaratmasına delil çıkarır. Mûtezile'nin bu konuda aklî ve naklî başka delilleri de vardır. Ehl-i Sünnet de bu konuda aklî ve naklî deliller ortaya koyar. Aklî delilleri şu şekildedir; konuşmanın zıddı konuşamamaktır (dilsizlik). Bu ise nâkışlıktır. Zât-ı Hak ise her türlü nâkışlıktan münezzehtir. Dolayısı ile Allah konuşabilir. Bu konuşabilirliğine ise kelam sıfatı denir. Naklî olarak ise Kur'ân-ı Kerim'de sayılamayacak kadar çok “Allah şöyle der” şeklinde âyet vardır. Bununla beraber Allah Teâlâ Hz. Musa ile konuştuğunu açık bir şekilde beyan eder.³⁹¹ Ehl-i Sünnet'in bu konudaki delillerinden bir tanesi de Allah'ın her şeyi “Kün” (Ol) diyerek yarattığını bildirmesidir.³⁹²

İbrahim Halil Efendi'nin sıfat konusundaki genel görüşleri Ehl-i Sünnet'in görüşleridir. Buna binâen o, kelam sıfatını da Allah'ın zatına zâid ezeli sıfatlarından bir tanesi olarak görür.³⁹³ O kelam sıfatı üzerinde önemle durur. Çünkü ona göre kelam sıfatı yalnız vahiy ile alakalı değil, aynı zamanda âlemin yaratılışı ile de sıkı bir alakası vardır. O bu

³⁸⁴ Saim Kılavuz, *age*, 89.

³⁸⁵ Kur'ân-ı Kerim'deki hemen her surede “Allah şöyle dedi” şeklinde ifadeler vardır.

³⁸⁶ Abdülcebbar, *age*, s. 86.

³⁸⁷ Abdülcebbar, *aynı yer*.

³⁸⁸ eş-Şuâra 26/5.

³⁸⁹ Râzî, *Tefsîrü'r-Râzî (et-Tefsîr el-Kebîr)*, XXIV, Dimeşk 1981, s. 29 s.493.

³⁹⁰ el-Enbiyâ 21/50.

³⁹¹ en-Nisâ 4/164: Daha önce kıssalarını sana anlattığımız peygamberler gönderdik. Anlatmadığımız (nice) peygamberler de gönderdik. Allah Mûsa ile de doğrudan konuştu.

³⁹² Yâsin 36/82: Bir şeyi dilediği zaman, O'nun buyruğu sadece, o şeye 'Ol' demektir, hemen olur.

³⁹³ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, 67.

konuda şöyle der: “Kelam, hiçbir vakit söyleyicisinden ayrı değil. Yüz yirmi dört bin ve daha çok; sayısını Allah bilir, Peygamberler kelam ile zâhir oldular. Her vâir kelam ile vücûd buldu. Kevn ü mekan kelam ile halk oldu. Ruhlar hep kelam ile nefh olunup, kelam ile var oldu.”³⁹⁴ Ona göre kelam sıfatının âlemin ve âlemdeki her şeyin yaratılışıyla alakalı yönü Allah Teâlâ’nın “Kün” (Ol) emridir. O bunu *Kenzü’l-maârif* kitabında “Allah Nasıl Yaratır” sorusuna şöyle yanıt vererek açıkça belirtir: “Her neyi var etmek dilerse “Kün” emriyle vücûd bulur.”³⁹⁵ Bu görüş Eş’ârîler’in ve bazı Mâtürîdîler’in görüşüne muvâfık olup Mûtezile’ye muhaliftir. Mâtürîdîler’in çoğu ise bu görüşe karşı çıkarlar.³⁹⁶ Bu konudaki ihtilaf Allah’ın kelamının ne olduğunu ispatta ortaya çıkar. Nitekim Ehl-i Sünnet’e göre Allah’ın kelamı, kelam-ı lafzî ve kelam-ı nefsî olmak üzere iki kısma ayrılır. Kelam-ı lafzî Mûtezile’nin de kelamdan kastettiği mâna olan Allah’ın yarattığı ses dalgaları vb. şeylerdir. Kelam-ı lafzî’nin yaratılmış olduğunda kelamcılar arasında ihtilaf yoktur. Kelam-ı nefsî ise Mûtezile tarafından kabul edilmeyen Allah’ın ezeli sıfatı olan kelam sıfatıdır ki bu sıfatın yansıması insanlarda da vardır. Nitekim insan konuşmak istediği bir şeyi sesli ifade etmek zorunda değildir. Yazıyla veya işaretlerle de konuşması mümkündür. İşte insanın herhangi bir ifadeye başvurmadan içinde canlanan konuşma, nefsî konuşma olarak adlandırılır. Bu noktada İmam Râzî “Kün” emrinin kelam-ı lafzî veya kelam-ı nefsî olamayacağını beyânen şunları söyler: “ona ‘ol’ der ve olur” ayetindeki mâna Allah’ın bir şeye ‘ol’ sözünü söylemesi o şeyin de, o sözün ardından oluşması anlaşılmalıdır.”³⁹⁷ İmam Râzî bu âyetteki emredilen şeyin hemen olmasını Allah’ın kudretinin yüceliği ile tefsir eder. Ona göre bu âyetteki mâna Allah’ın isteği bir şeyi kudretiyle hemen yaratabilmesidir.³⁹⁸ Nesefî ve Mâtürîdîler’in çoğu da bu görüştedir.³⁹⁹

Allah Teâlâ’nın kelâm-ı nefsîsinin kullar tarafından işitilip işitilemeyeceği konusunda da Mâtürîdî âlimlerle Eş’ârî âlimler ihtilaf etmişlerdir. Mâtürîdîlere göre kelâm-ı nefsî olduğu şekilde işitilemez.⁴⁰⁰ “Tâ ki Allah’ın kelamını işitsin” âyetindeki işitmek ise

³⁹⁴ İbrahim Halil, *age*, s. 114.

³⁹⁵ İbrahim Halil, *age*, s. 46 (29. Soru).

³⁹⁶ Nesefî, *Tabsiratü’l-edille*, I, s. 345; Ali el-Kârî, *age*, s. 73.

³⁹⁷ Râzî, *age*, IV, s. 29.

³⁹⁸ Râzî, *age*, IV, 30.

³⁹⁹ Nesefî, *age*, I, s. 345.

⁴⁰⁰ Sâbûnî, *age*, s. 89.

Allah'ın kelamına delalet eden şeyi işitsin şeklinde te'vil edilir. Eş'arîler'e göre ise kelâm-ı nefsî işitilebilir. Bunların delili ise aynı âyetin zâhiri anlamıdır. Aynı zamanda Allah'ın görülebilirliğini, işitilebilirliğine delil getirirler. İbrahim Halil Efendi'nin bu konudaki görüşlerinin Eş'arîler'e daha yakın olduğu görülür. Her ne kadar ona göre Allah Teâlâ miraçta Hz. Peygamber'le Hz. Ebû Bekr'in sesini yaratarak hitâp etmiş, aynı şekilde Hz. Musa'ya Hz. Harun'un sesini yaratarak hitâp etmiş ve o bunun sebebini "Kuluna vahşet gelmemek için sevdiği bir kimsenin sadâsını halk buyurup, o seda ile işittirir."⁴⁰¹ şeklinde açıklamışsa da onun bu söylemlerinden kelâm-ı nefsînin işitilmesini muhal olarak görmediği anlaşılır.

Allah Teâlâ'nın kelim sıfatı konusunda kelim tarihindeki en hararetli tartışmalardan biri "halk-ı Kur'ân" tartışmasıdır. Kur'ân-ı Kerim bütün Müslümanlar tarafından Allah'ın kelamı olarak kabul edilir. İbrahim Halil Efendi bu konuda "Kur'ân-ı Azîm mahluk değil, Rabb'in kelamı ve söz cinsindedir"⁴⁰² der. Bu aynı zamanda Ehl-i Sünnet'in üzerinde ittifak ettiği bir durumdur. Onlara göre Kur'ân-ı Kerim Allah Teâlâ'nın kelamıdır. Allah'ın kelamı ise kelâm-ı nefsî anlamında kadimdir. Mûtezile ise, Kur'ân-ı Kerim'i Allah'ın kelamı olarak görmekle birlikte kelim-ı nefsîyi kabul etmemekle Kur'ân'ın ezeli olduğunu kabul etmez ve Kur'ân 'Allah'ın kudreti ve iradesiyle sonradan yarattığı kelâm-ı lafzîsidir' der.⁴⁰³

Tekvîn: Yaratmak, olmayanı varlığa çıkartmak demektir.⁴⁰⁴ Mâtürîdîlere göre Allah'ın ezeli ve ebedî olan Zât'ına zâid sıfatlarından bir tanesidir. Eş'arî ve Mûtezile'ye göre ise kudret sıfatı tekvini kapsayıcı mahiyette olduğu için Tekvin ayrı bir sıfat olarak değerlendirilmez.⁴⁰⁵ Mâtürîdîler bu konuda şu âyeti delil olarak getirirler: "O yaratan, yoktan vâir eden, şekil veren Allah'tır."⁴⁰⁶ Âyette Allah Teâlâ kendisini yaratıcı olarak nitelemektedir. Allah'ın bu vasfı kendi hakkında ezeli ve ebedî olarak muhakkak doğru

⁴⁰¹ İbrahim Halil, *Künzü'l-Maârif*, s. 59.

⁴⁰² İbrahim Halil, *Kenzü'l-Maârif*, s. 118.

⁴⁰³ Abdücebbâr, *age*, s. 86.

⁴⁰⁴ Saîm Kılavuz, *age*, s. 137.

⁴⁰⁵ İcî, *age*, s. 201.

⁴⁰⁶ el-Haşr 59/24: O, yaratan yoktan var eden, şekil veren Allah'tır. Güzel isimler O'nundur. Göklerdeki ve yerdeki her şey O'nu tesbih eder. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.

olmalıdır.⁴⁰⁷ Dolayısıyla Allah'ın yaratıcılık vasfı kadimdir. İbrahim Halil Efendi'nin görüşü de bu yöndedir.⁴⁰⁸

Eş'arîler yaratma, ni'metlendirme, rızıklandırma gibi fiilî sıfatları kudret ve iradenin tecellisiyle yaratılmış hâdis sıfatlar olarak kabul ederler. Daha önce de belirtildiği gibi onlara göre kudret sıfatının sâlûhî ve uygulama olarak iki yönü vardır. Sâlûhî yönü kadim olup Eş'arîler tarafından kudret sıfatı altında incelenir. Uygulama yönü ise yaratılmış her şeye taalluk eder ve hâdistir.⁴⁰⁹

Allah-Âlem İlişkisi

Allah-âlem ilişkisi Allah Teâlâ'nın sıfat ve esmâlarının âlemdeki tecellileri ve âlemin hakikatinin ne olduğuyla alakalıdır. Kalam ilminde âlem; Allah Teâlâ'nın sivâsı (gayri) olan her şeyin adıdır.⁴¹⁰ Âlem Arapça kökenli bir kelime olup, alâmet ve alem kelimelerinden türemiş kendisiyle bilinen şey (işâret) anlamına gelmektedir.⁴¹¹ Sözlük anlamı üzerinde düşünüldüğü takdirde, yaratılmış her şeye alâmet (işâret) kökünden türemiş bir kelimenin kullanılması âlemdeki her şeyin Allah'ın varlığına işâret etmesi ile alakalandırılabilir. Nitekim yaratılmış her şey onu yaratan bir yaratıcının varlığını zorunlu kılmaktadır ve onu yaratan bir yaratıcının varlığına alâmet olmaktadır. Allah Teâlâ'nın âlemi bilinmek için yarattığı da göz önünde bulundurulursa bu kelimenin anlamı biraz daha önem kazanır.

Âlemin mâhiyeti konusunda, filozoflar, kelamcılar ve sûfîlerin ayrı, ayrı düşüncelerinin olduğu görülür. Filozofların birçoğu âlemi Tanrı'yla beraber kadîm bir varlık olarak tasavvur eder.⁴¹² Kelamcılar bu düşünceyi şiddetle tenkit etmişlerdir. Nitekim Gazzâlî, bu düşünceye sahip olan bir kişinin açık naslara muhalefet ettiğinden tekfirinin vâcip olduğunu söyler.⁴¹³ İlk dönem sûfîleri bu konuda kelamcılarla yer tutmuş olmasına rağmen, özellikle İbnü'l-Arabî'den sonra bu durumun değiştiği görülür. Vahdet-i vücûd düşüncesinin tasavvufta bir hal ve şuhûd kapsamından çıkarılarak felsefe olarak kabulü

⁴⁰⁷ Sâbûnî, *age*, s. 67.

⁴⁰⁸ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 67.

⁴⁰⁹ Bûtî, *age*, s. 122.

⁴¹⁰ Süleyman Hayri Bolay, "Âlem", *DİA*, II (İstanbul 1989), s. 357.

⁴¹¹ Tehânevî, *Keşfü istilâhâtî'l-fünûn*, II, Beyrut 1996, s. 1157.

⁴¹² Süleyman Hayri Bolay, "Âlem", *age*, s. 359.

⁴¹³ Gazzâlî, *İtikatta Orta Yol*, s. 188.

bazı sūfileri âlemle-Tanrı'yı özdeşleştirmeye itmiştir. Onların bu felsefesinde Tanrı âlemin ruhudur ve âlem tanrının tecellilerinden ibaret olmakla kadîmdir.⁴¹⁴

İbrahim Halil Efendi'nin sūfî olması onun bu konudaki görüşlerini daha önemli kılmaktadır. O âlemin Allah'ın gayrısı olduğunu açıkça belirterek kelamcılarının yanında yer alır.⁴¹⁵ Ona göre varlıklar, kadîm ve hâdis olmak üzere ikiye ayrılır. Mevcûd-i kadîm Allah, mevcûd-i hâdis ise sonradan vâd edilen âlemdir. O âlemin yoktan yaratıldığını da özellikle vurgular. Bütün bunlarla beraber o, âlemin Allah'ın sıfat ve esmâsının tecellileri olduğunu söyler. Yine âlemin ancak bir gölge olduğunu âlemdeki her şeyin müsemmâdan ibaret zihnî varlıklar olduğunu açıklar. Onun bu son görüşleri vahdet-i vücûd anlayışını beraberinde getirirse de o, bu durumu hal ve şühûd çerçevesinde ele alarak konuyu kelâmî olmaktan çıkarıp Tasavvuf ilminin inceleme alanına sokar. Bu görüşleri ışığında onun Kelâm ile Tasavvuf ilminin bu konudaki birbirine karışmış noktalarını çok ince bir çizgiyle ayırdığını söyleyebiliriz.

Âlemin Yaratılış İleti: Kelamcılarının âlemin yaratılmasında veya Allah Teâlâ'nın âlem içersinde bir şeyi yaratmasında herhangi bir illet olup olmadığı konusunda ihtilaf ettikleri görülür. Kelamcılarının bu konudaki görüşleri tetkik edildiğinde bu konudaki ihtilafın hakikî bir ihtilaf olmaktan çok, lafzî olduğu anlaşılır. İlet sözlükte: “kişiyi ihtiyacını görmekten alıkoyan durum, zafiyet, sebep ve gerekçe”⁴¹⁶ anlamlarına gelir. İlet-i gâiyye ise; “Kişinin zihnindeki hedefi gerçekleştirmek için bazı vesileler ve sebepler kullanması” olarak açıklanır.⁴¹⁷ Buna kişinin bir işi yapmasındaki hakikî amaç da diyebiliriz.

Kelamcılarının bu konudaki görüşleri şöyledir: Mûtezile'ye göre Allah Teâlâ'nın yaptığı her işte büyük hikmetler vardır. Böyle olması Allah Teâlâ için zorunlu bir durumdur. Mâtürîdîler de bu konuda Mûtezile'ye katılmakla beraber bu hikmetin Allah için zorunlu bir durum olduğunun söylenmesine karşı çıkarlar. Nitekim Allah Teâlâ'ya hiç bir şey zorunlu olamaz. Eş'arîler ise Allah Teâlâ'nın fiillerinin bir takım illetlere bağlı

⁴¹⁴ Süleyman Uludağ, “Âlem”, *DİA*, II, s. 360.

⁴¹⁵ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 67.

⁴¹⁶ İbrahim Kâfi Dönmez, “İlet”, *DİA*, İstanbul, 2000 s. 120.

⁴¹⁷ Bûtî, *age*, 142.

olmasını O'nun şânına uygun bulmazlar.⁴¹⁸ Bu son görüş aslında içerdiği anlam itibariyle Mûtezile ve Mâtürîdî kelimacılarca da kabul edilir. Çünkü Eş'arîler'in burada kastettiği; Allah Teâlâ'nın âlemi yaratması, bir şeyi elde etme amaçlı olmayışıdır. Başka bir ifade ile Allah Teâlâ bir amacı elde etmek için sebeplere muhtaç değildir. Çünkü Allah Teâlâ o amacı direk yaratmaya zaten kâdirdir. Mûtezile ve Mâtürîdîler'in kastettiği anlamda Allah Teâlâ'nın her işinde büyük hikmetler olması Eş'arîler tarafından da kabul edilen bir husustur. Örnek olarak Allah Teâlâ peygamberleri insanları hidayete sevk etmek için göndermiştir. Nitekim âyette bu husus şu şekilde bildirilir: “İman edip salih amel işleyenleri, karanlıktan aydınlığa çıkarmak için size Allah'ın apaçık âyetlerini okuyan bir peygamber gönderdi.”⁴¹⁹ Bu âyette zikrolunan Peygamber'in gönderilme illeti insanların hidayete sevk olunmasıdır. Ancak bu illet insanlar açısından illettir fakat bu olayı Allah'ın fiilleri açısından illetlendiremeyiz. Yani bu âyetten Allah Teâlâ'nın insanları hidayete sevk etmeye çalışması ve bunu elde edebilmek için de peygamber gönderdiği sonucu çıkamaz. Bu konuda hiç bir Müslüman arasında da ihtilaf yoktur. Çünkü Allah dileseydi bütün insanlara peygamber göndermeden hidayet edebilirdi. Bunu Allah Teâlâ açıkça şöyle buyurur: “İman edenler anlamadılar mı ki, Allah dileseydi bütün insanları doğru yola eriştirirdi.”⁴²⁰ Bu örnekten de anlaşılacağı üzere Allah'ın fiilleri Eş'arîler'in bildirdiği anlamda bir illetle ilişkilendirilemez. Aynı şekilde Mâtürîdî ve Mûtezile'nin bildirdiği anlamda Allah Teâlâ'nın fiilleri insanlar açısından illetten hâli olamaz.

İbrahim Halil Efendi, Allah Teâlâ'nın her işinde, -insan aklı ersin veya ermesin- pek çok hikmetler olduğunu ve Allah'ın hiç bir işinin hikmetsiz olmayacağını beyan eder.

O bu konuda şöyle bir istidlâlde bulunur:

“Bu kadar varlıkları yaratan O Allah şüphe yoktur ki bu varlıkları vâir edip, öyle sahipsiz kendi kendine salıvermemiştir. Bu yeri, ay ve güneşi ve güneşten daha büyük yarattığı yıldızları döndürmekte elbet bir hesabı vardır. Elbet bir muradı vardır. Maksatsız, mânasız bir işi en az bilen bir insan bile yapmaz. Onun var ettiği en ufak bir hayvan bile kabul etmiyor.”⁴²¹

⁴¹⁸ İci, *age*, s. 331.

⁴¹⁹ et-Talak 65/11.

⁴²⁰ er-Ra'd 13/31.

⁴²¹ İbrahim Halil, *Tulû*, s. 22.

Bu istidlâlde, âlemde akılsız bir canlı olarak görülen hayvanların dahi sebepsiz bir iş yapmamasından yola çıkılarak akılların dahi yaratıcısı olan bir varlığın mânasız ve hikmetsiz bir iş yapmayacağı belirtilmekle şahit, gâibe kıyas edilmiştir. Ona göre insanların yaratılma sebebi, Allah Teâlâ'nın bilinmek istemesidir. O bu konuda “Ben Cinleri ve İnsanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım”⁴²² âyetini delil gösterir. Âyette geçen ‘bana kulluk etmeleri’ ifadesi yine ona göre ‘beni bilmeleri’ olarak tefsir edilir. O aynı zamanda “Ben gizli bir hazîne idim bilinmek diledim, mahlûku bilinmek için yarattım.”⁴²³ kudsî hadisinin de bu anlamı vurguladığını söyler.

İbrahim Halil Efendi'nin insanın yaratılış sebebiyle tabiatın yaratılma sebebini birbirinden ayırdığı görülür. Ona göre insanlar Allah Teâlâ'yı bilmek için, tabiat ise insanlara Allah'ı bildirmek için yaratılmıştır. O ilk insan Hz. Âdem'in Allah Teâlâ'ya kendisinin niçin yaratıldığını sorduğunu ve cevap olarak da kendisine bu hakikatin bildirildiğini, suhuf-i Âdem'den bir bölüm rivayet ederek anlatır.⁴²⁴

2.3.2.3.3. Haberî Sıfatlar

Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de kendi Zâtı hakkında bazı müteşâbih nitelermeler yapar. Bu nitelikler bazı hadislerde de yerini bulur. Nitekim Allah Teâlâ Hz. Peygamber'e biat eden sahabeler hakkında şöyle demektedir: “Allah'ın eli onların elleri üzerindedir”⁴²⁵ başka bir âyette “Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır”⁴²⁶ buyrulur. Hz. Peygamber, ‘Allah nerede sorusuna’, cariye'nin ‘semada’ deyişini ikrar etmiştir.⁴²⁷ Bu âyet ve hadisler sahabeler tarafından -mânası tam olarak kavranmasından olsa gerek- hiç tartışma konusu edilmemiştir. Daha sonra İslam coğrafyası genişleyip başka milletlerin inançlarıyla da yüzleşmeye başlanınca, onların inançlarındaki mücessim tanrı anlayışının İslami naslarla zâhirde örtüşen noktalarının bulunmasından dolayı bu konuların önem kazanmaya başladığı görülür. Bu dönemde Kur'an ve hadislerdeki müteşâbih bildiriler ilk kez zâhirî anlamıyla kabullenilmeye başlamış ve müşebbihe fırkası oluşmuştur. Müşebbihe fırkasının ve benzer düşüncelerin Zât-ı Hak hakkında

⁴²² ez-Zâriyât 51/56.

⁴²³ Aclûnî, *age*, II, s. 155 (2016. Hadis).

⁴²⁴ İbrahim Halil, *Tulû*, s. 22.

⁴²⁵ el-Fetih 48/10.

⁴²⁶ el-Bakara 2/115.

⁴²⁷ Muvattâ, “İtk ve'l-velâ”, 6; Müslim, “Mesâcid vel'l-mevâdi”, 17.

Kur'an ve sünnetin ruhuna uygun olmayan görüşlerine karşı, selef âlimlerinin yorum yapmama üslûbu yetersiz kalmaya başlayınca, ilk olarak Mutezilî âlimlerin bunlara cevap amaçlı bu âyetleri Kur'ân ve sünnetin bütününe uygun olarak yorumlamaya başladıkları görülür.⁴²⁸ Daha sonra Mâtürîdî ve Eş'arîler de Selef'in üslubunu terkedip bu âyetleri Mûtezile'nin yorumladığı şekillerde yorumlamaya başlarlar.⁴²⁹ Genel olarak bu âyetlerin Türkçe karşılıkları ve yorumları şu şekildedir:

Yed: “Ey İblis! Ellerimle yarattığıma saygı ile eğilmekten seni ne alıkoydu?” “Ey İblis! kudretimle yarattığıma secde etmekten seni alıkoyan nedir?”⁴³⁰

Ayn: “Ey Mûsa, sevilesin ve gözetimimizde yetiştirilesin diye tarafımızdan bir sevgi bırakmıştım.” “Ey Musa! Benim gözümün önünde yetişesin diye seni sevgili kıldım.”⁴³¹

İstivâ: “Rahman Arş'a kurulmuştur.” “Rahmân Arş'tan hükmetti.”⁴³²

Yemîn: “Mutlaka onu kudretimizle yakalardık.” “Biz onu kuvvetle yakalardık”⁴³³

Mecîe: “Rabbinin buyruğu ve saf saf dizilmiş olarak melekler geldiği zaman” “Melekler sıra sıra dizilip, Rabbinin buyruğu geldiği zaman”⁴³⁴

Bu konuda Selef metodunu takip etmek adına yorumlardan tamamen kaçınanların zamanla müşebbihe fırkasına yaklaştıkları görülür.

İbrahim Halil Efendi de bu konuda müteahhirîn dönemi kelamcılarının metodunu takip ederek haberî sıfatları asıl anlamıyla yorumlama yolunu tercih eder. O Allah Teâlâ'nın ‘Kudret’ sıfatını şu şekilde açıklar: “Gücü yeter bin bu kadar daha yerler gökler yaratmağa. Ne isterse, bir göz yumuncaya kadar hep âlemi yok eder, isterse var eder, isterse etmez; elindedir. El kudret demektir.”⁴³⁵ Aslında Arapça'da mevcut bu tür

⁴²⁸ Şerafettin Gölcük, *age*, s. 41.

⁴²⁹ Şerafettin Gölcük, *age*, s. 52-53.

⁴³⁰ Sâd 38/75; İkinci mealler Hüseyin Atay'ın 1995 Ankara'da basılmış Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı mealinden alınmıştır.

⁴³¹ Tâhâ 20/39.

⁴³² Tâhâ 20/5.

⁴³³ el-Hâkka 69/45; Âyette geçen kuvvet kelimesinin Arapça ibâresi “yemîn” olup yemîn lugatta sağ el veya sağ taraf anlamlarına gelmektedir.

⁴³⁴ el-Fecr 89/22; Âyet'in Arapça lafzında ‘buyruk’ kelimesi yer almamaktadır.

⁴³⁵ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 58.

teşbihler bütün dillerde vardır. Örneğin İbrahim Halil Efendi'nin kendi sözü olan "her şey elindedir" sözünden Türkçe bilen hiç kimse bu elin insanlarinkine benzer bir el olup da her şey o elin içindedir şeklinde anlamaz. Buradan anlaşılan tek mâna kudrettir. Zaten İbrahim Halil Efendi cümlelerin devamında bunu 'el kudret demektir' şeklinde açıkça da söyler.

Edebî metinlerde teşbihlerin olması kaçınılmaz bir durumdur. Kur'ân-ı Kerim'in de belagat yönüyle mucize olacak derecede üstün bir dile sahip olduğu göz önünde bulundurulursa, haberî sıfatların kastedilen mânası daha iyi anlaşılır. Bir dîvân müellifi olarak İbrahim Halil Efendi de manzûmelerinde bu tür nitelemeleri sıkça kullanır. Onun bu nitelemeleri ile âyetlerde geçen haberî sıfatları şu şekilde karşılaştırabiliriz.

Vech: "Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır."⁴³⁶

Dileyenler Hak yüzünü seçmez gîce gündüzünü
Birgün görür ki özünü pür-nur-i Ma-allâh olur⁴³⁷

Âyeti kerîmedeki 'vech' kelimesi ile İbrahim Halil Efendi'nin dîvânında kullandığı 'yüz' anlam itibarıyla birbirinin aynısı olarak gözükmektedir. Başka bir manzûmede ise bu lafız yerini şöyle bulur:

Ya'ni lûtf itmez âna dönse dahî her yana
İrmez "vech-i Rahmân'a" çün Sübhân'dan ola red⁴³⁸

İbrahim Halil Efendi'nin bu beyitlerinde kullandığı 'yüz' ifadelerinden bir uzuv olan yüzün kastedilmediği, Türkçe bilen herkes tarafından anlaşılmaktadır. Aynı ifadelerin Arapçasında da -Türkçede ki gibi- bir uzuv olan 'vech'in kastedilmediği açıktır.

Yed: "Ey İblis! İki elimle yarattığıma secde etmekten seni alıkoyan nedir?"⁴³⁹

Dünya ukbâ iki elin n'eylesin olmasa neylin
Virmezsen ne virir elin cûdi güzel avkı güzel⁴⁴⁰

⁴³⁶ el-Bakara 2/115.

⁴³⁷ İbrahim Halil, *Kenz-i Şümûs*, s. 45 (153. Manzûme).

⁴³⁸ İbrahim Halil, *Kenz-i Şümûs*, s. 42 (144. Manzûme).

⁴³⁹ Sâd 38/75.

⁴⁴⁰ İbrahim Halil, *Kenz-i Şümûs*, s. 123, (412. Manzûme).

İlk beyitte geçen ‘el’ ifadesi mülk; ikinci beyitteki ise kerem olduğu ne kadar açıksa âyette geçen ‘el’ ifadesinin de kudret olduğu o kadar açıktır.

Haraket bildiren ifadeler (yaklaşma, inme, gelme): “Rabbinin buyruğu ve saf saf dizilmiş melekler geldiği zaman”⁴⁴¹

Hoş gösterir iken bana her dem gidem senden yana
Gel sen de gel benden yana gel ellerimi bağlatan⁴⁴²

Allah’tan yana gitmek, O’nun rızasına uygun ameller yapmak olmalıdır. Allah’ın kuldandan yana gitmesi ise rahmeti, lütfu ve inayetidir. Nitekim âyetteki gelmek de Allah’ın emri olarak anlaşılır.

2.3.3. Ru’yetullah

Ru’yetullah Allah Teâlâ’nın görülmesi anlamına gelir. Zamandan ve mekandan münezze olan bir varlığın görülmesinin mümkün olup olmadığı, eğer görülebiliyorsa bu görüşün keyfiyetinin nasıl olacağı kelamcılar arasında ihtilafli bir konudur. Bu ihtilafın aslı kelamcılarının usulleriyle alakalandırılabilir. Hadis-i şeriflere ittibâyı kendilerine menhec edindiklerinden dolayı Ehl-i Sünnet ismini alan kelamcılar, nassı aklî hükümlerden öncelikli görürler. Mûtezile ise nassların akla hitap olarak geldiğinden yola çıkarak akla muhalif nas olamayacağı üzerinde durur. Onlara göre herhangi bir nas aklın kesin hükümleriyle çelişecek olursa, o nas akla uygun olarak te’vil edilmelidir.⁴⁴³

Kelamcılar Allah Teâlâ’nın görülüp görülemeyeceği hususunda Kur’ân-ı Kerim’deki üç âyetten istidlâl yaparlar. Zâhirî anlamları itibarıyla bunlardan iki tanesi görmeyi nefyederken, bir tanesi görmeyi ispat eder. Hadis-i Şeriflerde ise Allah Teâlâ’nın görülebileceği hususu açık bir şekilde anlatılırken, görülemeyeceğine dair de hadislerden istidlâl yapılabılır.

Bu konudaki âyetler ve yorumları şu şekilde yapılmıştır.

⁴⁴¹ el-Fecr 89/22.

⁴⁴² İbrahim Halil, *age*, 166.

⁴⁴³ Bekir Topaloğlu, *Kelam İlmi*, s. 183

- a) “Gözler O'nu idrak edemez ama O, gözleri idrak eder. O, en gizli şeyleri bilendir, hakkıyla haberdar olandır.”⁴⁴⁴

Bu âyet zâhir anlamıyla Mûtezile mezhebinin delilidir. Onlara göre göz ile idrak görmekten ibarettir. Bu anlamda âyetin mânası onlara göre “Gözler O’nu göremez” şeklindedir. Mûtezile’nin bu konudaki en güçlü naklî delili bu olmalıdır.⁴⁴⁵

Ehl-i Sünnet ise aynı âyeti Allah Teâlâ’nın görülebileceğine delil getirirler. Onlara göre bu âyette işareten Allah’ın görülebileceğine delalet vardır.⁴⁴⁶ Bu şu şekilde açıklanır: İdrak etmek, bir şeyi tüm yönleriyle ihata etmek demektir. Bir şeyi göz ile idrak edip edememekten bahsedebilmek için önce o şeyin görülebilir olması lazımdır. Bu anlamda âyetin tefsiri şu şekilde olur: “Gözler onu (görebilirse de) ihata edemezler. O ise bütün gözleri ihata edicidir.” Ehl-i Sünnet bu âyetten ru’yete dair başka istidlâllerde de bulunur.⁴⁴⁷

- b) “Musa, belirlediğimiz yere gelip Rabbi de ona konuşunca “Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım” dedi. Allah da, “Beni (dünyada) katiyen göremezsin. Fakat (şu) dağa bak, eğer o yerinde durursa sen de beni görebilirsin” dedi. Rabbi dağa tecellî edince onu darmadağın ediverdi. Mûsa da baygın düştü. Ayılınca, “Seni eksikliklerden uzak tutarım Allah’ım! Sana tövbe ettim. Ben inananların ilkiyim” dedi.”⁴⁴⁸

Bu âyet de zâhirî anlamıyla hem Mûtezile’nin, hem de Ehl-i Sünnet’in delilidir. Âyeti Kerîme’de Allah Teâlâ Hz. Mûsa’ya “beni asla göremezsin (لن تراني) buyurur.” Mûtezile buradaki asla ifadesinden ve Hz. Musa’nın bu dileğine tövbede bulunup kendisini buna inananların ilki îlan etmesinden, Allah Teâlâ’nın hiç bir insan tarafından görülmesinin mümkün olmadığı sonucunu çıkarırlar. Aynı zamanda âyetteki asla (لن) ibaresinin sadece müstakbelde olması mümkün olmayan şeyler için kullanıldığını öne sürerler.⁴⁴⁹

Ehl-i Sünnet ise aynı bir önceki âyette olduğu gibi bu âyetten Allah Teâlâ’nın görülebileceğine dair istidlâllerde bulunurlar. Onlara göre Hz. Musa’nın Allah Teâlâ’yı görmeyi dilemesi Allah’ın görülmesinin mümkün olduğuna delildir.⁴⁵⁰ Çünkü en büyük

⁴⁴⁴ el-En’âm 6/103.

⁴⁴⁵ Abdülcebbâr, *el-Usûlü’l-hamse*, s. 74.

⁴⁴⁶ Râzî, *age*, XIII, s. 130.

⁴⁴⁷ Râzî, *age*, XIII, s. 130-139.

⁴⁴⁸ el-A’râf 7/143.

⁴⁴⁹ Abdülcebbâr, *Şerhü’l-usûlü’l-hamse*, s. 233.

⁴⁵⁰ Bağdâdî, *age*, s. 120.

peygamberlerden birisi olan Hz. Musa, eğer Allah'ın görülmesi muhal olsaydı böyle bir şeyi Allah'tan asla dilemezdi. Nitekim âyetin devamında da, Allah Teâlâ'nın Hz. Musa'ya "eğer dağ yerinde sabit kalırsa beni o zaman göreceksin" demesi yine Allah'ın görülebilmesinin mümkün olduğuna delildir. 'Asla göremezsin' ifadesinin ise görememezliğin sadece dünya hayatını kapsamaması şeklinde yorumlanır.⁴⁵¹

c) "O gün bir takım yüzler aydındır. Rabblerine bakarlar."⁴⁵²

Bu âyet zâhirî anlamıyla Ehl-i Sünnet'in delilidir. Ehl-i Sünnet'in bu âyetteki istidlâl şekli açıktır. Mûtezile ise bu âyetteki bakmak fiilini nimet beklemek şeklinde yorumlarlar. Bu te'vil zayıf dahi olsa makbul görülmelidir.

Sonuç olarak bu konudaki bütün âyetler yorumlanabilir mâhiyettedir. Hadis-i şeriflerin ise bazıları kesin olarak ru'yeti te'yid ederken bazılarının yorumlanabilir olduğu görülür. Bu konuda şu iki hadis örnek olarak verilebilir. Bunlardan biri Ehl-i Sünnet'in delili, diğeri ise Mûtezile'nin delilidir.

a) "Muhakkak ki sizler rabbinizi göreceksiniz. Aynı şu ay'ı hiç bir bulanıklık olmadan gördüğünüz gibi..."⁴⁵³

Bu hadis-i şerif Ehl-i Sünnet'in delilidir. Allah Teâlâ'yı görmekten başka, farklı bir şekilde yorumlanması da mümkün değildir. Bu hadis yirmibir sahabeden rivayet olunmuş, meşhur bir hadis⁴⁵⁴ olsa da Mûtezile bu haberi âhad haber olarak kabul eder. Âhad haber ise kesin bilgi ifade etmediği için Mûtezile bu hadisi kendi görüşlerine göre âyete muaraza sebebiyle redd eder.

b) "Hz. Aişe'ye; 'Hz. Muhammed (a.s.) Allah Teâlâ'yı gördümü' diye sorulunca, şöyle cevap vermiştir. 'Senin bu söylediğinden tüylerim diken diken oldu, şu üç konuda dikkat edin! Kim bunları söylese muhakkak yalan söylüyordur: Kim ki sana Hz. Muhammed rabbini gördü derse, kesin yalandır.' Sonra (Hz. Aişe) şu âyeti okur: 'Onu gözler idrak edemez, O gözleri idrak eder'..."

⁴⁵¹ Râzî, *age*, s. 237-245.

⁴⁵² el-Kıyamet 75/22-23.

⁴⁵³ Buhâri, "Mevâkîti's-salâh", 16.

⁴⁵⁴ Teftazânî, *Şerhü'l-akâid*, s. 53.

Bu hadis zâhir anlamıyla Mûtezile'nin delilidir. Ancak yorumu açıktır. Nitekim bazı Ehl-i Sünnet âlimleri bu hadis-i şerif'ten Allah Teâlâ'nın sadece dünyada görülemeyeceğine delil çıkarır.

Bu konudaki âyet ve hadisler ru'yeti kanıtlar mahiyette olsa da, bu konuda kesin hüküm bildirmezler. Bu yüzden Ehl-i Sünnet âlimleri ru'yeti inkar eden kimsenin kâfir olmayacağı hususunda hemfikirdirler.⁴⁵⁵ Bu konuda âyet ve hadislerin dışında aklî deliller de vardır.

Mûtezile aklî istidlâllerle ru'yeti muhal görürken, Ehl-i Sünnet mümkün görür. Bu ihtilaf, aklın iki mezhepten birinin aklı yanlış kullandığı izlenimini verse de öyle değildir. Her iki mezhep de istidlâli doğru yapmış ancak kullandıkları öncüller farklı olduğundan çıkan sonuç da farklı olmuştur. Bu farklılığın esas sebebi görmenin nasıl gerçekleştiği konusundaki farklı görüşlerdir. Mûtezile'ye göre görmek için görünen şeye doğru yönelmiş olmak gerekir. Görünen şeyin belli bir zamanda ve belli bir mekanda görülmesi gerekir. Yani onlara göre görmek gözün bir işlevidir. Allah Teâlâ ise bütün bunlardan münezzehtir. Kadı Abdülcebbar bu konuda şöyle der:

“Yüce Allah'ın cisim olduğunu söyleyen kimse ile ru'yetullah konusunu tartışmayız. Çünkü o Allah'la musâfaha da edebileceğini, boynuna sarılabileceğini, eliyle dokunabileceğini de iddia edebilir. Biz, Allah'ın cisim olmadığını söylediği halde O'nun görülebileceğini iddia edenle tartışırız.”⁴⁵⁶

Ehl-i Sünnet'e göre görmek Allah Teâlâ'nın insanda yarattığı bir kuvvettir. Allah Teâlâ bunu dilediği zaman dilediği şekilde yaratır. Başka bir ifade ile görmek, hakikatte bu göz sebebiyle değil, Allah Teâlâ'nın insanda bir görüntü yaratmasıylaadır. Dolayısıyla da Mûtezile'nin dediği gibi görmek için görünen şeyin kişinin baktığı yönde olması, âlemde her hangi bir yerde olması gibi şartlar ortadan kalkar. Dolayısı ile Allah'ı görmek aklen mümkün hale gelir.

İbrahim Halil Efendi'nin ru'yeti üç kısma ayırdığı görülür. Bunlardan birincisi göz ile görmek, ikincisi kalp ile görmek, üçüncüsü ise zihin ile (aklî istidlâlle) görmektir. Zihin ile görmek konusunda Müslümanlar arasında herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir.

⁴⁵⁵ Bûti, *age*, s. 170-175.

⁴⁵⁶ İlyas Çelebi, *age*, s. 253.

Nitekim bu; istidlâllerde bulunarak, Allah Teâlâ'nın zâtı ve sıfatları hakkında bilgi edinerek, Zâtı Hakk'ın varlığına ilme'l-yakîn bilgiden doğan zihnî bir görüştür. İbrahim Halil Efendi bunu Zât-ı Hak ince zihin ile görülür diyerek açıklar.⁴⁵⁷

Göz ile görüş; Ehl-i Sünnet ile Mûtezile arasındaki görüş farklılığı bu kısımdadır. İbrahim Halil Efendi'nin bu konudaki görüşleri Ehl-i Sünnet'in görüşleriyle paralellik arzeder ve aynı zamanda bu konudaki görüşlere bazı katkılar da yapar. O Zât-ı Hak'ın dünyada da âhirette de görülebileceğini söyler. Ancak dünyadaki ru'yet ile âhiretteki ru'yet arasında keyfiyet olarak fark olduğunu belirtir.⁴⁵⁸ Onun görüşlerinden anlaşıldığı kadarıyla o, dünyada Zât-ı Hak'ı görmeyi kalp ile görmek olarak kastetmiş olmalıdır. Ona göre göz ile kalp'in müşterek olarak Zât-ı Hakı görmesi ancak Hz. Peygamber'e mahsus olmalıdır. O Hz. Peygamber'in Allah Teâlâ'yı mîraçta göz ile gördüğünü şu şekilde belirtir:

“Gören Allâh'ı göz ile bulan ol şâhî öz ile ⁴⁵⁹

Öz, ruhtur. Bu beyitten anlaşılan göz ve Ruh'un müşterek olarak görmesidir. Ancak burada şu gözardı edilmemelidir ki İbrahim Halil Efendi görme sıfatını hakikatte göz ile alakalandırmaz. O görenin, duyanın ve beş duyunun tümünün hep Ruh ile alakalı olduğunu kabul eder. Ehl-i Sünnet âlimlerinin her ne kadar bu konuda net bir açıklamasına rastlamasak da İbrahim Halil Efendi'nin bu görüşü Ehl-i Sünnet'in görme duyusu hakkındaki görüşlerini açıklar niteliktedir. Nitekim Ehl-i Sünnet'e göre görmek, Allah'ın insanda yarattığı görme kuvvetinden ibarettir.⁴⁶⁰ İbrahim Halil Efendi'nin bu konuya katkısı, bu kuvvetin Allah Teâlâ'nın tecellisi ile Ruhta gerçekleştiğidir. Ancak Ruh, beden ile tam bir imtizac halinde olduğundan, ruhunu beden tasallutundan kurtaramamış kimselerde bu, sadece bedenî bir görüş gibi algılanır. Bedenî tasallutu İbrahim Halil Efendi tabiat kelimesi ile özetler. Ona göre tabiat ile ruh birbirinin zıttına hareket ederler (Terazinin kefelere gibi). İnsan için bunlardan birisi arttıkça diğeri azalır. Nitekim tabiat kalınlaştıkça göze sadece tabiat gözüdür her şey tabiatın bilindir. O bu tür kimselere Perdebîn der.⁴⁶¹ Çünkü bu kimseler sadece tabiatı görür, her şeyi

⁴⁵⁷ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 45.

⁴⁵⁸ İbrahim Halil, *aynı yer*.

⁴⁵⁹ İbrahim Halil, *Kenz-i Şümûs*, s. 134 (447. Manzûme)

⁴⁶⁰ Sâbûnî, *age*, s. 102.

⁴⁶¹ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 70.

tabiattan gelir bilirler. Bunun tam tersi, tabiat inceleşip yok olursa bu merkezde Allah'ın kendisi gözükmeye başlar.⁴⁶²

Kalp ile görüş ise gözün hiç bir dahli olmadan kalpte oluşan ru'yettir. Bu göz ile görüş kısmında da açıklandığı gibi ruh'un görmesinden ibarettir. Ruh Zât-ı Hak'ı onun dilemesiyle görebilir.

İbrahim Halil Efendi'nin bu konudaki görüşlerinden çıkan sonuç şu şekilde özetlenebilir; Ona göre görmek dünyada da âhirette de ruh ile alakalıdır. Ruhun görmesi ise dünyada veya âhirette farklılık arzetmez. Dolayısı ile Allah Teâlâ'nın görülmesi dünyada da âhirette de mümkündür. Ancak Allah hikmeti muktezası dünyada kendi Zâtını göstermez. Ru'yet ise hiçbir zaman Allah Teâlâ'yı künhü ile bilmek anlamına gelmez.

Ehl-i Sünnet'e göre Allah Teâlâ âhirette kesin olarak görülebilir, ancak Zât-ı Hak'ın dünyada görülüp görülemeyeceği konusunda Ehl-i Sünnet kelimcileri iki gruba ayırırlar. Bunlardan birincisi Allah Teâlâ'nın dünyada görülemeyeceğini söylerler. Onlara göre Allah'ın Hz. Musa'ya "beni asla göremezsin" hitabı bunun delilidir. Aynı şekilde Hz. Aişe'nin konuyla ilgili geçen hadisi de buna delalet eder. Hz. Aişe, İbn-i Mes'ûd, İbn-i Teymiyye (ö. 1328) bu görüştedirler.⁴⁶³ İkinci mezhep ise İbn-i Abbas, sahabenin çoğu, Hasan Basrî, Ahmed b. Hanbel, İmam Mâtürîdî, Ebû Muîn en-Nesefî'nin görüşüdür. Onlara göre Hz. Peygamber miraçta Allah Teâlâ'yı görmüştür. "Sana gösterdiğimiz o rüyayı da, Kur'an'da lanetlenmiş bulunan o ağacı da sırf insanları sınamak için vesile yaptık."⁴⁶⁴ âyeti bu konuda onların delilidir. Nitekim Allah Teâlâ, Zâtını Hz. Peygamber'e göstererek insanların Hz. Peygamber'e bu konuda ne kadar inanacaklarını imtihan etmektedir. İbrahim Halil Efendi'nin görüşleri de bu yöndedir.⁴⁶⁵

Allah Teâlâ'nın rüyada görülmesinin imkanı ise, genel olarak Allah Teâlâ dünyada görülebilir diyenler için mümkün, görülemez diyenler için mümkün değildir. Bazı Mâtürîdîler Allah'ın rüyada görülmesinin mümkün olmadığını söylerler. Onların bu

⁴⁶² İbrahim Halil, *Tulû*, s. 17.

⁴⁶³ Saîd el-Han, *age*, s. 138.

⁴⁶⁴ el-İsrâ 17/60.

⁴⁶⁵ İbrahim Halil, *Kenz-i Şimûs*, s. 134 (447. Manzûme).

konudaki delilleri rüyanın hayallerden ve misallerden ibaret olmasıdır. İmam Mâtürîdî'nin görüşü de bu yöndedir.⁴⁶⁶ Mâtürîdîler'in çoğu, Eş'arîler, Ehl-i Hadis Allah Teâlâ'nın rüyada keyfiyetsiz olarak görülebileceğini söylerler. Allah'ın âhirette görülebilmemesinin dünyada da görülebileceğine delil olduğunu belirtirler. Bununla beraber bazıları Ebû Yezîd el-Bestamî gibi birçok salih insanın Allah Teâlâ'yı rüyalarında görmelerinin de bu konuda delil olabileceğini söylerler.⁴⁶⁷ İbrahim Halil Efendi'nin görüşü de bu yöndedir. O Allah'ın rüyada görülebileceğini eserlerinde açık olarak belirtir.⁴⁶⁸

2.4. Kader Konuları

2.4.1. Kazâ ve Kader

Kader konusu İslam'ın doğuşundan günümüze kadar olan süreçte kelamcıları en çok meşgul eden konulardan bir tanesidir. Bu konu asıl itibarıyla Allah Teâlâ'nın ilim sıfatı ile alakalı olsa da, konunun genişliği ve önemi sebebiyle kelam kitaplarında özel başlık altında incelenir. Bu konu aynı zamanda insan fiilleri açısından da büyük öneme sahiptir.

Kader sözlükte ölçü, miktar, bir şeyi belirli bir ölçüye göre yapmak, tayin etmek ve belirlemek anlamlarına gelir.⁴⁶⁹ Terim olarak ise; “Allah'ın bütün nesne ve olayları ezeli ilmiyle bilip belirlemesi”⁴⁷⁰ anlamındadır. Kazâ ise “Allah'ın nesne ve olaylara ilişkin ezeli planını gerçekleştirilmesi”⁴⁷¹ şeklinde tanımlanır. Bu tanımlar Eş'arîler tarafından ters olarak yapılır. Yani onlar kaderi kazâ, kazâyı kader diye isimlendirirler.⁴⁷² İbrahim Halil Efendi bu tarifleri Mâtürîdîler gibi yapmakla beraber bu konuya farklı bir katkı da yaparak şöyle der:

“Kader-i muhtelif tecellisine göre isimleri değişir. Zuhûrundan evvel ma'lûmât-ı ilâhiye-i ezeliye ki, ilimdir. Zuhûrundan evvel irade-i külliye olur. Ef'âl-i kader ve ahvâl ve akval kuldân zuhûr ederken irade-i cüz'îye ismini alır. Kula Taraf-ı Bârî'den verileceği zaman fenâ ise kazâ

⁴⁶⁶ Ali el-Kârî, *age*, s. 247.

⁴⁶⁷ Ali el-Kârî, aynı yer.

⁴⁶⁸ İbrahim Halil, *Kenz-i Şümûs*, s. 1.

⁴⁶⁹ Yusuf Şevki Yavuz, “Kader”, *DİA*, XXIV, İstanbul, 2001, s. 58.

⁴⁷⁰ Yusuf Şevki Yavuz, “Kader”, aynı yer.

⁴⁷¹ Yusuf Şevki Yavuz, “Kader”, aynı yer.

⁴⁷² Bûtî, *age*, s. 160.

ve belâ denilir, musîbet olur. Ölüm ise ecel, yenecek ise rızık, su vesâire ise kısmet denilir. İmtihan, fitne, ni'met hepsi kaderdir, mahalle göre ismi değişiyor. İnd-i ilâhîde bu muayyendir. Keder, elem, gam, sürûr, zevk, azlık, çokluk, azgınlık, terbiye, şekâvet, saâdet, kâr, ziyân, mal, evlâd, hastalık, sağlık ve emsâli kader ve fûru'idir."⁴⁷³

Ona göre kader umum, kazâ ise husustur. Yani, kader kazâyı da kapsayan geniş bir anlam ifade eder. Kadere kültürümüzde alın yazısı da denir. Bunun sebebi, her insana ruh üflenirken o insanın rızkı, eceli, ameli, saîd veya şakî olacağının yazıldığına ve de hayatı boyunca atacağı her adımın, alacağı her nefesin levh-i mahfuzda yazılı olduğuna olan inançlar olmalıdır.

Kaza ve kader kelimeleri ve türevleri Kur'an'ı Kerîm'de yüzden fazla ayette geçer. Bunların çoğu sözlük anlamlarıyla kullanılmışsa da azımsanmayacak kadar âyette de terim anlamıyla kullanılmıştır. Bunlardan bazıları şu âyetlerdir: "De ki: Bizim başımıza ancak, Allah'ın bizim için yazdığı şeyler gelir"⁴⁷⁴, "De ki: Allah'ın dilemedikçe kendime bir zarar verme ve bir fayda sağlama gücüne sahip değilim"⁴⁷⁵, "Allah dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir"⁴⁷⁶. Bu ayetlerle beraber pek çok hadis-i şerifte de kaderin terim anlamıyla kullanıldığı görülür. Bu durum sahabenin kader anlayışında kendisini gösterir. Ancak onlar bu konuyu tartışmayıp konu hakkında detaya girmekten kaçınmışlardır. Kader konusunda, görüşleriyle ilk kez ön plana çıkan Ma'bed el-Cühenî (ö. 80/699) olmuştur. O insanların kendi hür iradeleriyle hareket ettiğinden yola çıkararak insanlardaki yaygın kader anlayışının yanlış olduğunu vurgulamıştır.⁴⁷⁷ Onun bu görüşü Emevî yöneticilerinin kader konusunu kullanarak insanları yönetime râzı etmeye çalışmalarından ileri gelmiş olmalıdır.⁴⁷⁸ Onun bu fikirlerinin Mûtezile'ye zemin hazırladığı görülür.

Ehl-i Sünnet âlimleri kaderin imanın şartı olduğu konusunda ittifak halindedirler.⁴⁷⁹ Onlara göre zikri geçen âyetler bunu doğrulamaktadır. Nitekim Cebrâil hadisinin bazı rivayetlerinde de Hz. Peygamber kadere imanı, imanın şartlarından birisi olarak

⁴⁷³ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 317.

⁴⁷⁴ et-Tevbe 9/51.

⁴⁷⁵ el-A'raf 7/188.

⁴⁷⁶ İbrahim 14/4.

⁴⁷⁷ Yusuf Şevki Yavuz, "Kader" *DİA*, XXIV, s. 59.

⁴⁷⁸ Yusuf Şevki Yavuz, "Kader", aynı yer.

⁴⁷⁹ Saîd el-Han, *age*, s. 184; Bûtî, *age*, s. 160; İlyas Çelebi, *age*, s. 164; Saim Kılavuz, *age*, . 49.

saymıştır. Bazı İslam filozofları ve Mûtezile ise Ehl-i Sünnet'in yaptığı kader tanımına karşı çıkarak şöyle bir kader tanımını ortaya koyarlar “kader ve kaza insanlara ait fiillerin hükmünü açıklayıp haber vermektir”⁴⁸⁰ Onlara göre âyet ve hadislerde geçen kader bu şekilde yorumlanmalıdır. Onlar kesinlikle insanla alakalı bir fiili Allah'ın takdiri ve yaratması olarak kabul etmezler. Kadı Abdülcebbar bu konuda şöyle der: “Kaza ve kader Allah'ın (insanların fiillerini dilediği şekilde) yaratması olarak görülemez, böyle bir görüşe sahip olmaktan hepimizi Allah korusun”⁴⁸¹ Ona göre Allah Teâlâ'nın Ehl-i Sünnet'in anladığı mânada kulların fiillerini takdir etmesi, imtihan ve teklif ile bağdaşmaz. Ancak, Mûtezile'nin Allah'ın kulların fiillerini ezelde bilip bilmediği konusunda net bir fikir ortaya koymadığı göze çarpar. Mûtezile'den Muhammed b. Nu'mân ise Allah'ın bilgisinin cüz'iyata taalluk etmeyeceği görüşünü benimseyerek kaderi net bir şekilde reddeder. Farabî ve İbn-i Sina gibi bazı İslam filozoflarının da bu fikre sahip oldukları görülür. Onların bu görüşü kaderi Allah'ın ezelde her şeyi bilip takdir etmesi ve levh-i mahfuza yazdırması şeklinde kabul etmedikleri anlamına gelir.⁴⁸²

İbrahim Halil Efendi'nin kader konusuna büyük önem verdiği görülür. O kaderi imanın altıncı şartı kabul eder ve kaderi inkar etmeyi küfür sayar.⁴⁸³ O'na göre kaderin aslı ilm-i ilâhîdir ve “her şey ilm-i İlahî'de malûm-i ezeli olan vech üzere lâbud çıkacak ve aksi kat'iyen zuhûr etmeyecek ve etmedi ve edemez.”⁴⁸⁴ O kaderin hakikatine akılla vâkıf olunamayacağını söyler.⁴⁸⁵ Bu yüzden insanlar kaderi tüm yönleriyle anlamakla değil, kadere iman etmekle mükelleftirler.⁴⁸⁶ O bu konuda Hz. Peygamber'in ve sahabilerin kader konusundaki tartışmaları yasaklamasını delil olarak getirerek şöyle der:

“Gerek kaderde ve gerek fer'inde eimme-i Ehl-i Sünnet çok tetkikât ve ta'mikât yapmışlar ve netice-i ilimleri Hazret-i Ali kerremallahu vechehu Hazretleri'nin sâile verdiği o Allah'ın sırrıdır

⁴⁸⁰ Bekir Topaloğlu, “Allah”, *DİA*, II, s. 492.

⁴⁸¹ Abdülcebbar, *Şerhü'l-usûli'l-hamse*, s. 771.

⁴⁸² Bekir Topaloğlu, “Allah”, *DİA*, II, s. 492.

⁴⁸³ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 320.

⁴⁸⁴ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 317.

⁴⁸⁵ İbrahim Halil, *Tulû*, s. 50.

⁴⁸⁶ İbrahim halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 318.

ondan soru sorma cevâbının sevab olduğunu ve kemal-i ilmi kaderi bilmeyeceklerini idrak etmişler.”⁴⁸⁷

İbrahim Halil Efendi'nin de bildirdiği gibi Ehl-i Sünnet âlimlerinin görüşü bu yöndedir.⁴⁸⁸ O, her ne kadar kaderin hakikati akılla anlaşılabilir dese de, bu konuyu insanların anlayışlarına yaklaştırmaya gayret eder. Nitekim Ehl-i Sünnet âlimlerinin yaptığı da bu olmuştur.⁴⁸⁹ Bu söylenenlerin, akla uymayan nasları akla uygun te'vil eden Mûtezile ve İslam filozoflarının kaderi inkar etme sebebini kısmen ortaya koyduğunu söyleyebiliriz.

İbrahim Halil Efendi'ye göre şer de hayır gibi Allah'ın kaderindedir. Ancak ona göre kaderin hayır yönüne vasıta Allah Teâlâ ve nefs-i mühlîme, şerr yönünün de vasıtası Şeytan ve nefs-i emmâredir.⁴⁹⁰ O, kader Allah'ın bir sırrı olup insanlar tarafından olduğu gibi anlaşılmadığından insanların yaptığı kötülükleri, işlediği günahları kadere atmalarına şiddetle karşı çıkar.⁴⁹¹ Ona göre bunu ilk yapan Şeytan olmuştur.⁴⁹² Nitekim, Hz. Âdem suç işledikten sonra suçunu kendinden görerek tövbe etmiş, Şeytan ise Allah Teâlâ'ya asi olduktan sonra, 'sen dilemeseydin sana asi olmazdım' diyerek suçunu kadere atmıştır. Hz. Peygamber de suçlarını kadere atanlar hakkında “kaderciler bu ümmetin Mecûsîleridir”⁴⁹³ buyurur. Bu hadis bazı Ehl-i Sünnet âlimleri tarafından Mûtezile'ye atfedilmeye çalışılmışsa da suçunu kadere atanlar hakkında söylenmiş olması içerdiği anlama daha yakındır.

İbrahim Halil Efendi bütün iman esaslarında olduğu gibi kadere imanın farz oluşunun da sebebini, kulun bu yolla Allah Teâlâ'yı bilmesine bağlar. Ona göre sırr-ı kader akılla kavranamazsa da, kadere imanı tam olan kimselere Allah Teâlâ bu sırrını bildirir. O bu konuda şöyle der:

“Netice-i iman-ı kader, sırr-ı kaderin keşfini icap eder. Beşer iman-ı gaybî ile mükellef olması ibtilâsı içindir. Onların içinde kader de iman-ı gaybî kısmındandır. Bu ibtila tekâmüle varır. Beşerin buna rızası görülünce Allah da ondan razı olup kulunu tamamen inhâ etmek için bütün

⁴⁸⁷ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 318.

⁴⁸⁸ Saim Kılavuz, *age*, s. 175.

⁴⁸⁹ Saim Kılavuz, *age*, s. 175.

⁴⁹⁰ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 320.

⁴⁹¹ İbrahim Halil, *Tulû*, s. 126.

⁴⁹² İbrahim Halil, *Kenz-i Şümûs*, s. 90 (305. Manzûme) .

⁴⁹³ Ebû Dâvud, “Sünne”, 17; İbn-i Mâce, “Mukaddime”, 10.

mugayyebatı ona keşfeder. Ve sırr-ı kader de o meyanda keşfolunur. Bu sır diğer mekşuf mugayyebat meyânında bilinir. Ve her müşkil hallolur.”⁴⁹⁴

İbrahim Halil Efendi'nin kader konusundaki bu görüşleri, onun görüşlerini bir bütün olarak yansıtmaları açısından önemlidir. 'Bilgi', 'Akıl', 'İman' konularında da incelendiği üzere kul kendi gayret ve irâdesiyle kendi varlığını tanımalıdır. Rûhunu yani kendisini bedensel özelliklerin bağlarından kurtarabilirse, bilgisi yakîne, imanı tahkîke ulaşır. Eğer kul bunu tam olarak başarır, Allah o kullundan razı olup ona mugayyebâtı keşfeder. Bu anlamda, bütün ilim ve hakikat kapıları o kula açılır. Ancak ona göre kaderin hakikati Allah tarafından bir kula bildirilse bile, o kulun bunu başkasına öğretmesi mümkün değildir.⁴⁹⁵

İbrahim Halil Efendi'nin bu söylemleri, onun da birçok sûfî gibi işrâkî bir eğilime sahip olduğunun açık bir göstergesidir.

2.4.2. Elest Bezmi

Elest bezmi, Allah Teâlâ'nın insanları yarattığı zaman onlardan aldığı sözdür.⁴⁹⁶ Bu konunun kader konusu ile yakın alakası vardır. Çünkü bu konuyu açıklayan birçok hadisten çıkan sonuca göre mümin, kâfir ayrımı elest bezminde yapılmıştır. Bu konunun aslı “Hani Rabbin (ezelde) Âdemoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” demişti. Onlar da “Evet, şahit olduk (ki Rabbimizsin)” demişlerdi. Böyle yapmamız kıyâmet günü, “Biz bundan habersizdik” dememeniz içindir.”⁴⁹⁷ âyetidir. Hadislerde de bu âyetin tefsiri şu şekilde yapılır:

“Allah Teâlâ Âdemi yarattıktan sonra arkasını sağıyla meshetti ondan zürriyyet çıktı dedi ki: bunları Cennet için yarattım, Cennet ehlinin ameliyle amel ederler. Sonra tekrar mesh etti tekrar ondan zürriyyet çıktı dedi ki: Bunları Cehennem için yarattım, Cehennem ehlinin ameliyle amel ederler.”⁴⁹⁸

⁴⁹⁴ İbrahim Halil, *Tulû*, s. 50.

⁴⁹⁵ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 318.

⁴⁹⁶ Yusuf Şevki Yavuz, “Bezm-i Elest”, *DİA*, VI, s. 107.

⁴⁹⁷ el-A'râf 7/172.

⁴⁹⁸ Muvattâ, “Kader”, 2; Tirmizî, “Tefsîrü'l-Kur'ân”, 9.

Elest bezminin keyfiyeti konusunda İslam âlimlerinin iki kısma ayrıldığı görülür. Çoğunluk bunu, bu âyetin zâhiri mânası ve hadislerde geçtiği şekilde kabul eder. Genel olarak Ehl-i Sünnet bu görüştedir. İbrahim Halil Efendi de bu görüşü benimser. Onlara göre Allah Teâlâ Hz. Âdem'in yaratılmasıyla birlikte insanların ruhlarına 'ben sizin rabbiniz değilmiyim' diye sormuş, bütün ruhlar da 'evet' sen bizim rabbimizsin diye yanıt vermişlerdir.⁴⁹⁹ Nitekim birçok kelamcı hadislerde geçen "her doğan çocuk fitrat üzere yaratılır"⁵⁰⁰ sözündeki fitrat üzere yaratılmayı elestteki mârifetullah üzere yaratılmaktır görüşünü benimser. Mûtezile ve Ehl-i Sünnet âlimlerinden bazıları, çoğunluğun anladığı mânadaki bir sözleşmeyi kabul etmez. Onlara göre bu ayette geçen sözleşme, insanın olgunlaşma sürecinde Allah'ın varlığına dair gördükleri delillerdir.⁵⁰¹ Onların bu konudaki hadisleri de kabul etmedikleri görülür.

İbrahim Halil Efendi'nin elest anlayışı kader konusunun içerisine girmektedir. O, "Doğrusu Biz, sorumluluğu (emaneti) göklere, yere, dağlara sunmuşuzdur da onlar bunu yüklenmekten çekinmişler ve ondan korkup titremişlerdir; onu insan yükledi. Çünkü o çok zalimdir, çok cahildir."⁵⁰² âyetinde geçen emaneti 'hiç bir sınıfa verilmeyen yük, ahd u mîsâk insana verildi'⁵⁰³ diyerek elestteki mîsakla ilişkilendirir. Onun görüşü çerçevesinde âyetin devamındaki 'zalûm' ve 'cehûl' kelimeleri, bu ahdi unutmakla alakalı olmalıdır. Ona göre Allah Teâlâ'nın bu sorusuna icabet etme önceliğine göre insanlar mertebelenirilmişlerdir. O bu konuda şöyle der: "Bu yük ve emir altına en evvel giren cümleden ulu oldu. Muhammed aleyhi's-selâtu ve's-selâm'dır. Sonra girenler de mertebelerine göre makâmâta erdiler; enbiyâ, mürselîn, evliyâ, ulemâ, salih, şehid, mümin, müslüman oldular."⁵⁰⁴ İbrahim Halil Efendi'nin bu görüşleri konu hakkındaki hadislere paralellik arzeder. Nitekim rivayetlerde cennet ehli ve cehennem ehlinin o zamanda ayrıldığı açıkça zikredilmektedir.

İbrahim Halil Efendi'ye göre Allah Teâlâ'nın bu sözüne ilk icabet eden beşerin en üstünü ve en yüce insan olmuştur ki Hz. Muhammed (a.s.) dir. Daha sonra peygamberler, velîler, müminler, fâsıklar, münâfıklar, kâfirler, müşrikler sırasıyla

⁴⁹⁹ İbrahim Halil, *Kenzü'l-mârif*, s. 43-44.

⁵⁰⁰ Buhârî, "Cum'â", 92; Müslim, "Kader", 14.

⁵⁰¹ Yusuf Şevki Yavuz, aynı yer.

⁵⁰² el-Ahzap 33/72.

⁵⁰³ İbrahim Halil, *Kenzü'l-mârif*, s. 43.

⁵⁰⁴ İbrahim Halil, *Kenzü'l-mârif*, s. 43.

icabet etmişlerdir.⁵⁰⁵ O, bezm-i ezeldeki bu sözleşmenin Allah Teâlâ'nın ilminde ve de levh-i mahfuzda daha önceden var olduğunu söyler.⁵⁰⁶

İbrahim Halil Efendi insanların bu ahdi âyette de geçtiği gibi hatırlamalarının sebebini insan ruhunun bedenle tam olarak imtizaç etmesi olarak gösterir. Çünkü Elestteki muhatap ruh idi. Ruh, beden gibi olmayıp unutma gibi bir durum onun için söz konusu değildir. Ancak bedenın içersine girmekle bedenî vasıflardan kurtulmadıkça bu ahdi hatırlaması mümkün değildir. Ancak kişi ruhunu keşfedip onu tabiatın esaretinden kurtarırsa, o zaman ruh beden mülkünde istiklâlini elde edecek ve bu ahidini de hatırlayacaktır. Ona göre bu durum velâyete erişmiş insan-ı kamil'e mahsus bir durumdur. Bu anlamda insan-ı kamil olan kişi, elest bezmini bilir ve o zamanda "belâ" diyen ervâhı dünyada da olsa tanır.⁵⁰⁷

2.4.3. Esbâb, Tevekkül ve Rızk

Kaderin varlığına inanıldıktan sonra karşımıza şöyle bir problem ortaya çıkar: dünyada ne yaparsak yapalım kaderimizdendir, dolayısıyla amel yapmamızla yapmamamız arasında netice olarak bir fark olmamalıdır. Kader konusundaki bu yanlış anlayış, ara ara İslam coğrafyasında kendini göstererek günümüze kadar uzanmıştır. Bu düşünce günümüz müslümanlarını zaafa uğratan etkenlerden birisi olarak zikredilebilir. Geçtiğimiz yüzyılda da İslam dünyasında bu anlayışın hakim olduğunu pek çok olaydan anlıyoruz. Nitekim İbrahim Halil Efendi'nin de dört kişinin yirmiden fazla silahlı kişiyi esir almalarını anlatırken, o yirmi kişinin bu olayı kaderle bağlantılandırmalarını "adamlar kader ve kaderullah diye, kendi zaafalarını Allah'a atarak, dört asi karşısında silâhlarını çıkarıp, yere mevzi eylediler."⁵⁰⁸ diyerek şiddetle eleştirdiği görülür.

Bu kadercilik ve yanlış tevekkül anlayışı başta Hz. Peygamber olmak üzere İslam âlimlerince İslam inançlarıyla bağdaştırılmamıştır. Hz. Peygamber bu konuda

⁵⁰⁵ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 43-44.

⁵⁰⁶ İbrahim Halil, *Kenz-i Şümûs*, s. 36 (121. Manzûme).

⁵⁰⁷ İbrahim Halil, *Kenz-i Şümûs*, s. 134 (449. Manzûme).

⁵⁰⁸ İbrahim Halil, "Biliş ve görüşlerim" *Tulu*, s. 126.

“Kaderciler bu ümmetin Mecusîleridir”⁵⁰⁹ buyurur. Kelamcılarının ise bu anlayışı esbâb, rızık ve tevekkül anlayışlarını ortaya koyarak düzeltmeye çalıştıkları görülür.

İbrahim Halil Efendi her şeyin sebebdarını Allah Teâlâ olarak görür. Ona göre kainattaki her şey O'nun yaratmasıyla gerçekleşir. Bu anlamda sebeplerin hakikî anlamda hiç bir yapıcı veya yıkıcı değeri yoktur.⁵¹⁰ Bu aynı zamanda Ehl-i Sünnet âlimlerinin de görüşüdür.⁵¹¹ Sebepleri ve sonuçları yaratan Allah Teâlâ'dır ve O, bu sebepleri –hâşâ- boşu boşuna yaratmamıştır. Her sebebi bir sonuca bağlamış⁵¹² ve o sonucu elde etmek isteyenlere yarattığı sebebi yerine getirmeyi emretmiştir.⁵¹³ Tevekkül o sebebi yerine getirirken sonucun Allah'dan geleceği bilgisinin kulda bulunmasından ibarettir. Bu ise sebepleri kalben görmeyip her şeyin Allah'dan geldiğine inanmaktır.⁵¹⁴ İnsan batinında tevekkül ile zâhirinde de amel ile emrolunmuştur. Nitekim Allah Teâlâ, sebepleri emrettiği gibi tevekkülü de emretmiştir.⁵¹⁵ İbrahim Halil Efendi bunu doktor eliyle şifâ bulan hasta örneğiyle açıklar. Nitekim bir insan hasta olduğu zaman doktora giderek tedavi olur. Gerçekte şifayı veren doktor olmayıp Allah Teâlâ'dır. Ancak bu şifa onun eliyle gerçekleştiği için ondan bilinir. O tevekküllü insanı doktora kuru bir teşekkürde bulunup gerçek müsebbibe şükreden kimse olarak görür. Nitekim o, doktora teşekkür edip gerçek müsebbibi (Allah'ı) görmemeyi, çok zengin bir insanın kölesi vasıtasıyla bir kimseye yardım yapınca, yardımını alan kimsenin köleye minnettar kalmasına benzetir.⁵¹⁶

Her şeyin sebeplerle oluşu Allah Teâlâ'nın âdetidir. Nitekim kainattaki her şeyin gerçek fâili Allah Teâlâ da olsa O, fiillerini kendi koyduğu kanunlar çerçevesinde gerçekleştirir. Buna tabiat kanunları denir. Her ne kadar O, bu kanunlara bağlı değilse de, Onun mühim bir olay olmadan bu kanunlarının dışında bir şey yaratmadığı görülür. İbrahim Halil Efendi orucun hikmetlerinden bir tanesini de kulun bunları anlaması

⁵⁰⁹ Ebû Dâvud, “Sünnet”, 17; İbn-i Mâce, “Mukaddime”, 10.

⁵¹⁰ İbrahim Halil, *Tulû*, s. 62.

⁵¹¹ *Bûti*, *age*, s. 287.

⁵¹² *Bûti*, *age*, s. 288.

⁵¹³ el-Mâide 5/35: Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının, O'na yaklaşmaya vesile arayın ve onun yolunda cihad edin ki kurtuluşa eresiniz.

⁵¹⁴ Kuşeyrî, *age*, s. 294.

⁵¹⁵ Âli İmrân 3/122: Hani sizden iki takım (paniğe kapılarak) çözülmeye yüz tutmuştu. Halbuki Allah onların yardımcısı idi. Mü'minler, yalnız Allah'a tevekkül etsinler.

⁵¹⁶ İbrahim Halil, *Kenzü'l-mârif*, s. 239.

olarak görür. Ona göre kul oruçtan, Allah Teâlâ'nın sebeple idâme ettirdiği hayatı sebepsiz de idâme ettirebileceğini anlamalıdır. Nitekim eşyânın kendisinde te'sir yoktur. Ateş ancak Allah'ın emri ile yakar, su ancak Allah'ın emri ile söndürür, rüzgar ancak Allah'ın emri ile eser.⁵¹⁷ Şu manzûme sebep, tevekkül ve rızık konularının nasıl algılanması gerektiği konusundaki onun görüşlerini özetler:

Gayra varır mı sandın şu ki sana kısmetdir
Esbâba mı dayandın şirke bu bir nisbetdir

Gayrıya hâcetini sen neden arz idersin
Şâhlar şâhının kulu işi ana hizmetdir

Rızık için dudağını açmak sivâyâ hâşâ
Asla senin işin mi yerin bâb-ı devletdir

Hırs u tamah sahibi rüsvâ-yi her dû-âlem
Zengin ol Hak'dan diğerden her yanın ni'metdir

Her derdine çare buldun zâhid anın için sen
Hemm-i işi geçmedin fikrin işe himmetdir

Diğerin maksûmunu sanma sana vireler
Kadr-i mümini oldun neden işin şirketdir

Âlî kıl himmetini mahlûk ile hor olma
Her manzûre meyl idenler nasîbi nikmetdir

Kul elinde ne olur ki anı isteyessin
Şâhı varken kula söz idene kârı hışmetdir

Sebeb gerek velâkin müsebbibi bulmadan
Sebeb ne işe yarar ki encâmı zilletdir

⁵¹⁷ İbrahim Halil, *Tulu*, s. 61.

Taleble mi zuhûra gelir bildin erzâkı
Rızkın seni talebde Halîl işin hulletdir.⁵¹⁸

2.4.4. Hayır ve Şer

Ehl-i Sünnet âlimleri hayrı Allah Teâlâ yarattığı gibi şerri de Allah Teâlâ yaratmıştır der. Bu Allah'ın insanları imtihanının bir gereğidir. Onların bu konuda Kur'ân-ı Kerim ve sünnetten pek çok delili vardır. Allah Teâlâ şöyle buyurur: “O (Allah), her şeyin yaratıcısıdır.”⁵¹⁹ Bu âyet, yapılan işin hayır veya şer oluşuna bakılmadan Allah tarafından yapıldığına açıkça delalet eder. Mûtezile'nin bu konuda hilâfı vardır. Onlar bu konuda şu âyeti delil getirirler “Allah âlemlere hiç zulüm etmek istemez.”⁵²⁰ Kadı Abdülcebbâr bu âyeti şöyle açıklar:

“Bu âyeti kerîme ve Hakîm bir varlığın şerr (kubh) dilememesinin gerekliliği, Allah'ın iradesinin şerre (kubh) taalluk etmeyeceğini gösterir. Nitekim iyilik dilemek iyilik olduğu gibi kötülük dilemek de kötülüktür. Dolayısıyla Ahkemü'l-Hâkimîn olan Allah Teâlâ'nın şer dilemeyeceği apaçık ortadadır.”⁵²¹

İbrahim Halil Efendi'nin bu konudaki görüşleri Ehl-i Sünnet'in görüşlerine uygunluk arzeder. Ona göre âlemdeki her şey Allah Teâlâ'nın kaderidir.⁵²² Hayır ondan geldiği gibi şerri yaratan da O'dur.⁵²³ Ancak, Allah Teâlâ şerri yaratsa da kulunun bunu dilemesinden razı olmaz. O, “Sana ne iyilik gelirse Allah'tandır. Sana ne kötülük gelirse kendindedir.”⁵²⁴ âyetindeki iyiliğin Allah'a nispeti, kötülüğün ise nefse nispetini vesileler kapsamında değerlendirir.⁵²⁵ Yani kötülüğe vesîle nefis ve Şeytan, iyiliğe vesîle ise Allah Teâlâ ve nefis-i mülhîmedir.

⁵¹⁸ İbrahim Halil, *Kenz-i Şümûs*, s. 60 (199. Manzûme).
⁵¹⁹ el-En'âm 6/102.
⁵²⁰ Âli İmrân 3/108; el-Gâfir 40/31.
⁵²¹ Abdülcebbâr, *age*, s. 80.
⁵²² İbrahim Halil, *Kenzü'l-mâârif*, s. 317.
⁵²³ İbrahim Halil, *Kenzü'l-mâârif*, s. 320.
⁵²⁴ en-Nisâ 4/79.
⁵²⁵ İbrahim Halil, aynı yer.

2.5. Nübüvvet Konuları

2.5.1. Peygamberlere İman

Peygamberlere iman İslam akidesinin en önemli iki temelinden birisini oluşturmaktadır. Müslüman olmak isteyen bir insan mücmel olarak Allah'a ve Peygamberlerine iman etmekle mükelleftir. Peygamber kelimesi Türkçeye Farsçadan geçmiş olup, haber alan, haber getirip götüran anlamına gelir.⁵²⁶ Bu kelimenin Arapça karşılığı ise Türkçede de kullanılan 'nebî' ve 'resul' kelimeleridir. Nebî kelimesi sözlükte haberci, yüce kişi⁵²⁷, Resul ise bir yere gönderilen elçi mânasındadır.⁵²⁸ Nebî ve resul kelimeleri terim olarak Kadı Abdülcebbar, Kadı İyâz ve bazı kelimcılara göre aynı anlamı ifade eder.⁵²⁹ Onlara göre nebi ve resul: "Allah Teâlâ'nın kendisine tebliğ emredilsin veya emredilmesin vahiy gönderdiği kuldur."⁵³⁰ Ehl-i Sünnet genel olarak bu iki terimi birbirinden ayırır. Ancak Ehl-i Sünnet âlimlerinin tarifleri arasında bazı küçük farklılıklar vardır. Bazılarına göre bu tanımlar şu şekildedir; Nebî: Kendisine vahiy gönderilen ancak bunu tebliğ ile emrolunmayan insandır. Resul ise: Kendisine Cebrâil vasıtasıyla, insanlara tebliğ için vahiy gönderilen kimsedir.⁵³¹ Ancak bu tarif bazı kelimciler tarafından eleştirilir.⁵³² Onlara göre Nebî: kendisine vahiy gönderilen ve tebliğle emrolunan insan, Resul ise: yeni bir ahkamla gelen nebîdir.⁵³³ İbrahim Halil Efendi'nin de görüşü bu yöndedir. O, bu tanımları şu şekilde yapar: "Kendisine kitap gelen, ya'ni vahiy gelen hem Nebî ve Mürsel, vahiy gelmeyip, kendinden evvel gelen Peygamber'in kitabına tâbi' olanlara Nebî denir. Her Nebî Mürsel değil, her Mürsel, hem Mürsel ve hem Nebî'dir."⁵³⁴ Nebî, kendisine "vahiy gelmeyip" sözü, yeni bir şariat (kitap) olarak anlaşılmalıdır. Nitekim kendinden evvel gelen Peygamber'in kitabına tâbi olmaktan bu anlaşılır. Bu tariflere göre her Resul Nebîdir ancak her Nebî Resul değildir.

⁵²⁶ Saim Kılavuz, *age*, 225.

⁵²⁷ Tehânevî, *age*, II, s. 1681.

⁵²⁸ Abdullah Fâlih, *Mucma-ü elfâzi'l-akide*, Riyad 1997, s.193.

⁵²⁹ Abdücebbar, *Şerhü usûli'l-hamse*, s. 567; Bûti, *age*, s. 183.

⁵³⁰ Teftazânî, *Şerhü'l-makâsîd*, III, s. 268; Ali el-Kârî, *age*, s. 179.

⁵³¹ Bûti, *age*, s. 184, el-Han, *age*, s. 197.

⁵³² Ömer Süleyman el-Eşkar, *Er-Rusul ve'r-risâlât*, Riyad 1995, s. 14-15.

⁵³³ Bağdâdî, *age*, s. 173, el-Eşkar, *age*, s. 15, Teftazânî, *Şerhü'l-makâsîd*, III, s. 268.

⁵³⁴ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 124.

2.5.2. Peygamberlerin Adedi

Bütün Müslümanlara göre Allah Teâlâ'nın insanlara gönderdiği ilk peygamber Hz. Âdem, son peygamber ise Hz. Muhammed'dir. Kur'ân-ı Kerim'de peygamber olduğu belirtilen yirmi beş peygamberin adı geçer. Bunlar “¹-Âdem, ²-İdris, ³-Nûh, ⁴-Hûd, ⁵-Sâlih, ⁶-İbrahim, ⁷-Lût, ⁸-İsmail, ⁹-İshak, ¹⁰-Ya'kûb, ¹¹-Eyyûb, ¹²-Yûsuf, ¹³-Şuayb, ¹⁴-Musa, ¹⁵-Hârûn, ¹⁶-Zü'l-Küfl, ¹⁷-Dâvûd, ¹⁸-Süleymân, ¹⁹-İlyas, ²⁰-Elyesa, ²¹-Yûnus, ²²-Zekeriyâ, ²³-İsa, ²⁴-Yahyâ, ²⁵-Muhammed Aleyhimü's-selâm” dır. Ancak peygamberlerin sayısının bunlarla sınırlı olmadığı yine Kur'ân-ı Kerim'de bildirilir. Allah Teâlâ şöyle buyurur: “Onlardan sana anlattıklarımız da var anlatmadıklarımız da var.”⁵³⁵ Kur'ân-ı Kerim'de adı geçen yirmi beş peygamber dışında, kelamcıların peygamber olup olmadığı konusunda ihtilaf ettikleri üç isim daha zikrolunur. Bunlar: Üzeyir, Lokman ve Zü'l-karneyn'dir. İbrahim Halil Efendi onların nebî olduklarını tercihen şöyle der: “Üzeyir, Lokman, Zü'l-Karneyn; bu üçünde ihtilaf olunup, ulemâdan bir kısmı 'Velîdir' ve bir kısmı 'Nebîlerdir' dediler. Gâlibiyet ve ekserî ittifak 'Nebîdir' diyenler de oldu.”⁵³⁶

İbrahim Halil Efendi'ye göre Allah Teâlâ insanlara yüz yirmi dört bin peygamber göndermiştir.⁵³⁷ Bunların hepsi nebî olup, bunlardan üç yüz on üçü hem nebî hem de mürseldir.⁵³⁸ Bu görüş aynı zamanda müslüman tarihçilerin ve kelamcılarının çoğunun görüşüdür. Abdülkahir Bağdâdî bu konuda şöyle der:

“Müslüman tarihçiler peygamberlerin adetlerinin yüz yirmi dört bin olduğu konusunda icmâ halindedirler. Bunlardan ilki babamız Âdem, sonuncusu da Hz. Muhammed'dir. Bu peygamberlerin üç yüz on üçünün yani Tâlut'un askerleri ve Bedir ashâbı sayısınca olanı hem nebî, hem de resul olduğu konusunda da müslüman tarihçilerin icmâsı vardır.”⁵³⁹

Bu konu hadislerde de yerini bulur. Sahabeden Ebû Zerr el-Gıfârî uzun bir hadis rivayetinin içinde şöyle der: “Dedimki 'yâ Resulallah kaç enbiyâ vardır'. Dedi ki: 'Yüz yirmi dört bin'. Dedim ki: 'yâ Resûlallah onlardan kaç tanesi resuldür'. Dedi ki: 'üç yüz

⁵³⁵ el-Mü'min 40/78.

⁵³⁶ İbrahim Halil, *Kenzü'l-Maârif*, s. 124.

⁵³⁷ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 107.

⁵³⁸ İbrahim Halil Efendi, üç yüz on üç mürselin ismini *Mâ'rifetü'l-enbiyâ* adlı kitabında yazacağını zikretmişse de o kitabı bulunamamıştır. Bkz. İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 163.

⁵³⁹ Bağdâdî, *age*, s. 177.

on üç'..."⁵⁴⁰ Bu konuda farklı rivayetler de vardır. Bu yüzden bazı kelamcıların peygamberlerin adedi konusunda yorum yapmaktan kaçındıkları görülür. Onlara göre böyle bir sayının belirlenmesi durumunda, eğer belirlenen rakam peygamberlerin sayısından çok olursa, peygamber olmayanların peygamber sayılması söz konusu olur. Eğer belirlenen rakam peygamberlerin sayısından az olursa bu bazı peygamberlerin peygamber olarak değerlendirilmemesi gibi bir sakınca ortaya çıkar.⁵⁴¹

2.5.3. Ülü'l-Azm Peygamberler

Peygamberler arasında fark görmek İslam akidesinde doğru karşılanmamıştır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur: "Peygamber, Rabbinden kendisine indirilene iman etti, mü'minler de (iman ettiler) Her biri; Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve piygamberlerine iman ettiler ve şöyledediler: "Onun peygamberlerinden hiçbirini (diğerinden) ayırt etmeyiz".⁵⁴² Ancak bu fark peygamberlerin Allah tarafından gönderilmeleri, tebliğlerinin Allah'ın emirleri olduğu ve onlara inanılması açısındandır. İbrahim Halil Efendi bu durumu 'bir Nebî veya Mürseli inkar, ya'ni inanmamak, diğerlerine de inanmamak demek olur.'⁵⁴³ diyerek açıklar.

Peygamberler, Allah katındaki derecelerine göre birbirlerinden üstündürler. Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurur: "İşte peygamberler! Biz onların bir kısmını bir kısmına üstün kıldık."⁵⁴⁴ Birçok hadiste de, bazı peygamberlerin bazılarında üstün oldukları zikrolunur. Genel olarak hem resul hem nebî olan peygamberlerin sadece nebî olan peygamberlerden üstün oldukları söylenebilir.⁵⁴⁵ Nitekim hem resul ve hem nebî olan peygamber, sadece nebî olan Peygamber'e göre daha önemli ve kapsamlı bir görevdedir.⁵⁴⁶ Sadece nebî olan bir peygamber, resul olan bir Peygamber'e ittiba etmekle yükümlüdür. Ancak bu sebeple olacak üstünlük, sadece görev açısından da değerlendirilebilir. Nitekim Hz. Musa, Hz. Hızır'dan üstün olduğu halde ona tâbi olmuştur.⁵⁴⁷ Aynı şekilde Kur'ân-ı Kerim'de zikri geçen peygamberlerin zikri

⁵⁴⁰ İbn-Hibbân, el-Birrü ve'l-ihsan, 90; Ahmed b. Hanbel, Müsned, XXXIV, 619.

⁵⁴¹ Ali el-Kârî, *age*, s. 129; *Bûtî*, *age*, s. 198; Saim Kılavuz, *age*, s. 143.

⁵⁴² el-Bakara 2/285.

⁵⁴³ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 124.

⁵⁴⁴ el-Bakara 2/253.

⁵⁴⁵ Beycûrî, *age*, s. 216.

⁵⁴⁶ Saim Kılavuz, *age*, s. 254.

⁵⁴⁷ el-Kehf 18/66.

geçmeyenlerden üstün olduğu da düşünülebilir. Bu görüşlerin yanında ülü'l-azm peygamberlerin diğerlerinden üstün olduğu genel kabul görür.

Ülü'l-azm tabiri Kur'anî bir tabirdir. Allah Teâlâ Hz. Peygamber'e hitaben şöyle buyurur: “(Ey Muhammed!) O halde yüksek azim sahibi peygamberlerin sabretmesi gibi sabret.”⁵⁴⁸ Kelamcıların ve müfessirlerin çoğunun görüşüne göre bunlar: Nuh, İbrahim, Musa, İsa ve Hz. Muhammed'dir.⁵⁴⁹ Bazıları ise En'am suresinin doksanıncı âyetinde geçen on sekiz Peygamber'in ülü'l-azm olduğunu söylerler. Bununla beraber Kur'an'da ismi geçen peygamberlerin hepsinin ülü'l-azm olduğu da rivayet olunur.⁵⁵⁰ İbrahim Halil Efendi bu konuda Hz. Nuh bahsinde onun ülü'l-azm olmasını zikretmekle beraber, hangi peygamberlerin ülü'l-azm olduğunu belirtmez.⁵⁵¹ Ancak Kur'an'da geçen bütün peygamberleri ülü'l-azm olarak görseydi, Hz. Nuh için onun bu ifadesi, onu diğer peygamberlerden ayıran bir özellik olmayacaktı.

Hz. Muhammed'in bütün insanlardan üstün olduğu konusunda ise icma' olduğu zikredilir.⁵⁵² Kelamcılar Hz. Muhammed'in diğer peygamberlerden derece olarak üstün olduğu konusunda birçok delil ortaya koyarlar. Bunlardan bazıları naklî delil, bazıları ise aklî delillerdir. Hz. Peygamber'in “Ben kıyamet günü hamd sancağının taşıyıcısıyım ve âdemoğullarının efendisiyim buna rağmen büyülenmem, O gün Âdem ve ondan sonraki bütün peygamberler o sancağın altında olur.”⁵⁵³ hadisi, naklî delillerden bir tanesidir. Bütün peygamberler kavimlerine gönderilirken, Hz. Muhammed (a.s.)'in bütün insanlığa gönderilmesi de aklî delillerden birisi olarak zikredilebilir.⁵⁵⁴ İbrahim Halil Efendi'ye göre Hz. Muhammed sadece insanların değil, bütün yaratılmışların en üstündür. Nitekim ona göre bütün her şey onun nurundan yaratılmıştır. Bu görüşe göre eğer Hz. Muhammed olmasaydı âlem yaratılmazdı. Genel olarak bütün sûfîlerin görüşü de bu yöndedir. Onlar bu konuda Allah Teâlâ'nın Hz. Âdem'e şu sözünü delil getirirler:

“Âdem malum hatasını yapınca dedi ki: Yâ Rab Muhammed'in hakkı için beni bağışla, Allah Teâlâ: yâ Âdem dedi, Muhammed'i nereden biliyorsun ki ben henüz onu yaratmadım. Âdem:

⁵⁴⁸ el-Ahkâf 46/35.

⁵⁴⁹ Saim Kılavuz, *age*, s. 254.

⁵⁵⁰ Saim Kılavuz, aynı yer.

⁵⁵¹ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 140.

⁵⁵² Bûtî, *age*, s. 199.

⁵⁵³ Tirmizî, “Menâkib”, 1.

⁵⁵⁴ Buhâri, “Teyemmüm”, 1.

Yâ Rab, sen beni kudret elinle yarattığında ve bana ruhundan üflediğinde başımı kaldırdım, Arşın üstünde şöyle yazdığını gördüm: Lâilâheillallah Muhammedün Resulullah, O zaman anladım ki sen kendi adının yanına ancak sana en sevimli yarattığının adını koyarsın. Allah Teâlâ: Doğru söyledin ey Âdem dedi. O muhakkak ki benim yarattıklarımın arasında en sevdiğimdir. Bana onun hakkı için duâ et. Seni affettim. Ve eğer Muhammed olmasaydı seni yaratmazdım.”⁵⁵⁵

Nur-i Muhammediye'nin kabulü onun yaratılmışların en yücesi olduğu fikrini beraberinde getirir. İbrahim Halil Efendi Hz. Peygamber'in bu üstünlüğünün sebebini onun Allah'a en fazla hamd eden kul olmasıyla alakalandırır.⁵⁵⁶

Ehl-i Sünnet, Şia, Mûtezile'den Kâdı Abdülcebbar'a göre peygamberler meleklerin tümünden üstündürler. Müminler de sıradan meleklerden üstündür.⁵⁵⁷ Mûtezile'nin çoğu ise meleklerin Hz. Peygamber dışındaki diğer peygamberlerden üstün olduklarına inanırlar.⁵⁵⁸ İmam Subkî ve bazı kelamcılarsa böyle bir kıyaslamayı gerektirecek kesin bir delil olmadığı, dolayısıyla bu konuda fikir yürütmenin yanlış olacağını savunur.⁵⁵⁹ İbrahim Halil Efendi'nin bu konudaki görüşü çoğunluğun görüşüdür. O bu konuda şöyle der: “(Meleklerin) Havassından havass-ı beşer efdaldır. Zîrâ cümle melâik Âdem'e secde edince, zerrât-ı beşer Âdem'in vücudunda idi. O zaman secde-i melâik Âdem've cümle evlâdına edilmiş oldu.”⁵⁶⁰ Ehl-i Sünnet âlimleri de bu konuda bu ve buna benzer şekillerde istidlâllerde bulunurlar.⁵⁶¹ İbrahim Halil Efendi insanların peygamberleri meleklerin peygamberlerinden üstün demeyip insanların havâsı meleklerin havâsından üstündür der. Dolayısıyla onun görüşlerinden kamil müminlerin bütün meleklerden üstün olduğu sonucu ortaya çıkar.

2.5.4. Hayatta Bulunan Peygamberler

Hızır, Hz. İdris, Hz. İlyas, Hz. Hızır ve Hz. İsa'nın hayatta oldukları çeşitli rivayetlerde zikrolunur. Bu peygamberlerin hayatta oldukları birçok kelamcı tarafından kabul edilir. Teftazânî bu konu da şöyle der: “Âlimlerin çoğuna göre peygamberlerden dördü henüz

⁵⁵⁵ Hâkim, *Müstedrek*, II, 672: Hâkim bu hadisin sahih olduğuna hükmetmiştir, ancak Zehebî'nin bu hükmü benimsemediği görülür.

⁵⁵⁶ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 256.

⁵⁵⁷ Teftazânî, *Şerhü'l-makâsîd*, III, s. 320.

⁵⁵⁸ İmam Beycûrî, *age*, s. 217.

⁵⁵⁹ İmam Beycûrî, *age*, s. 217.

⁵⁶⁰ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 104.

⁵⁶¹ Teftazânî, *Şerhü'l-makâsîd*, III, s. 321.

hayattadır. Hz. Hızır ve Hz. İlyas yeryüzünde, Hz. İsa ve Hz. İdrîs ise semadadır.”⁵⁶² Bu peygamberlerin hayatta bulunması Hz. Muhammed’in son peygamber olmasını değiştirici bir unsur değildir. Bu peygamberlerin yeryüzünde olanlarının tümü Hz. Muhammed’in getirdiği tebliğe tâbidir. Bu açıdan onun ümmetidirler. Nitekim rivayetlerde de geçtiği üzere Hz. İsa risaletle görevli olarak değil, Hz. Peygamber’in ümmetine tâbi bir insan olarak yeryüzüne indirilecek, Hz. Muhammed’in şeriatına tâbi olacaktır.⁵⁶³

Hz. İsa’nın yeryüzüne ineceğinde icmâ oluşmuştur.⁵⁶⁴ Kur’ân-ı Kerim’de Hz. İsa’nın Allah’ın katına yükseltildiği şu şekilde bildirilir:

“Bir de inkarlarından ve Meryem’e büyük bir iftirada atmalarından ve: “Biz Allah’ın peygamberi Meryem oğlu İsa Mesih’i öldürdük” demelerinden dolayı kalplerini mühürledik. Oysa onu öldürmediler ve asmadılar. Fakat onlara öyle gibi gösterildi. Onun hakkında anlamazlığa düşenler, bu konuda kesin bir şüphe içindedirler. O hususta hiçbir bilgileri yoktur. Sadece zanna uyuyorlar. Onu kesin olarak öldürmediler. Fakat Allah onu kendisine yükseltmiştir. Allah üstün ve güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir.”⁵⁶⁵

Onun ölmediği ahir zamanda tekrar yeryüzüne ineceği hadis-i şeriflerde mütevâtir olarak da bildirilmiştir. Bu açıdan Ehl-i Sünnet âlimleri Hz. İsa’nın ölmediğine ve âhir zamanda yeryüzüne ineceğine her müslümanın inanmasının şart olduğunu söylerler. Hz. İsa dışındaki diğer peygamberlerin hayatta olması konusunda Ehl-i Sünnet âlimlerinin kendileri arasında ihtilafı oldukları görülür.

Hz. Hızır, Ehl-i Sünnet’in çoğu tarafından hayatta kabul edilse de Ebû Bekir b. Arabî ve İmâm Buharî başta olmak üzere bazı âlimlerin bu konuda görüş ayrılığı vardır. Onlara göre İbn-i Ömer’in şu rivayeti Hz. Hızır’ın yaşamadığına delildir: “Hz. Peygamber hayatının son zamanlarında bizimle yatsı namazını kıldı, selam verdikten sonra ayağa kalktı ve bize dedi ki: ‘bu geceyi görüyorsunuz, bundan yüz sene sonra şu an yeryüzünde yaşayan hiç kimse toprağın üstünde olmayacak’.”⁵⁶⁶ İbn-i Salah gibi birçok hadisçi de Hz. Hızır’ın yaşadığı konusunda hiç bir şüphe yoktur der. İmam

⁵⁶² Ali el-Kârî, *age*, s. 182.

⁵⁶³ Bağdâdî, *age*, s. 184.

⁵⁶⁴ Bûtî, *age*, s. 327.

⁵⁶⁵ en-Nisâ 4/156-158.

⁵⁶⁶ Buhârî, “Mevâkıti’s-salâh”, 20.

Nevevî bu konuda pek çok salih insanın şahadetini delil getirerek Hz. Hızır'ın yaşadığı sabittir der ve bu konuda muhaddislerden İbn-i Salah'ın 'Hz. Hızır'ın yaşadığı müslümanların âliminden avamına kadar herkesçe ittifak edilmiş bir konu olduğunu, bu konuda bazı muhaddislerin şaz görüş olarak onun yaşamadığını' söylediğini rivayet eder.⁵⁶⁷

Hızır İdris'in hayatta olduğu konusunda ise, "Kitap'ta İdris'i de an. Şüphesiz o doğru sözlü bir kimse, bir nebî idi. Onu yüce bir makama yükselttik"⁵⁶⁸ âyetinde geçen 'yüce bir makama' ifadesi ile onun da Hz. İsa gibi ölmeden semaya kaldırılığında delil getirilir. Nitekim bu konuda birçok hadis rivayeti de tefsirlerde yerini bulmaktadır.⁵⁶⁹ Bu âyet her ne kadar Hz. İdris'in vefatından sonra dördüncü kat semaya yükseltilmesi olarak da yorumlanması mümkünse de hayatta olarak da yükseltilmiş olmasına da mâni değildir. Nitekim Hz. Peygamber'in bu semâlarda onlarla görüştüğü miraç hadislerinde de zikredilir.⁵⁷⁰ Beyzâvî (ö. 685/1286)'nin tercihi de bu yöndedir.⁵⁷¹ Şa'râvî (ö. 1998) bu âyetteki yükseltme mânevî olarak da maddî olarak da kabul edilebileceğini söyler.⁵⁷²

Hızır İlyas ise Hz. Hızır gibi dünyada ve hayatta olduğu bazı hadis kaynaklarında zikredilir.⁵⁷³ Bu kaynaklarda Hz. Hızır ile Hz. İlyâs'ın her sene arafatta buluştukları rivayet olunur. Ancak bu rivayetler birçok hadisçi tarafından sıhhat olarak zayıf görülür. Bu haberlerin bir kısmı ise benî İsrail kaynaklıdır.

İbrahim Halil Efendi'ye göre adı geçen dört peygamber de hayattadır. Bunlardan Hz. İsa ikinci kat semaya, Hz. İdris dördüncü kat semaya, hayatta olarak ref' olunmuşlardır. Hz. Hızır ile Hz. İlyas ise âb-ı hayatdan içerek kıyamet kopana dek dünyada hayatta kalacaklardır.⁵⁷⁴

Ona göre Hz. Hızır denizlerde, Hz. İlyas ise karalarda yaşar. Bunun sebebi ise Hz. Hızır Hz. Peygamber'e ümmet olmayı denizdeyken Allah'dan diledi, Hz. İlyas ise aynı dileği

⁵⁶⁷ Nevevî, *age*, XV s. 136.

⁵⁶⁸ Meryem 19/56-57.

⁵⁶⁹ İbn-i Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, IX, Kahire 2000, s. 261.

⁵⁷⁰ Buhârî, "Cum'â", 42.

⁵⁷¹ İbn-i Kesîr, *age*, XIX, s. 260.

⁵⁷² Şa'râvî, *Tefsîrü Şa'râvî*, XV, Kahire 1991 s. 9128.

⁵⁷³ Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, s.110.

⁵⁷⁴ İbrahim Halil, *Kenz-i Şümûs*, s. 120 (402. Manzûme) .

yaptığında ibadethanedeydi.⁵⁷⁵ O, bu peygamberlerin hayatta kalmalarının hikmetini onların Hz. Muhammed (a.s.)'in büyüklüğünü idrak ederek onun ümmetinden olmayı dilemeleriyle alakalandırır.”⁵⁷⁶ İbrahim Halil Efendi anılarında Hz. Hızır'la olan bir karşılaşmasından da bahseder.⁵⁷⁷

2.5.5. Peygamberlerin Özellikleri

Allah Teâlâ, kullarına emir ve yasaklarını kendisinin seçtiği peygamberler aracılığı ile bildirir. Onun büyük hikmeti muktezası O, peygamberliği salih kullarının dışında bir kimseye vermez, nitekim vermemiştir. Kelamcılar hem naklî hem de aklî deliller ışığında peygamberlerin salih kul olmalarının dışında bazı özellikler taşıması gerektiği konusunda da hemfikirdirler. Ancak bu özelliklerin tam olarak neler olduğu konusunda bazı görüş ayrılıkları vardır. Bu özelliklerden şunlar üzerinde ittifak edilmiştir: Sıdk, emanet, ismet, fetânet, tebliğ.⁵⁷⁸ Mâtürîdîler ve Eş'arîler'in çoğu bu şartların yanında erkek olma şartını da getirir.⁵⁷⁹ Eş'arîler bu şartların dışında nefret ettirici bir hastalığının olmamasını da şart koşar.⁵⁸⁰ Bazı kelamcıların peygamberlerin hür olmasını da şart koştukları görülür.⁵⁸¹

İbrahim Halil Efendi “Her bir peygamber için bilinmesi lâzım olan beş şey vardır. Fetânet, İsmet, Tebliğ, Sıdk, Emânet'tir.” diyerek Mâtürîdîler'in görüşünü benimser⁵⁸².

Sıdk: Doğru olmak demektir. Hiç bir peygamber yalancı olamaz. Çünkü bu durum Allah'dan getireceği haberlerde de kuşku uyandırır. Nitekim birçok âyette peygamberler zikrolunurken onların çok sadık oldukları özellikle vurgulanmıştır. İbrahim Halil Efendi peygamberlerin mizah olarak dahi doğruluktan ayrılmayacağını özellikle belirtir.⁵⁸³

Emanet: Güvenilir olmak demektir. İbrahim Halil Efendi bu özelliği şu şekilde açıklar: “Nebîler asla hâin olmaz. Irza, mala, cana, nefse hıyânet etmemek ve verilen emaneti

⁵⁷⁵ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 176.

⁵⁷⁶ İbrahim Halil, *age*, s. 161.

⁵⁷⁷ İbrahim Halil, “Biliş ve Görüşlerim”, *Tulû*, s. 131.

⁵⁷⁸ İlyas Çelebi, *age*, s. 119.

⁵⁷⁹ İlyas Çelebi, *age*, s. 126; Bûtî, *age*, s. 202.

⁵⁸⁰ Saîd el-Han, *age*, s. 220.

⁵⁸¹ Saîd el-Han, *age*, s. 214.

⁵⁸² İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 162.

⁵⁸³ İbrahim Halil, aynı yer.

hoş saklamak, mahalline tevdi' ve gayra vermemek. Ehlerinden esirgememek ve her vech ile emîn ve emân olmak ve minnet etmemek.”⁵⁸⁴ Onun bu söylemleri genel kabul gören bir husustur.

İsmet: Korunmuş olmak demektir. Genel olarak Mâtürîdîler bu sıfatı günahlardan korunmuşluk olarak açıklarlar.⁵⁸⁵ Bazı Eş'arîler'in peygamberlerin günah işlememe özelliğini emanet sıfatı altında değerlendirdikleri, ismet sıfatını ise insanların ondan nefret etmesine sebep olacak hastalıklardan korunmuş olması olarak görürler.⁵⁸⁶ İbrahim Halil Efendi ismet sıfatını şu şekilde açıklar:

“Her vecihle peygamberler günâhdan berî olmak ve nâmusu tam ve hayâ sahibi olmak, âr ve edebleri tam olmak, muhalif-i edeb her kelim ve hareketten ve vaziyetten temiz ve pâk olmak, tezkiye-i nefis'de mükemmel olmak, velev bir lahzâ Hakk'dan gâfil olmamak, Hakk'ın sevmediğini kat'iyyen sevmemek, dünyevî ve uhrevî lekelerden tâhir olmak, kat'iyyen yanlış fikir veya yola sapmamak ve aldanmamak, uykuda, uyanıkda müteyakkız olmak, kerâhatten berî olmak.”⁵⁸⁷

Görüldüğü gibi o kerahatten berî olmayı da ismet sıfatının içinde değerlendirerek iki görüşü de kapsayıcı bir şekilde konuya yaklaşmıştır. Ancak ona göre bir Peygamber'in insanların ondan uzaklaşacağı kadar hasta duruma düşmesi kerahat kapsamında değildir. Ona göre Allah Teâlâ peygamberlerini de dilediği şekilde imtihan eder. O 'peygamberler kerahatten berîdir' der ancak, onun bu kerahatten kastı ahlak olarak veya tabîi özelliği olarak kerahatten berî olması olmalıdır. Nitekim ona göre Allah Teâlâ'nın Peygamber'ini diğer insanlar hüccet olması için muakkaten vücuduna kurt düşecek kadar ağır bir hastalıkla imtihan etmesi mümkündür.

Hız. Eyyüb'ün çok ağır bir hastalığa tutulduğu Kur'ân-ı Kerim'de bildirilir.⁵⁸⁸ Bu hastalığın vücuduna kurt düşmesine sebep olacak kadar ağırlaştığı da bazı hadislerde zikredilir.⁵⁸⁹ Ancak bu hadisler âhaddır ve bazıları benî İsrâil kaynaklıdır. Bununla birlikte bu hadislerde geçen ifadeler âyetin anlamına uygunluk arzeder. Her ne kadar nefret ettirici bir hastalığın peygamberlere isabet etmesi peygamberlerin tebliğine mâni

⁵⁸⁴ İbrahim Halil, *Kenzü'l-mârif*, s. 163.

⁵⁸⁵ İlyas Çelebi, *age*, s. 121.

⁵⁸⁶ Saîd el-Han, *age*, s. 219-220.

⁵⁸⁷ İbrahim Halil, *age*, s.162.

⁵⁸⁸ el-Enbiyâ 21/83.

⁵⁸⁹ İbn-i kesîr, *age*, IX, s. 427.

olacaksa da bu hastalığın geçici olduğu düşünülürse, peygamberlerin böyle bir hastalığa yakalanması aklen caiz olur. Bu konuda da bizi bağlayıcı açık bir nakil de kaynaklarda zikredilmez. İbrahim Halil Efendi de bu konuyu bu söylenenler çerçevesinde ele alır. O bu durumu şu şekilde açıklar:

“Bazı idrak-i kâsıra sahibi dediler ki: “Cenâb-ı Hakk bir Peygamber’ini bu kadar zelil edip, vücûduna kurt düşürmez.” Cevâb: Evet! Gerçi bu a’dâya zillet ise de, ehîbbâyâ izzettir. Meselâ; adavetle dişlemek bir şahsa, az olsa da tezlîl ve tahkir iken, insanın ma’sûkasını dişlemesi, meveddet ve izhâr-ı muhabbet olduğundan, çok olsa da yine tezlîl add edilmeyip mahbûba vesile-i fahr olur. Şu halde Cenâb-ı Hakk, hâsâ Peygamber’ini tezlîl etmedi ve etmez. Bu kabil telâkkî edenler yanlıştır.⁵⁹⁰

Fetânet: Akıllı olmak, zeki olmak anlamına gelir. İbrahim Halil Efendi peygamberlerin aklının tam olup, her gördüğünü aynen idrak ettiklerini, çok zekî olduklarını, duyularının tam olup her söyleneni doğru bir şekilde anladıklarını bu sıfat çerçevesinde değerlendirir.⁵⁹¹

Mûtezile’nin peygamberde olması gereken bu sığata istinâden Hz. Peygamber’e sihir yapılmış olamayacağını söyler. Hz. Peygamber’e sihir yapıldığı, bazı şeylerin kendisine o sihrin etkisiyle hayal edildiği hadislerde zikrolunur.⁵⁹² Bu konunun da Hz. Eyyüb’ün hastalığı gibi olduğu düşünülebilir. Fetânet sıfatının Peygamber’in hayatındaki her saniyede cari olması gibi bir zorunluluk olmamalıdır. Çünkü fetanet sıdk sıfatı gibi bir anlık ortadan kalktığında bir daha gelmesi mümkün olmayan bir sıfat değildir. Allah Teâlâ’nın imtihan için veya ümmete talim için Peygamber’ine böyle bir hal verip şifasını bildirmesi mümkündür. Dolayısı ile bu sığata dayanarak Hz. Peygamber’e sihir yapıldığı hadisini reddetmek pek doğru olmamalıdır.

Tebliğ: Peygamberlerin Allah’dan insanlara aktarmak için aldığı emirleri eksiksiz aktarması anlamına gelir. İbrahim Halil Efendi bu sıfatı, peygamberin kendisine gelen vahyi ümmetine ziyâdesiz-noksansız, ivazsız-garazsız, kibirsiz, ihmalsiz ve tehirsiz olarak olarak anlatması olarak görür.⁵⁹³

⁵⁹⁰ İbrahim Halil, *Kenzü’l-maârif*, s. 155.

⁵⁹¹ İbrahim Halil, *age*, s. 162.

⁵⁹² Buhâri, “Da’avât”, 57.

⁵⁹³ İbrahim Halil, aynı yer.

Tebliğ peygamberlerin en önemli vazifesidir. Vahyin indirilme sebebi onu tebliğdir. Dolayısıyla bu konuda asla istisna olamaz. Nitekim âyette de şöyle buyrulur: “Ey Peygamber! Rabbinden sana indirilene tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan onun verdiği peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun.”⁵⁹⁴

2.5.6. Nübüvvet ve Velâyet

Nübüvvet⁵⁹⁵ müessesesi, Allah Teâlâ'nın insanlarla olan iletişimini düzenleyen müessesedir. Velâyet ise sözlükte yakınlık, sahiplik anlamına gelir. Kalam ilmindeki terim anlamı ise sözlük anlamıyla paralel olarak Allah sevgisinin elde edilmesi, Allah'a dost olunmasıyla tarif edilir.⁵⁹⁶

Nübüvvet kesbî olarak -gayret ve çalışmayla- elde edilemez. Allah Teâlâ dilediği kulunu nübüvvetle şereflendirir. Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurur: “Allah meleklerden de resüller seçer, insanlardan da. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.”⁵⁹⁷ Bazı kelimciler hiç bir ön şart olmadan Allah dilediği bir kulunu nebî olarak seçebilir⁵⁹⁸ demişse de kelimcilerin çoğu Allah Teâlâ'nın insanlardan peygamber seçiminde hikmetin muktezası olarak nebî seçilen kişinin peygamber seçilmeden önceki hayatında da salih bir kul olması gerekliliğini zikrederler.⁵⁹⁹ İbrahim Halil Efendi de bu konuyu şu şekilde dile getirir: “Âdem'i, yani insanlık esasını araştırıp kurana suhuf insanlığa ve Allah'a hizmet için verildi. Bu suhufu ve cevabı veren Allah, Allah'lığa yaraşır bir vechle verdiği için, bu vechi kimse bilmedi. Âdemden bu vechi telakki edenlere Peygamber denir.”⁶⁰⁰ Onun bu sözlerinden nübüvveti Allah Teâlâ dilediğine verse de daha öncesinde nebî olacak kişinin o makama layık bir durumunun olması gerektiği anlaşılır.

İbrahim Halil Efendi'ye göre sıradan insanlar nübüvvetin mahiyetini kavrayamazlar. Onlar ancak nübüvvetin insanlara bakan tebliğ yönünü tebliğ miktarınca anlayabilirler. O, sıradan insanlarla nübüvvet makamına sahip bir insanın arasını net çizgilerle ayırır.

⁵⁹⁴ el-Mâide 5/67.

⁵⁹⁵ Bkz. Bu çalışmada “Peygamberlere İman”.

⁵⁹⁶ Tehânevî, *age*, II, s. 1806.

⁵⁹⁷ el-Hacc 22/75.

⁵⁹⁸ İcî, *age*, s.337.

⁵⁹⁹ Râzî, *Nübüvvât ve mâ yeteallaku bihâ*, Beyrut 1986, s. 8.

⁶⁰⁰ İbrahim Halil, *Tulû*, s. 23.

Bununla beraber peygamberi insanlık makamından üst bir noktaya çıkarmaz.⁶⁰¹ Ancak, insanlığın hakikatinden ve ruhaniyetinden habersiz kimselerin nübüvveti tam mânasıyla kavrayabilseler, nübüvveti insanlık makamından daha yüksek bir şey zannedeceklerini söyler. Bu konuyu bir manzûmesinde daha detaylı olarak şu şekilde belirtir:

Zâhid duysa dervîşi dir ki peygamber midir
Demez dervîş olmayan hiç acaba er midir

Eğer bilseydi zerre Nübüvvet'in şânını
Hayretle söylerdi ki Yezdân-ı Ekber midir

Bir musannıfla fakîhi nebî kadar bilenler
Müctehidi görseydi dirdi ki beşer midir⁶⁰²

İbrahim Halil Efendi'nin manzûmelerinde geçen zâhid ibaresi, zâhir anlamda dinini tamamlamaya çalışıp bâtında geri kalan kimsedir. Dolayısıyla bu beyit bâtından habersiz kalmış kimselerin nübüvvetin hakiki anlamını görseler nebîliği insanlık makamından üstün zannedeceklerini bildirir.

Velâyet insanların çalışma, gayret ve istidadlarına göre Allah Teâlâ'nın verdiği bir makamdır.⁶⁰³ Bu makama aynı zamanda ihsan adı da verilir.⁶⁰⁴ Velâyet kavramı Kur'ân-ı Kerim'de sözlük anlamıyla kullanıldığı gibi, terim anlamıyla da kullanılır. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "Bilesiniz ki, Allah'ın dostlarına hiçbir korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir de"⁶⁰⁵ Hz. Peygamber bu âyeti şu şekilde açıklar:

"Muhakkak ki Allah'ın kullarından bazı insanlar vardır ki, onlar ne bir peygamberdir ne de şehiddir, ama kıyamet gününde peygamberlerde, şehidlerde onlara gıpta ederler. Yâ Resul-Allah bize onların kim olduğunu söyle dediler. O dedi ki: Onlar Allah'ın ruhuyla hiç akrabâ olmadıkları halde ve de ticârî bir menfaat beklemeden birbirlerini sevenlerdir. Onlar bir nur üzeredirler. İnsanlar korktukları zaman korkmaz, insanlar üzüntüye düştükleri zaman üzülmazler. (Hz. Peygamber) şu âyeti okudu: İyi bilin ki, Allah'ın dostlarına korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir."⁶⁰⁶

⁶⁰¹ İbrahim Halil, *Tulû*, s. 23.

⁶⁰² İbrahim Halil, *Kenz-i Şümûs*, s. 62.

⁶⁰³ Teftâzânî, *age*, s. 326, Kuşeyrî, *age*, s. 436-437.

⁶⁰⁴ Buhârî, "İmân", 1.

⁶⁰⁵ Yunus 10/62.

⁶⁰⁶ Ebû Dâvud, "İcâra", 42.

Hız. Peygamber'in bu hadisindeki velâyetin Müslümanlar içindeki özel bir tabaka hakkında olduğu açıktır. Bu ve buna benzer birçok hadis ve âyet, velâyeti terim anlamıyla kabul etmeyenlerin aleyhine delildir. Ehl-i Sünnet âlimleri bütün bu âyet ve hadisler çerçevesinde âyetlerde geçen velâyet kelimesinin hangilerinin terim anlamıyla kullanıldığını tesbit ettikleri görülür. Bu anlamda bazı naslarda velî sözcüğü sözlük anlamında kullanılmış ve bütün müminler kastedilmiş, bazılarındaysa terim anlamında kullanılmış ve müminlerin içinden yüksek bir zümre kastedilmiştir.⁶⁰⁷

Ehl-i Sünnet kelimcileri Allah Teâlâ'nın sevgisini kazanmış yakın kullarının olduğunu ve Allah'ın onlara sıradan müminlere bahşetmediği bazı özellikler ve kerametler bahşettiğini bildirirlerken⁶⁰⁸ Mutezilî âlimler velâyeti farklı yorumlayarak Ehl-i Sünnet'in anladığı anlamda velâyet ve kerameti kabul etmezler.⁶⁰⁹

Bu konu özellikle Sûfîlerin ilgi odağıdır. Onlara göre velâyete ulaşma kabiliyeti her insanda mevcuttur. İnsan kendi nefisini dünyanın arzu ve heveslerinden temizlemesi ve tezkiye etmesiyle velâyete ulaşabilir. Buna binaen sûfîlerin nefis tezkiyesine her şeyden fazla önem verdiği görülür. Bu aynı zamanda Hız. Peygamber'in görevlerinden birisidir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur: “Andolsun, Allah, mü'minlere kendi içlerinden; onlara âyetlerini okuyan, onları arıtıp tertemiz yapan, onlara kitab ve hikmeti öğreten bir peygamber göndermekle büyük bir lütufta bulunmuştur. Oysa onlar, daha önce apaçık bir sapıklık içinde idiler.”⁶¹⁰

İbrahim Halil Efendi velîyi Allah tarafından kabul edilmiş kimse diyerek tanımlar.⁶¹¹ O, velâyetin aslını nübüvvet olarak görür. Ona göre peygamber Allah'ın kendisine bahşettiği hakikatleri insanlardan gizlemez ve herkes kendi istidadınca ondan bu hakikatleri öğrenir.⁶¹² Bu anlamda hiç bir velî, hiç bir nebîden daha üstün bir mertebeye çıkamaz. O bunu “Bir velî bir nebînin mertebesini bulmak olamaz”⁶¹³ diyerek açıkça beyan eder. Bu aynı zamanda Ehl-i Sünnet'in üzerinde icmâ ettiği bir konudur.⁶¹⁴

⁶⁰⁷ Kelâbâzî, *et-Taarruf lîmezhebi ehli't-tasavvuf*, Beyrut 1993, s. 82.

⁶⁰⁸ Bağdâdî, *age*, s. 188; İcî, *age*, s. 370.

⁶⁰⁹ İcî, *age*, s. 370, Ali el-Kârî, *age*, s. 237.

⁶¹⁰ Âli İmrân 3/164.

⁶¹¹ İbrahim Halil, *Tulû*, s. 19

⁶¹² İbrahim Halil, *age*, s. 30.

⁶¹³ İbrahim Halil, *aynı yer*.

⁶¹⁴ Bağdâdî, *age*, s. 188.

Nitekim Ehl-i Sünnet'e göre her nebî aynı zamanda velîdir. Bu anlamda velîde sadece velâyet varken nebîde nübüvvet ve velâyet aynı zamanda var olur ve nebînin velâyeti kemalatın en üst noktasındadır.

Kelamcıların bu konuda nebînin nübüvveti mi velâyetimi daha üstündür tartışmasına girdikleri görülür. Bazı kelamcılar nebînin nübüvvetinin velâyetinden üstün olduğunu söylerken bazıları, nebînin velâyetinin daha üstün olduğunu belirtirler.⁶¹⁵ İbrahim Halil Efendi bu konuda şunları kaydeder:

Ey müşkil içre kalan Nebî ile Velî'de
Bundan azher ne ola hafî ile celîde

Tohum oldu nübüvvet kök olmuştur Risâlet
Din ağacına meyva Velî'dir ezelîde

Bu yüzdendir ki Zâhir dinir Nebî velîden
Yücedir, çün velîye feyz ider evvelîde

Ey cümle Nübüvvet mazharı muktedâlar
Her bine binler salât ile selâm belîde

Didiği demden ervâh son deme irişince
Sonsuz Halîl tahiyât zuhûrun var Alî'de⁶¹⁶

İbrahim Halil Efendi'nin bu beyitlerinden de anlaşılacağı o, nebînin nübüvveti ve velâyeti ayırımına girmez. Bunun sebebi onun nübüvvetin mahiyetinin velâyeti de kapsayıcı olarak görmesi olmalıdır. Nitekim bazı kelamcılar da İbrahim Halil Efendi gibi, bu türden bir ayırma girmezler. Onlara göre nübüvvetin zâhiri ve bâtınî yönü vardır. Nübüvvetin zâhiri yönü tebliğ, bâtınî yönü ise velâyettir.⁶¹⁷ Bu anlamda nübüvvetle velâyetin kıyaslanması küll ile cüz'ün kıyaslanması anlamına gelir ki mantıklı değildir.

⁶¹⁵ Tefâtânî, *Şerhü'l-makâsîd*, III, 331.

⁶¹⁶ İbrahim Halil, *Kenz-i Şümûs*, s. 188 (611. Manzûme).

⁶¹⁷ Tehânevî, *age*, II, s. 1807.

Velâyet Allah'a yakınlık olduğundan Ehl-i Sünnet âlimleri velî bir insanın Allah'ın emir ve yasaklarına tâbi salih bir kul olmasını şart görürler.⁶¹⁸ Kuşeyrî velî kelimesinin iki anlama geldiğini ve bir velîde muhakkak bu iki anlamın tahakkuk etmesi gerektiğini söyler. Bunların birincisi : “O, bütün salihlere velîlik eder”⁶¹⁹ âyetindeki Allah'ın kuluna dostluk ederek onun her işini gözetmesidir. İkincisi: Kulun Allah'ın ibadetini kendisine dost edinmesidir ki böyle bir kul hiç bir zaman isyana düşmez.⁶²⁰ İbrahim Halil Efendi de bu görüştedir. Ona göre velîler peygamberlerin varisleridirler.⁶²¹ Miras bir şeyin bir kimseden diğer bir kimseye nakil olmasıdır.⁶²² Peygamberlerse maddî miras bırakmazlar.⁶²³ Onların mirası getirdikleri ahkam ve hakikatlerdir. Bu anlamda Peygamber'in varisi olan velî bir kimsenin onun getirdiği ahkam ve hakikatlere tâbi olmaması düşünülemez. O, velîleri bid'at ve seyyiâtın cümlesinden temiz ve eser-i Resulullâh'a tâbi olanlar diyerek betimler.⁶²⁴ Ona göre velâyetin basamakları ve dereceleri vardır. Velâyet ve kemalata nihayet olmasa da o, velâyetin üst derecesindeki velîyi insan-ı kamil olarak niteler. O insan-ı kamil hakkında şöyle der:

“Her saati bin sene ömür sürmüş gibi zevkli ve her gizli işler kendisine âşikare ve ahiret ahvâli denildiği zaman kendisine mer'î ve bizim mevhum ve hayal zannettiklerimiz, hakikatler ona âyân ve hakikattir ve kimsenin mümeyyizinde saklı olan şeyler ondan mahfî değildir. Yalnız, beşer hilkatinde varamadığı ve ulaşamadığı nimete ve devlete hasid bulunduğundan o insan kendisini gıpta ve hasedden muarra bulunmayanlara kat'iyen bildirmez ve hakiki insan-ı kamil olmasını isteyen gerçek bir beşer olmadıkça kemalât-ı hakikiyesinden koku bile göstermez ve sûreta diğer halk gibi görünür. Bunların ihtifası o derece olur ki, izhârıyla mevtten halâs olacağını bilse yine Allah'tan rıza olmayınca zuhur etmezler. Muhyiddin-i Arabî bunlardan biridir.”⁶²⁵

Kelamcılar ve sûfîler, velî bir insanın velâyetinin halk tarafından bilinmesinin şart olmadığı görüşünde hemfikirdirler. Nitekim nübüvvette âşikarlık asılken velâyette gizlilik esastır.⁶²⁶ İbrahim Halil Efendi de bu görüşte olduğunu açıkça beyan eder. O

⁶¹⁸ Teftâzânî, *Şerhü'l-makâsîd*, III, s. 326.

⁶¹⁹ el-A'râf 7/196.

⁶²⁰ Kuşeyrî, *age*, s. 436.

⁶²¹ İbrahim Halil, *Tulû*, s. 90.

⁶²² Sebtü'l-mardinî, *er-Rahabiyye*, Dimeşk 2001, s. 29.

⁶²³ Buhârî, “Fardî'l-humus”, 1.

⁶²⁴ İbrahim Halil, *Hülâsatü'l-âdâb*, s. 120.

⁶²⁵ İbrahim Halil, *Tulû*, s. 40.

⁶²⁶ Seyyid Sâbık, *age*, s. 187.

velâyetinin bilinmesini isteyen kimseyi merkep üzerinde çalım satmak isteyen ahmak bir insana benzettir. Böyle bir kimsenin ise gerçekte velî olmadığını nitekim kerametini anlatan veya keramet göstermeye çalışan bir kimsenin ya meczup, ya da ictidrac yapan bir kimse olduğunu söyler.⁶²⁷

Kelamcıların velî bir insanın kendi velâyetinden haberdar olup olamayacağı konusunu tartışır. ⁶²⁸ Bazılarına göre velî kendi velâyetinden haberdar olamaz, çünkü bu durum kendisinden âhiret korkusunun kalkmasına neden olur ki, bu kişinin ubudiyetine hâlel getirir. Nitekim Allah Teâlâ “Onlar gerçekten hayır işlerinde yarışır. (rahmetimizi) umarak ve (azabımızdan) korkarak bize dua ederlerdi”⁶²⁹ buyurur. Sûflerin çoğu ise velî'nin velâyetinden haberdar olabileceğini söylerler. Onlara göre velî'nin velâyetinden haberdar olması ona Allah'tan verilmiş bir keramettir.⁶³⁰ Nitekim Hz. Peygamber birçok kişiyi cennetle müjdelemesi, o kimselerde ubudiyet hissini gidermekten çok artırmıştır. İbrahim Halil Efendi de bu görüştedir. O özellikle kamil bir velîye Allah Teâlâ'nın pek çok keşifler açtığını, pek çok hakikatleri öğrettiğini söyler. O bu konuda özetle şunları kaydeder:

“Dünyada iken ruhunun esaretini bilip istiklâliyetini elde edenlerdir ki, emsali zikredildi ve çok cüz-i şûûnatlarından bahsolundu. Bunlar ise mevttten evvel ruhlarını uyandırdılar ve ölmeden kıyametleri koptu ve diğerlerinin mevttten sonra göreceklerini bunlar evvelden gördüler. Zira Allah bunlara sa'y ve ictihadları ve mânevî mücâhedeleri mükafatı olmak üzere keşf ve keramet verdi ve nihayetsiz atâ ve kerem-i ilâhîye mazhar oldular ve hakikî insanlığı ve Allah'ını bildiler. Bunlar için mevt, kıyamet olmayıp bir inkılab ve vuslat olur. Bunlardır ki, ahiret günlerinin ismi yevm-i vefa ve yevm-i inkılab olur. Ve onlar için Ekmel-i Beşer ‘Müm'inler ölmezler, belki dünyadan ahirete inkılab ederler.’ demiştir. Bunlar hal-i hayatlarında Kitaba inandıkları için korktular ve korktuklarından kurtulmak için çalışırken, korktuklarından daha çirkin bir vaziyet içinde bulduklarını gördüler ve ruhlarını bir hücumla sıfat-ı habiselerden tahlis ve semt-i selamet ve maksude gönderdiler. Nihayet hal-i hayatlarında her şeyin aslında gerçeği gibi vâkıf ve âgâh oldular. Ve eşyanın ve kendilerinin Allah'ını da bildiler. O zaman dahî artık ellerinde olmayan ahiret ahvalini O Allah kendi fazlıyla bunlara gösterdi ve ölmeden evvel ahireti gördüler ve daha ne ihsanlara uğradılar ki, kalem vasfindan aciz”⁶³¹

⁶²⁷ İbrahim Halil, *Tulû*, s. 74.

⁶²⁸ Kuşeyrî, *age*, s. 437.

⁶²⁹ Enbiyâ 21/90.

⁶³⁰ Kelâbâzî, *age*, s. 82.

⁶³¹ İbrahim Halil, *Tulû*, s. 43.

İbrahim Halil Efendi'nin bu sözlerinden velâyetin üst basamaklarına çıkmış kamil bir insanın velâyetinin farkında olmasının zorunluluğu açıkça anlaşılır. Ancak ona göre bu durum henüz velâyet yolunda yeni ilerleyenler için zorunlu değildir.⁶³²

İbrahim Halil Efendi kamil insanın ruhuyla miraca çıktığını⁶³³, onun sıradan insanların anlaması mümkün olmayan çok büyük bir mertebede olduğunu bildirmekle beraber şer'î teklifin hiç bir zaman bu kimselerden sâkit olmayacağını da belirtir.⁶³⁴ Ona göre insan kemalata erdikçe teklif kalkmaz bilakis artar.⁶³⁵

2.5.7. Vahiy ve İlham

Vahiy, nübüvvetin anlamını ortaya çıkaran en önemli etkidir. Bu yüzden vahyin terim anlamı ortaya koyulurken, ilham ve benzerî kavramlardan kesin çizgilerle ayrıştırılması gerekir. Vahiy sözlükte gizli konuşmak, fısıldamak, seslenmek, konuşmak, mektup yazmak anlamlarına gelir.⁶³⁶ Terim olarak ise; Allah Teâlâ'nın dilediği şeyleri, peygamberlerine, mahiyeti bizce tam olarak bilinmeyen bir yolla bildirmesi ve ilham etmesidir.⁶³⁷ İlham; sözlükte bildirmek, terim olarak ise "Allah'ın dilediği bir kulunun kalbine bir işi yapması veya terketmesi için attığı bir çeşit vahiy"⁶³⁸ anlamına gelir. Tariflerden anlaşılacağı üzere terim anlamıyla vahiy sadece peygamber için kullanılır. Yani peygamberlere gelen ilhama vahiy, sıradan insanlara gelen vahye ise ilham adı verilir.

Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de insanların onunla ancak, vahiy, hicap gerisinden veya melek gönderilerek üç yolla konuşabileceğini bildirir.⁶³⁹ Bu âyette vahyin sözlük anlamıyla kullanıldığı görülür. Âyette geçen bu üç yolun tümü, terim anlamındaki vahyin içine girer. Bu anlamda terim anlamıyla vahiy şu şekilde de tarif edilebilir: Vahiy; Allah Teâlâ'nın ilham yoluyla veya hicap gerisinden veya melek göndererek Peygamber'ine bir şey bildirmesidir. Âyette zikrolunan bu üç yolla Allah Teâlâ'nın peygamberler dışındaki her hangi bir kuluna bir şeyi bildirmesi de mümkündür. Buna

⁶³² İbrahim Halil, *Hulâsatü'l-âdâb*, s. 126.

⁶³³ İbrahim Halil, *Kenz-i Şümûs*, s. 33 (109.manzûme).

⁶³⁴ İbrahim Halil, *Tulû*, s. 83.

⁶³⁵ İbrahim Halil, *Tulû*, s. 68.

⁶³⁶ Fîrûzâbâdî, *age*, s. 1386.

⁶³⁷ Saim Kılavuz, *age*, s. 265.

⁶³⁸ İbn-i Manzûr, *age*, I, s. 223.

⁶³⁹ Bkz. eş-Şûrâ 42/51.

ise ilham adı verilir. Bu farklılık aynı rüyâ gibidir. Nitekim peygamberlerin gördüğü rüyaya vahiy, sıradan insanların gördüğü rüya ilham olabileceği gibi vehim ve hayal de olabilir. Bu ikisinin arasındaki tek fark ise gören kişinin kim olduğuyla alakalıdır.

İbrahim Halil Efendi'nin vahyi genel kabul gören ıstılâhî anlamda kullandığı gibi kendi koyduğu ıstılah ile de kullandığı görülür. O peygamberlere indirilen ahkama vahiy adı verir.⁶⁴⁰ Ona göre vahyin keyfiyetinin peygamberler dışında hiç bir insan tafından bilinemez. O bu hususu şu şekilde açıklar:

“Allah'tan Peygamber'e verilirken vahydir ki, bu husus bize keyfiyeti mâlûm olamayandır. Zira bize peygamberden sonra mâlûm olup, evvel kendi ile Allah arasındadır. Ancak ona dair Peygamber'in verdiği malumat olursa muteberdir. Olmadıkça oraya biz ve idrakımız kendiliğimizle giremeyiz.”⁶⁴¹

Onun bu sözlerinden de anlaşılacağı üzere ona göre vahyin iki yönü vardır. Birincisi Allah ile peygamberi arasındaki yöndür. O bu yön bize keyfiyeti mâlûm olmayandır. Bir de peygamberle insanlar arasındaki yönüdür ki buna tebliğ denilir. İbrahim Halil Efendi bu ikinci yönü yani tebliğ edilmesi gereken vahyi, vahiy diye ıstılahına alır. Bu anlamda o nebîyi; kendisine vahiy (kitap) gelmeyen peygamber olarak tanımlar.⁶⁴²

İbrahim Halil Efendi ilhamı, ilham-ı Rabbanî ve ilham-ı Şeytanî olmak üzere iki kısma ayırır. O ilham-ı Rabbaniye çoğu kez sadece ilham da der. İlham-ı Şeytanîye ise vesvese adını da verir.⁶⁴³ Ona göre Hz. Cebrâîl peygamberlere vahiy götürmekle muvazzaf olduğu gibi insanlara ilham da onun vasıtasıyla verilir.⁶⁴⁴

2.5.8. Mucize ve Keramet

Mucize kelimesi köken olarak arapça bir kelime olup “aceze” fiilinden türemiş ism-i fâildir. Kelimenin sonundaki ‘te’ harfi müenneslik ‘te’si olmayıp kelimeye mübalağa

⁶⁴⁰ İbrahim Halil, *Kenzü'l-mârif*, s. 107.

⁶⁴¹ İbrahim Halil, *Tulû*, s. 31.

⁶⁴² İbrahim Halil, *Kenzü'l-mârif*, s.124.

⁶⁴³ İbrahim Halil, *age*, s. 132.

⁶⁴⁴ İbrahim Halil, *age*, s. 79.

anlamı katmaktadır. Sözlükte aciz bırakma, hayrete düşürme anlamlarına gelir.⁶⁴⁵ Acz kudretin zıt anlamlısıdır.⁶⁴⁶

Mucize kelimesi terim anlamıyla üçüncü asrın ortalarında kullanılmaya başlandığı görülür. Bu terim ilk dönemlerde âyet, bürhan, hüccet gibi başka terimlerle ifade edilirken daha sonra kelimcilerin ıstılahına girmiştir.⁶⁴⁷ Mucizenin çeşitli türleri vardır. Her mucize çeşitinin terim anlamı farklı şekilde ifade edilir. Genel olarak kelimcilerin üzerinde durduğu mucize çeşiti hidayet mucizeleridir. Şu şekilde tanımlanır; “Münkirlere meydan okuduğu sırada nübüvvet iddia eden zatın elinde, tabiat kanunlarına aykırı olan bir hadisenin, benzerini getirmekten münkirleri aciz bırakacak şekilde vuku bulmasıdır.”⁶⁴⁸ Bunun dışında ikrâm mucizesi vardır. O da “Peygamber’in elinde meydana gelen bütün olağanüstü olaylar”⁶⁴⁹ şeklinde tanımlanır. Kelamcılarının çoğu bu ayrımı yapmadan her iki çeşit mucizeyi de mucize terimi altında değerlendirirler. Ancak bu durumun, hidayet mucizelerini kastedip, Hz. Peygamber’in parmaklarından su kaynaması mucize değildir diyenlerin, mucizeyi inkar ettikleri zannını doğurduğu görülür. Nitekim Hz. Peygamber’in parmaklarından su çıkması mucizedir ancak hidayet mucizesi değil, ikram mucizesidir. Hidayet mucizeleri peygamberlerin peygamberliğinin delilidir.

İbrahim Halil Efendi peygamberlerin birçok mucizeleri olduğunu, Hz. Muhammed’in de kendi zamanına has ve tüm insanlar için bâki mucizeleri olduğunu söyler.⁶⁵⁰ Onun bu yaklaşımından mucizeyi ‘peygamberin elinde ortaya çıkan olağanüstü olay’ olarak kabul ettiği anlaşılır. Mucize bütün müslümanların icmâsıyla mümkündür ve kelimcilerin çoğuna göre hidayet mucizesi peygamberliğin ispatı için gereklidir.⁶⁵¹

Keramet ise, velî bir zâtın elinde olağanüstü bir olayın meydana gelmesidir.⁶⁵² Ehl-i Sünnet âlimleri kerametın hak olduğunu, Kur’ân-ı Kerim’de vükûsunun sabit

⁶⁴⁵ Bağdâdî, *age*, s. 193.

⁶⁴⁶ Bağdâdî, aynı yer.

⁶⁴⁷ Halil İbrahim Bulut, *Mûcize ve Peygamber*, İstanbul 2002, s. 22.

⁶⁴⁸ Sâbûnî, *age*, s. 105.

⁶⁴⁹ İbn-i Teymiyye, *el-Mûcize ve Kerâmâtü'l-Evliyâ*, Lübnan, s. 27.

⁶⁵⁰ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 172.

⁶⁵¹ Halil İbrahim Bulut, *age*, s. 62.

⁶⁵² Bağdâdî, *age*, s. 193.

olduğunu,⁶⁵³ dolayısıyla kerametın varlığına inanmayı gerekli görürler.⁶⁵⁴ Mûtezile'nin bu konudaki görüşü çoğunluğa muhaliftir. Onlar mucizeye benzer olağanüstü bir olayın olması durumunda, peygamberle velînin birbiriyle ayırt edilemeyeceğini öne sürerler.⁶⁵⁵ Eş'arîler'den Ebû İshâk İsferyânî'nin de bu görüşte olduğu zikredilir.⁶⁵⁶

İbrahim Halil Efendi'nin keramet konusuna ispat açısından ve önem açısından birbirinden farklı şekillerde yaklaştığı görülür. O ispat açısından kerametın hak olduğunu ve inkar edilemeyeceğini söyler. Bu anlamda kerameti inkar etmeyi, paygamberin mucizesini inkar etmeye benzetir.⁶⁵⁷ O, velîlerin sıradan insanların aklının eremeyeceği halleri olduğunu kabul eder. Ona göre Ebû Cehl'in Hz. Peygamber'in mucizesine inanması nasıl mümkün değilse, velî zâtlara hased eden kimselerin de onların kerametine inanması mümkün değildir.⁶⁵⁸ Bu tür yaklaşımlara Ehl-i Sünnet kelimcilerinin görüşlerinde sık rastlanır. Abdulkahir el-Bağdâdî, Teftazânî, Ali el-Kârî gibi kelimciler, kerameti inkar eden Mûtezile'yi eleştirirken şöyle derler: “Mûtezile evliyâların kerametini reddeder. Bunun sebebi onlar bid'at ehl-i olduklarından Allah Teâlâ'nın onların arasından kimseyi keramet sahibi yapmayışı olmalıdır.”⁶⁵⁹

Kelimciler ve sûfiler mucizenin izhârını peygamberliğin doğruluğu için gerekli görürlerken velînin kerametinin gizli kalmasını daha faziletli sayarlar.⁶⁶⁰ İbrahim Halil Efendi bu anlamda keramet izhârını talep eden kimsenin velî olmadığını-olamayacağını söyler.⁶⁶¹ Nitekim böyle bir talep dünyevî bir menfaat içerir. Bu ise Allah'tan gayrıyı talep olduğundan velâyetle bağdaşmaz.⁶⁶² Onun bu yaklaşımı genel olarak Ehl-i Sünnet'in üzerinde mutabık olduğu bir konudur.⁶⁶³

⁶⁵³ Bkz. en-Neml 27/40.

⁶⁵⁴ Bağdâdî, *age*, s. 194, Sâbûnî, *age*, s. 98.

⁶⁵⁵ Teftazânî, *Şerhü'l-akâid*, s. 93.

⁶⁵⁶ İcî, *age*, s. 370, Teftâzânî, *Şerhü'l-makâsıd*, III, s. 327.

⁶⁵⁷ İbrahim Halil, *Kenz-i Şümûs*, s. 208.

⁶⁵⁸ İbrahim Halil, aynı yer.

⁶⁵⁹ Bağdâdî, *age*, s. 199, Ali el-Kârî, *age*, s. 237; Ebû Muîn en-Neseîfî, *et-Temhîd*, Kâhire 1986, s. 252.

⁶⁶⁰ Kuşeyrî, *age*, s. 563.

⁶⁶¹ İbrahim Halil, *Kenz-i Şümûs*, s. 194 (627.manzûme).

⁶⁶² İbrahim Halil, *Tulu*, s. 74.

⁶⁶³ Ebû Muîn en-Neseîfî, *age*, s. 254; Bağdâdî, *age*, s. 199; Seyyid Sâbık, *age*, s. 187.

İbrahim Halil Efendi'ye göre keramet velî'nin hiç haberi olmadan iradesi dışında Allah tarafından olabileceği gibi, velînin iradesiyle de meydana gelebilir. Ehl-i Sünnet'in çoğu bu görüşte olmakla beraber bazı kelamcıların bu konuda hilâfı olduğu görülür.⁶⁶⁴

Mucizeyle keramet arasındaki fark kelamcılar tarafından farklı şekillerde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Kerameti kabul etmeyen Mutezilî âlimler için bu ikisi arasındaki fark zaten açıktır. Kerameti mümkün gören kelamcılarında bu farkı çeşitli şekillerde ortaya koydukları görülür. Bu görüşleri üçe ayırmak mümkündür. Birinci görüşe göre mucize olağanüstü olup keramet olağanüstü değildir, kulun dualarının Allah tarafından kabul olunmasından ibarettir. İkinci görüş keramet mucize derecesine ulaşmayan olağanüstü olaydır. İbn-i Teymiyye bu görüştedir.⁶⁶⁵ Üçüncü görüş ise kerametle mucize arasındaki tek fark mucizenin nebînin, kerametle velînin elinde ortaya çıkmasıdır. Bu son görüş aynı zamanda Ehl-i Sünnet'in çoğunun görüşüdür.⁶⁶⁶ Ehl-i Sünnet bu konuda şöyle der: Nebî için mucize olan her şey velî için keramet olabilir.⁶⁶⁷ İbrahim Halil Efendi'nin görüşü de üçüncü görüş olan çoğunluğun görüşü olmalıdır. O her ne kadar bu konuyu açık bir ifadeyle belirtmemişse de keramete, özellikle de kamil insana olan yaklaşımından bu durum açıkça anlaşılmaktadır.

2.5.8.1. Hz. Muhammed (a.s.)'in Mucizeleri

Kur'ân-ı Kerim'de birçok Peygamber'e hissî mucizeler verildiği zikredilir. Hz. Musa'ya Allah Teâlâ'nın apaçık dokuz mucize verdiği⁶⁶⁸, Hz. İsa'ya çamurdan kuş yapıp ona üfleyince canlı kuş olması, hastaları iyileştirmesi, ölüyü diriltmesi, insanların gizlice yediklerini ve sakladıkları mülklerini onlara haber vermesi gibi mucizeler, verilen bu mucizelerden bazılarıdır.⁶⁶⁹ Ancak Hz. Yunus'un kavmi hariç⁶⁷⁰ isyancı kavimlerin bu mucizeleri görmelerine rağmen iman etmedikleri de belirtilir.⁶⁷¹

⁶⁶⁴ Teftâzânî, *age*, s. 327-328.

⁶⁶⁵ İbn-i Teymiyye, *Kitâbü'n-nübüvvât*, Beyrut, 1992, s.142.

⁶⁶⁶ Teftâzânî, *age*, s. 327, Ali el-Kârî, *age*, s. 237.

⁶⁶⁷ Ali el-Kârî, *age*, s. 237; Bağdâdî, *age*, s. 198.

⁶⁶⁸ Bkz. el-İsrâ 17/101.

⁶⁶⁹ Bkz. Âli İmrân 3/49.

⁶⁷⁰ Yunus 10/98: Yûnus'un kavminden başka, keşke (azabı görmeden) iman edip, imanı kendisine fayda veren bir tek memleket halkı olsaydı! (Yûnus'un kavmi) iman edince, dünya hayatında (sürüklenebilecekleri) rezillik azabını onlardan uzaklaştırmış ve onları belli bir zamana kadar yararlandırmıştık.

⁶⁷¹ en-En'âm 6/4: Onlara Rablerinin âyetlerinden hiç bir âyet gelmez ki ondan yüz çevirmesinler.

Müşriklerin, Hz. Peygamberden diğer peygamberlere verilen açık mucizelerden istedikleri Kur'ân-ı Kerim'de zikredilir. Allah Teâlâ'nın onların bu isteğine şu şekilde cevap verdiği görülür: “Bizi, (Kureyş'in istediği) mucizeleri göndermekten, ancak, öncekilerin onları yalanlamış olması alıkoymdu. (Nitekim) Semûd kavmine o dişi deveyi açık bir mucize olarak verdik de onlar bu yüzden zalim oldular. Oysa biz mucizeleri sırf korkutmak için göndeririz.”⁶⁷² Başka âyetlerde de Kur'ân-ı Kerim'in mucize olarak yeterli olacağı cevap olarak zikredilir.⁶⁷³ Bazı hadislerde de, Hz. Peygamber kendisine mucize olarak Kur'ân'ın verildiğini söyler.⁶⁷⁴ Bu noktadan hareketle bazı son dönem düşünürler Hz. Muhammed'e Kur'ân-ı Kerim'den başka bir mucize verilmediğini iddia ederler. Muâsır kelimcilerden Ramazan el-Bûtî onların bu iddialarının ilmî bir dayanağının olmadığını, siyasi sebeplerden kaynaklandığını söyler.⁶⁷⁵ Nitekim ayın ortadan ikiye yarılmaması⁶⁷⁶, isrâ-mîraç⁶⁷⁷ hâdisesi Kur'ân-ı Kerim'de de zikredilerek mütevâtir olarak günümüze kadar gelmiştir. Bunların dışında da Hz. Peygamber'in parmaklarından su kaynaması⁶⁷⁸, zehirli koyun etinin Hz. Peygamber'e konuşması⁶⁷⁹, yemeklerin çoğalıp bereketlenmesi ve daha birçok mucize sahih rivayetlerde zikredilmiştir. Bazı kelimcılara göre Hz. Peygamber'e mucizenin her çeşitinden verilmiştir.⁶⁸⁰ İbrahim Halil Efendi de zikredilen bu olayları Hz. Muhammed'in mucizeleri olarak değerlendirir. O, Hz. Peygamber'in mucizelerini kendi zamanına has ve bâki mucizeler olmak üzere iki kısma ayırır.⁶⁸¹ Ayın ortadan ikiye ayrılması (bu mucizenin bâki bir mucize olarak görülmesi de mümkündür), parmaklarından su kaynaması, kendisinden alamet istendiği zaman muhatabın başını kaldıramaması, Hz. Peygamber'in kendi zamanına has mucizelerindendir. Kur'ân-ı Kerim, İnsan-ı kamiller, Hz. Peygamber'in adı zikrolunduğunda hasıl olan bereket, dininin kıyamete kadar değişikliğe uğramadan bâki kalması, gaybî haberlerinin günbegün doğru çıkması,

⁶⁷² el-İsrâ 17/59.

⁶⁷³ el-Ankebût 29/50-51: Ona Rabbinden mucizeler indirilmesi gerekmez miydi? derler. De ki: 'Mucizeler ancak Rabbimin katındadır. Doğrusu ben, sadece apaçık bir uyarıcıyım.' Kendilerine okunan bir Kitap'ı (Kur'ân) sana indirmiş olmamız onlara yetmiyor mu? Bunda, inanan topluluk için rahmet ve ibret vardır.

⁶⁷⁴ Buhârî, “İ'tisâm”, 1; Müslim, “İmân”, 239.

⁶⁷⁵ Bûtî, *age*, s. 221-234.

⁶⁷⁶ Bkz. el-İnşikak 54/1.

⁶⁷⁷ Bkz. el-İsrâ 17/1.

⁶⁷⁸ Buhârî, “Menâkib”, 25.

⁶⁷⁹ Müslim, “Âdâb”, 59.

⁶⁸⁰ İbn-i Teymiyye, *el-Mûcize ve kerametü'l-evliyâ*, s. 31.

⁶⁸¹ İbrahim Halil, *Kenzü'l-mârif*, s. 171-172.

kendisinden sonra mucize gösterecek yeni bir Peygamber'in ortaya çıkamaması bâki mucizelerindendir.⁶⁸² Kelamcılar ise bâki mucize olarak Kur'ân-ı Kerim'i zikrederler.

İbrahim Halil Efendi'nin Hz. Peygamber'in Kur'ân-ı Kerim'den başka bâki mucizeleri olduğunu söylemesi kendisine özgün olmalıdır. Mucizenin tanımında da zikredildiği gibi mucizelerin çeşitleri vardır ve her mucizenin meydan okuma üzerine gelme gibi bir zorunluluğu yoktur. Bu anlamda kamil müminlerin Hz. Peygamber'in bâki mucizesi olması; onların Hz. Peygamber'e olan bağlılıklarıyla beraber kendilerinde zuhur eden kerametler olmalıdır. Nitekim kelamcılar da bu konuda velînin kerameti Peygamber'in mucizesidir derler. Çünkü keramet, onda ancak Peygamber'e olan bağlılığı neticesinde oluşmuştur.⁶⁸³

2.5.8.2. Olağanüstü Olaylar

Ehl-i Sünnet âlimleri mucize ve keramet dışında olağanüstü bazı olayların olabileceğini söyler. Onların olağanüstü olayları genel olarak üç kısma ayırdığı görülür. Bunlar mucize, keramet ve istidracdır. Mucize Peygamber'in elinde, keramet velînin elinde, istidrac ise fâsıkların elinde meydana gelen olaydır.⁶⁸⁴ Mûtezile'nin kerameti kabul etmediği göz önünde bulundurulursa istidracı da kabul etmeyeceği açıktır. Onlar mucize dışında herhangi olağanüstü bir olayın meydana gelmesi durumunda, bu olayın insanlar tarafından mucizeden ayırtelemeyeceği ihtimalinden dolayı bu tür olayları reddederler. İstidracı ise göz boyamadan ibaret görürler. Bu konuda onlar Hârut ile Mârut'un insanlara sihir öğretme hâdisesini⁶⁸⁵ insanların arasını bozacak olağanüstü olmayan bir takım taktikler olduğunu, Firavunun sihirbazlarının sihirlerini de bir takım el çabukluklarıyla te'vil ederler. Hz. Peygamber'e sihir yapıldığına dair rivayetleri de uydurma sayarlar.

İbrahim Halil Efendi'nin olağanüstü olaylara yaklaşımı Ehl-i Sünnet'in görüşleriyle paraleldir. O, olağanüstü olayları fâiline göre isimlendirir. Ona göre olağanüstü bir olay Peygamber'in elinde oluşunca mucize, velînin elinde oluşunca keramet, fâsığın elinde oluşunca istidrac olur. Firavunun sulara dur demesi ve suların durmasını İbrahim Halil

⁶⁸² İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 172.

⁶⁸³ Ali el-Kârî, *age*, s. 237

⁶⁸⁴ Teftazânî, *age*, s. 92.

⁶⁸⁵ Bkz. el-Bakara 2/102.

Efendi'nin zikrettiği istidraclara bir örnektir.⁶⁸⁶ Bu anlamda ona göre istidracın oluş itibarıyla insanları aldatıcı bir özelliği vardır. Nitekim birçok İslam âlimi hadislerde zikredilen Deccal'ın olağanüstü olaylarını istidrac olarak değerlendirirler. Bununla birlikte onun görüşlerinden mucize ve kerametle, istidrac arasında büyük bir fark ortaya çıkar. İstidracla keramet insanların gözünde her ne kadar benzer olaylar olsa da keramet Hakk'ın rızasıyla cereyan ettiği için istidrac ve sihir gibi zayıf olmaz. Bu anlamda mucize ve kerameti bir daire olarak düşünürsek istidrac onun içinde çok küçük bir alt küme olabilir. Daha önce de zikredildiği gibi İbrahim Halil Efendi'ye göre velâyet ruhun istiklalîyetine kavuşması ve hür hareket etmesi ve bunun neticesinde Allah bilgisinin kalpte oluşmasıyla alakalıdır.⁶⁸⁷ Bu ise tam anlamıyla ancak Allah'ın varlığı ve birliğine inanıp O'nun rızasını aramakla mümkün olur. Bu anlamda o şöyle der: "Allah iki veya üçtür diyen, binlerce sene muammer olsa, maksat olan Allah bilgisine nâil olamaz."⁶⁸⁸

2.6. Sem'iyât Konuları

Sem'iyat duyulan şeyler anlamına gelir. Kelamcılar insanların müşâhade alanına girmeyen sadık haberle sabit olan gaybî konuları sem'iyat başlığı altında incelerler. Bu konu genel olarak Meleklerle ve âhret gününe iman bahislerini içerir.

2.6.1. Meleklerle İman

İslam inancının üzerine bina edildiği en önemli temellerden bir tanesi de meleklerle imandır. Bu, âmentüde de geçen İslam'ın altı rüknünden bir tanesidir.⁶⁸⁹ Meleklerin varlığı birçok âyet ve mütevâtir hadisle sabittir. Bu husus aynı zamanda diğer semavî dinlerin de vazgeçilmez inançlarından birisidir.⁶⁹⁰ İslamî kaynaklarda meleklerin sıfatları, sınıfları, görevleri ve bazı sınıfların sayıları icmâli olarak bildirilir. Hadis-i şeriflerde meleklerin sıfatları detaylı olarak anlatılır. Ancak bu konudaki detaylar bazı kelamcılar tarafından kesin bilgi ifade etmeyen âhad haberlerle geldiği için itibara

⁶⁸⁶ İbrahim Halil, *Kenz-i Şümûs*, s. 214.

⁶⁸⁷ İbrahim Halil, *Tulû*, s. 27.

⁶⁸⁸ İbrahim Halil, *Tulû*, s. 87.

⁶⁸⁹ Saîd el-Han, *age*, s. 287.

⁶⁹⁰ Ali Erbaş, "Melek", *DİA*, XXIX, Ankara 2004, s. 37.

alınmaz.⁶⁹¹ Nitekim kelimciler gaybî olan hususlarda kesin bilgi sebebi olmayan âhad haberle gelen rivayetleri iman edilmesi gerekli konulardan görmezler.⁶⁹²

İbrahim Halil Efendi'nin melekler hakkında tafsilatlı olarak bilgi verdiği görülür. Özellikle meleklerin sıfatları, sınıfları ve her sınıfın âlemdeki vazifesini detaylı olarak anlatır.

2.6.1.1. Melek Nedir

Melek kelimesi köken olarak arapça bir kelime olup, “e-l-k” kelimesinden türemiş sıfattır. Sözlükte elçi anlamına gelir.⁶⁹³ Terim olarak ise “farklı suretlere girebilen ve duyularla algılanamayan nurânî varlık” şeklinde tanımlanır.⁶⁹⁴ Meleklerin nasıl varlıklar olduğu konusunda felsefecilerle kelimciler arasında görüş ayrılığı olduğu görülür. Felsefecilere göre melekler kendi zâtlarıyla kâim âlemde yer işgal etmeyen cevherlerdir. Kelamcılara göre ise melekler âlemde yer işgal eden latif varlıklardır. Çeşitli şekillere girebilirler.⁶⁹⁵ İbrahim Halil Efendi'nin de meleklerin cisimleri olduğunu ancak latif ve görünmez olduklarını belirterek bu konuda kelimcilerin görüşünü benimser.⁶⁹⁶

Kelimcilerin, meleklerin ne zaman yaratıldıkları konusunda net bir görüşleri yoktur. Bunun sebebi bu konuda kesin bir bilgi olmamasıdır.⁶⁹⁷ Ancak meleklerin arş ve kalemden sonra yaratıldığı konusunda muhaddislerin çeşitli görüşleri vardır.⁶⁹⁸ İbrahim Halil Efendi'ye göre meleklerin bazıları nur-i Muhammediyye'nin ilk yaratılma anında bazılarıysa nur-i Muhammediyye'nin Zât-ı Hak'a secdeleri anında yaratılmışlardır.⁶⁹⁹ Ona göre ilk yaratılan melek Müheyme (Âlîn) melekleridir. Bu melekler nur-i Muhammediyye'nin ilk şu'lesinden yaratılmışlardır. Daha sonra sırasıyla Mikâîl, Cebrâîl, İsrâîl, Azrâîl ve diğer melekler yaratılmıştır.⁷⁰⁰

⁶⁹¹ Bûtî, *age*, s. 274.

⁶⁹² Bûtî, aynı yer; Murat Kılavuz, *age*, s. 108.

⁶⁹³ Tehânevî, *age*, II, s. 1640.

⁶⁹⁴ M.Sait Özervarlı, “Melek”, *DİA*, XXIX, Ankara 2004, s. 40.

⁶⁹⁵ Tehânevî, *age*, II, s. 1640; Teftazânî, *Şerhü'l-makâsîd*, III, s. 318; Bûtî, *age*, s.275.

⁶⁹⁶ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 74.

⁶⁹⁷ Bûtî, *age*, s. 274.

⁶⁹⁸ Bkz: Bu çalışmada “Allah-Alem İlişkisi”.

⁶⁹⁹ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 86.

⁷⁰⁰ İbrahim Halil, aynı yer.

İslam âlimlerinin çoğu Meleklerin nurdan yaratıldıkları görüşündedirler. Nitekim bu rivayetlerle sabittir. Hz. Peygamber şöyle buyurur: Melekler nurdan, Cinler ateşten, İnsanlar ise bildiğiniz şeyden yaratıldı.⁷⁰¹ Bu konuda akılla istidlâl de, şu ana kadar mümkün olmadığından gelen rivayetlerin dışına çıkmak mümkün değildir. Bununla beraber bazı âlimlerinin, meleklerin dört unsurdan yaratıldıklarını kabul ettikleri görülür.⁷⁰² İbrahim Halil Efendi bu konuda meleklerin nurdan yaratıldıklarını belirttikten sonra onların nur-i Muhammediyye'den yaratıldıklarını söyler. O bu konuda şunları kaydeder:

Her vardan ön var itdi Ahmed'ini ol Hudâ
Hem nuru'l-envâr itdi Ahmed'ini ol Hudâ

Hep mukarreb melekler nurundandır Ahmed'in
Kendisine yâr itdi Ahmed'ini ol Hudâ⁷⁰³

Bu beyitlerden de anlaşılacağı üzere, İbrahim Halil Efendi nur-i Muhammediyyeyi âlemin oluşturulduğu cevher olarak görür. İlk beyitte bu nurun her şeyden önce var edildiği, nurdan yaratılmış her şeyin aslının bu nur olduğu belirtilir. İkinci beyitte ise birinci beyitteki 'nuru'l-envâr' kelimesini biraz daha açıklanarak nurdan yaratılmış meleklerin aslının nur-i Muhammediyye olduğu söylenir.

2.6.1.2. Meleklerin Sıfatları

Meleklerin latif, insan duyularıyla görünemez varlıklar olduğu bütün kelamcılarının ittifak ettiği bir konudur.⁷⁰⁴ Aynı şekilde meleklerin çeşitli suretlere girerek insanlar tarafından görülebileceği konusunda da kelamcılar görüş birliği içerisindeyler.⁷⁰⁵ Meleklerin madde âlemindeki bu görüntülerinin onların kendi varlıklarının aynısı olmadığı açıktır. İnsanların baş gözüyle meleklerin gerçek varlıklarını görebilmeleriye mümkündür. Nitekim Hz. Peygamber, Hz. Cebrâîl'i Allah Teâlâ'nın onu yarattığı sûrette görmüş, sahabelere bunu bildirmiştir.⁷⁰⁶ Aynı şekilde Kur'ân-ı Kerim'de şöyle

⁷⁰¹ Müslim, "Zühd ve'r-rekâik", 40.

⁷⁰² Sâvî, *Şerhü's-Sâvî alâ cevherati't-tevhîd*, Dimeşk 1999, s. 301.

⁷⁰³ İbrahim Halil, *Kenz-i Şümûs*, s.1.

⁷⁰⁴ Teftazânî, *Şerhü'l-makâsîd*, III, s. 318; İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 74.

⁷⁰⁵ Tehânevî, *age*, II, s. 1640; Saîd el-Han, *age*, s. 287.

⁷⁰⁶ İbn-i Kesîr, *age*, XXIII, s. 250-251.

buyrulur: “And olsun ki, o, Cebrail’i bir başka inişte daha (aslî suretiyle) görmüştü. Sidretü’l-Müntehâ’nın yanında.”⁷⁰⁷

Kur’ân-ı Kerim’de meleklerin bazı vasıfları zikredilir. Bu sıfatlar şunlardır: Melekler Allah’ın kuludur⁷⁰⁸, çiftler, dörder, sekizer kanatları vardır⁷⁰⁹, cinsiyetleri yoktur⁷¹⁰, Allah’ın hiç bir emrine isyan etmezler⁷¹¹, suretleri güzeldir⁷¹², çeşitli şekillerde insanlara gözükebilirler⁷¹³, yorulmazlar, uyumazlar, sıkılmazlar⁷¹⁴, yemek yemezler⁷¹⁵, Bu sıfatların dışında Hz. Peygamber de meleklerin nurdan yaratıldıkları⁷¹⁶, bazı meleklerin yüzlerce kanatları olduğunu bildirir.⁷¹⁷ Bu sıfatların çoğu Kur’ân-ı Kerim’de açık olarak zikredildiğinden genel olarak bütün kelamcılar tarafından zâhirî mânasıyla kabul edilir.⁷¹⁸ Bunlar melekler hakkında inanılması zorunlu sıfatlardır. İbrahim Halil Efendi’nin meleklerin zikredilen bütün bu sıfatlarından bahsettiği görülür.⁷¹⁹ Zikredilen bu sıfatlarla beraber o meleklerin insanlarla müşterek olan sıfatları olduğunu söyler. O bu müşterek sıfatları şu şekilde sayar:

“Esbâb-ı hıkkatleri olan; tâat, ubûdiyyet, ibadet, merhamet, şefkat, rikkat, hayâ, zekâ, cûd, sehâ, fakr, gınâ, ta’zîm, aşk, iştiyak, hasret, vuslat, muâvenet, uhuvvet, mürüvvet, kerem, hubb, i’tâ, ihsan, buğz, nefret, istikrâh, hoşnudluk, şuhûd, hareket, hubb-i hayr, hubb-i tevfiik, iştirâk-ı sürûr, tahsîn, bükâ (dihk olmaz), havf, haşyet, emîn, tevâzu’, gıpta, inkıyâd, vefâ, sadâkat (zıddı olmaz), te’sir, tefennün, teessüf, teverru’, kabul, red, terakkî ve tedennî yok; tekâmül de yok; hıfz, hirâset, riâyet, vikâye, hizmet, hıkkatleri ulvîdir. Sahabet, ittiba’, taleb, tazarru’, niyâz, istiğfâr (gayrileri için), taaccüb, tahayyür gibi ahlâk-ı haseneleri de mevcuddur. Gadab, la’net etmek dahî vardır. Hamd ü senâ, şükür başlıca hulkları olup, sabır, rızaları da eksik değil. Hilm,

⁷⁰⁷ en-Necm 53/13-14.

⁷⁰⁸ Bkz. el-Enbiyâ 21/26.

⁷⁰⁹ Bkz. el-Fâtır 35/1; Meleklerin kanatlarının olması, gerçek anlamda kanatlarının olmasıyla yorumlanabileceği gibi, onların uçabilen varlıklar olmasıyla veya kudretli olmalarıyla da yorumlanır. Bkz: M. Sait Özervarlı, “Melek” *DİA*, XXIX, s. 40.

⁷¹⁰ Bkz. en-Necm 53/27.

⁷¹¹ Bkz. et-Tahrîm 66/6.

⁷¹² Bkz. Yûsuf 12/31.

⁷¹³ Bkz. Meryem 19/17.

⁷¹⁴ Bkz. el-Enbiyâ 21/20.

⁷¹⁵ Bkz. Hûd 11/70.

⁷¹⁶ Müslim, “Zühd ve’r-rekâik”, 40.

⁷¹⁷ Suyûtî, *el-hebâik fî ahbâri’l-melâik*, Dârü’l-kutubi’l-ilmîyye, Beyrut 1988, s. 139.

⁷¹⁸ Teftâzânî, *Şerhü’l-akâid*, s. 90.

⁷¹⁹ İbrahim Halil, *Kenzü’l-maârif*, s. 74; İbrahim Halil, *Kenz-i Şimûs*, s. 219.

meveddet, muhabbetleri de var. Me'mûr buldukları vazîfe veya ibadetten mâ-adâ hiçbir şeyle meşgul olmazlar.”⁷²⁰

O Meleklerde bulunan bu sıfatların yanında Meleklerde bulunmayan sıfatları da şu şekilde belirtir:

“Hased, kin, buhl, adavet, zıddiyet-i beyn, ihtilâf, nifâk, fısk, hırs, tama', isyân, gaflet, kesel, batâlet, nisyân, kizb, kibir, istinkâf, hükm, hulf, tahavvül, taaccül, teennî, te'hîr, takdîm, ferah, ucb, riyâ, enâniyet, emel, mâzî, istikbâl, hal ile de mukayyed olmayıp, her vechiyle Mâlikül-Mülk Celle ve Alâ Hazretlerine teslîmiyet-i külliye ile munkaddırlar.”⁷²¹

İbrahim Halil Efendi'nin yukarıda saydığı sıfatlar genel olarak Kur'ân-ı Kerim ve mütevâtir sünnetten çıkarılmış, melekler hakkında inanılması zorunlu sıfatlardır. Bu sıfatlar her ne kadar tek tek belirtilmemişse de nasslardan çıkarılan hükümler çerçevesinde bu sıfatların varlığı melekler için zorunlu olmaktadır.

Ehl-i Sünnet ve Mûtezile'nin çoğuna göre melekler masumdurlar. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de bu husus şu şekilde beyan edilmiştir: “Allah'ın kendilerine verdiği emirlere karşı gelmeyen ve kendilerine emredilen şeyi yapan melekler vardır.”⁷²² Bu konuda bazı kelmacılar, zikredilen âyetin zannî olduğunu Meleklerin mâsum olmadıklarını öne sürerler.⁷²³ Onlara göre âyetlerde geçen meleklerin isyan etmeme durumu meleklerin genel özelliği olup bu konunun istisnaları vardır.⁷²⁴ Hz. Hârut ile Hz. Mârut kıssası onların bu konudaki delillerindedir.⁷²⁵ Nitekim bu iki meleğin dünyaya indirilerek kendilerine insani özellikler yüklenip imtihan edildikleri ve bu imtihan esnasında bazı günahlar işledikleri hadis kaynaklarında zikredilir.⁷²⁶ Aynı şekilde Şeytan'ın aslında Melek olup, asi olduktan sonra Cin'e dönüştüğü, Allah Teâlâ'nın insanları yaratacağını meleklerle bildirdiğinde meleklerin buna itirazı andıran bir şekilde cevap vermeleri

⁷²⁰ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 103.

⁷²¹ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 104.

⁷²² et-Tahrîm 66/6: Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. O ateşin başında gayet katı, çetin, Allah'ın kendilerine verdiği emirlere karşı gelmeyen ve kendilerine emredilen şeyi yapan melekler vardır.

⁷²³ Âmidî, *Ebkârü'l-efkâr fî usûli'd-din*, IV, Kâhire 2004, s.218; Teftâzânî, *Şerhü'l-makâsîd*, III, s. 318.

⁷²⁴ Teftâzânî, aynı yer.

⁷²⁵ Bkz. el-Bakara 2/102.

⁷²⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, X, 317.

onların bu konudaki delillerindedir.⁷²⁷ Kelamcılarının çoğu bu itirazları yersiz görüp, meleklerin masumiyetinin âyetlerle sabit olduğunu belirtirler.

İbrahim Halil Efendi Meleklerin irade-i cüz'iyeleri yoktur onlar irade-i külliyyeye tâbidirler, nefis, şehvet, hevâ, dünya, şeytân onlara karışamaz der.⁷²⁸ O meleklerin irade-i cüz'iyeleri yok, iradeyi külliyyeye tâbidir demişse de, bu sözünün hemen ardından "olan iradeleri de mahdûd ve muayyendir"⁷²⁹ diyerek onların bazı konularda ihtiyar sahibi olabileceklerini söyler. Dolayısıyla o meleklerin irade-i cüz'iyeleri yoktur demekle onların insanlarda olduğu gibi bir iradeye sahip olmadıklarını anlatmak istemiş olmalıdır. Onun bu sözlerinden de anlaşılacağı üzere ona göre melekler masumdurlar. Nitekim onların irade-i külliyyeye tâbi olması masum olmalarını gerektirir. Aynı şekilde meleklerin sıfatlarını zikrederken onların isyan etmeyeceklerini açıkça bildirir. Bunun yanında o Âdeme secde anında Şeytana tâbi olan bazı meleklerin nedametle yok olduklarını söyler.⁷³⁰ Bu anlamda ona göre bazı melekler Âdeme secde etmemiş, ancak bu davranışları onların derhal yok olmalarına sebep olmuştur. Onun bu düşüncelerinden onun meleklerin masumiyetinin istisnaları olabileceğini kabul ettiği anlaşılabilir. Ancak bu anlayış onun melekler hakkındaki genel görüşlerine aykırıdır. Nitekim Azâzil'e tâbi olarak secde etmeyen meleklerin ona uyması gereken melekler olması da muhtemeldir. Nitekim ona göre, büyük meleklerin emirlerinden çıkmayan tâbileri vardır.⁷³¹ Azâzil ise ona göre reîsü'l-mukarrabîn idi. Bu anlamda onun da emrine Allah tarafından bazı melekler tayin edilmiş olmalıdır. Ona tâbi meleklerin secde anında Azâzil'e uymaları Allah'a isyan ettikleri anlamına gelmeyebilir. Bütün bunlardan onun bu konudaki görüşlerinin çoğunluğun içerisinde yer aldığını ancak bu konuya genelden farklı bir yaklaşımının olduğunu söyleyebiliriz.

⁷²⁷ Âmidî, *Ebkârü'l-efkâr fî usûli'd-din*, IV, s. 218.

⁷²⁸ İbrahim Halil, *Tulû*, s. 26; İbrahim Halil, *Kenzü'l-mârif*, s. 103.

⁷²⁹ İbrahim Halil, aynı yer.

⁷³⁰ İbrahim Halil, *Kenzü'l-mârif*, s. 125.

⁷³¹ İbrahim Halil, *Kenzü'l-mârif*, s. 98.

2.6.1.3. Meleklerin Görevleri

Meleklerin adedinin sayı verilemeyecek kadar çok olduğu Kur'ân-ı Kerim⁷³² ve hadis kaynaklarında⁷³³ zikredilir. Bu husus diğer semavî dinlerde de yerini bulur.⁷³⁴ Bu anlamda İslam âlimlerinin meleklerin sayısı ile ilgili bir bilgi verme gayreti içinde olmazlar. İbrahim Halil Efendi de, Meleklerin sayısı hakkında -pek çok oldukları dışında bir bilgi vermez. O bu konuda sadece Hz. Mikâîl'in emri altında olan meleklerin dahi sayılamayacak kadar çok olduklarını beyan eder.⁷³⁵

Nasslarda bazı meleklerin isimleri zikredilir. Kur'ân-ı Kerim'de isimleri zikredilen melekler şunlardır: Hz. Cebrâîl, Hz. Mikâîl, Hz. Melekü'l-mevt, Hz. Mâlik, Hz. Hârut, Hz. Mârut, Hz. Rakîb, Hz. Atîd. Bu isimlerle birlikte bazı melek sınıflarının da isimleri Kur'an'da yer alır. Bunlar; Mukarrep melekler, Hamele-i arş, Havâle-i arş, Kiramen katibîn, Âlîn melekleri, Zebânîler. Hadis-i şeriflerde ise bu isim ve sınıfların daha tafsilatlı olarak verildiği görülür.

Kur'ân-ı Kerim ve hadis-i şeriflerde meleklerin sınıfları ve her sınıfın özel görevlerinden bahsedilir. Esasen bu sınıflandırma onların görevleri itibarıyla. Meleklerin âlemdeki görevleri onların yaratılışlarındaki hikmetle de yakından alakalı olmalıdır.

Mukarrep Melekler

Mukarrep kelimesi sözlükte yaklaştırılmış anlamına gelir.⁷³⁶ Bu anlamda mukarrep melekler Allah Teâlâ'ya yakın meleklerdir. Kur'an-ı Kerim'de bu sınıf meleklerden bahsedilir ancak bunların adedleri ve isimleri belirtilmez.⁷³⁷ Bu sebebe binaen olsa gerek, mukarrep melekler konusunda birbirinden farklı birçok görüş olduğu görülür.

⁷³² el-Müddesir 74/31: Biz cehennem görevlilerini ancak meleklerden kıldı. Onların sayısını inkar edenler için bir imtihan vesilesi yaptık ki kendilerine kitap verilenler ve mü'minler şüpheye düşmesin, kalplerinde bir hastalık bulunanlar ile kâfirler, "Allah örnek olarak bununla neyi anlatmak istedi" desinler. İşte böyle. Allah dilediğini saptırır, dilediğini doğru yola iletir. Rabbinin ordularını ancak kendisi bilir. Bu, insanlar için ancak bir uyarıdır.

⁷³³ Tirmizî, "Zühd", 9; Ahmed b. Hanbel, XXXV, 405.

⁷³⁴ M.Saîd Özvarlı, "Melek", *DİA*, XXIX, s. 38.

⁷³⁵ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 75.

⁷³⁶ Fîrûzâbâdî, *age*, s. 1038.

⁷³⁷ en-Nisâ 4/172: Mesih de, Allah'a yakın melekler de, Allah'a kul olmaktan asla çekinmezler. Kim Allah'a kulluk etmekten çekinir ve büyüklük taslarsa, bilsin ki, O, onların hepsini huzuruna toplayacaktır.

Bazı âlimler bütün melekleri mukarrep olarak görür. Bazıları arşın etrafında olan (kerrûbiyyûn) bütün melekleri mukarrep melekler sayarlar. Buna göre, Cebrâîl, Mikâîl, İsrâfîl ve hamele-i arş melekleri bunlardandır.⁷³⁸ Bazıları melekleri ulvî (gökyüzü) ve suflî (yeryüzü) olarak iki kısma ayırıp ulvî melekleri mukarrep melekler sayarlar.⁷³⁹ Ancak bu konuda meşhur olan görüş Cebrâîl, Mikâîl, İsrâfîl ve Azrâîl'in mukarreb melekler olduğudur. İbrahim Halil Efendi de bu görüşü “Mukarrabîn dört melektir. Mikâîl, Cebrâîl, İsrâfîl ve Azrâîl Aleyhimüsselâm'dır”⁷⁴⁰ diyerek benimser. O bu melekleri ulvî olan diğer meleklerden veya arşın etrafındaki diğer meleklerden ayırıp, üstün görür. Bu meleklerin kendi aralarında en üstün olanı hakkında ise net bir bilgi vermez ancak, diğer meleklerin Allah'ın emrini Hz. Mikâîl'den telakkî ettiğini söyler. Hz. Mikâîl'i diğerlerinden önce zikreder ve yaratılış olarak diğerlerinden evvel görür ve en son olarak da Hz. Mikâîl'in vefat edeceğini belirtir.⁷⁴¹ Ona göre bu meleklerin her birinin emrinde sayısızca melekler vardır. Onlara sünuf melekleri denir veya bağlı bulunduğu meleğe mensubiyet ifade eden bir isimle anılırlar. Bu anlamda Hz. Cebrâîl'e bağlı melekler Cebrâîlî melekler de denir. İbrahim Halil Efendi'ye göre âlemin bütün tasarrufu bunların eliyle gerçekleşir. Nitekim bu son hususa Kur'ân-ı Kerim'de de işâret edilmiş⁷⁴², bazı hadislerde de açıkça belirtilmiştir.⁷⁴³

Cebrâîl: İlahî emirleri melekler ve peygamberlere ulaştırın vahiy meleği⁷⁴⁴ olarak tarif edilir. Cebrâ ve îl olmak üzere iki ayrı kelimededen oluşan Cebrâîl kelimesinin süryânî veya İbranî menşeli olduğu düşünülmektedir. “Cebrâ” kelimesinin mânası hakkında farklı görüşler olmakla beraber “Î” 'in Allah'ın bir ismi veya Allah'ın kulluğunu ifade eden bir kelime olduğu genel kabul görür.⁷⁴⁵ Çoğu İslam bilginine göre Hz. Cebrâîl meleklerin en üstünüdür.⁷⁴⁶ Bazı kelamcılara göre Allah'ın yarattığı en yüce varlıktır.⁷⁴⁷ Kelamcıların bu meleğin ne zaman yaratıldığı konusunda açık bir görüşü yoktur. Vücudunun çok büyük olduğu, çok güzel bir melek olduğu, altıyüz

⁷³⁸ M.Sait Özvarlı, “Melek”, *DİA*, XXIX, s. 41.

⁷³⁹ Şa'râvî, *age*, V, s. 2873.

⁷⁴⁰ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 75.

⁷⁴¹ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 97.

⁷⁴² en-Nâziât 79/5: Nihayet işi çekip çevirenlere (ki mutlaka tekrar diriltileceksiniz).

⁷⁴³ Suyûtî, *age*, s. 16-19.

⁷⁴⁴ Yusuf Şevki Yavuz, “Cebrâîl”, *DİA*, VII, s. 201.

⁷⁴⁵ Yusuf Şevki Yavuz, “Cebrâîl”, aynı yer.

⁷⁴⁶ Râzî, *age*, II, s. 177.

⁷⁴⁷ Teftazânî, *Şerhü'l-makâsîd*, III, s. 324.

kanadının bulunduğu âyet ve hadis-i şeriflerde zikredilir. Hz. Cebrâîl'in en önemli görevi peygamberlere vahiy getirme, Allah'ın emir ve yasaklarını melekler dahil yaratılmışlara bildirmedir.⁷⁴⁸

İbrahim Halil Efendi, Hz. Cebrâîl'in nur-i Muhammediyye'nin ikinci secdesinde yaratıldığını söyler.⁷⁴⁹ Vücutça çok büyük bir melektir. O bu hususu şöyle dile getirir: Levh-i mahfuzda "her bir harfin büyüklüğü dünya büyüklüğündedir. Bu yazıların büyüklüğüne göre Hazret-i Cebrâîl'e karınca kadar gözüdür ki, bundan da Hazret-i Cibrîl-i Emîn'in büyüklüğü kıyâs edilir."⁷⁵⁰ O Hz. Cebrâîl ve tâbilerinin en önemli görevini "Enbiyâ ve Mürselîn'e vahiy getirmesi ve ilham reîsi" olması olarak⁷⁵¹ görür. Bu meleklerin âlemdeki hemen her şeyle alakaları vardır. İbrahim Halil Efendi'ye göre Hz. Cebrâîl ve ona tâbi olan meleklerin görevlerinden bazıları şunlardır: Atomların dönüşünden, gezegenlerin hareketine kadar bütün hareketler bu meleklerin kontrolündedir. Bu meleklerin görev alanı daha çok soyut kavramlarla alakalıdır. Mukadderât bu meleklerin tasarrufundadır. İnsan vücudunda da birçok hizmetleri vardır. İnsanın aklî melekelerinden bunlar sorumludur. Daha önce de zikredildiği gibi ilhamla alakalı bütün işlerde bu meleklerin hizmeti vardır. Bu anlamda insanlara güzel hisler, iyi düşünceler hep bu meleklerin vasıtasıyla olur. Şeytanları ve kötü ruhları semaya çıkmaktan men eden de bu meleklerdir.⁷⁵²

Mikâîl: Hadis kaynaklarında Mikâîl'in ubeyd-Allah anlamına geldiği bildirilir.⁷⁵³ En önemli görevi rızık dağıtımı, rahmet indirmesidir. Ayrıca rüzgırların, yağmurların, ekinlerin ve benzeri hususların meydana gelmesine memurdur.⁷⁵⁴ İbrahim Halil Efendi, Hz. Mikâîl hakkında "Mikâîl Aleyhisselâm'a âit vezâif ve me'mûriyyet tamamen bahs edilirse bu isimde bir kitap îcâb eder. O zaman gene ma'lûmat tamam olmamış olur"⁷⁵⁵ der. Bu konuda İbrahim Halil Efendi'nin görüşleri özetle şu şekildedir: Hz. Mikâîl ilk yaratılan mukarrep melektir. Nur-i Muhammediyye'nin ilk secde anında yaratılmıştır. En son vefat edecek olan varlık da odur. Kendisine tâbi sayısız melekler vardır.

⁷⁴⁸ Suyûtî, *age*, s. 29.

⁷⁴⁹ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 86.

⁷⁵⁰ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 108.

⁷⁵¹ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 79.

⁷⁵² İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 79-85.

⁷⁵³ Lütfullah Cebeci, "Mikâîl", *DİA*, XXX, İstanbul, 2005, s.45.

⁷⁵⁴ İlyas Çelebi, *İslam'ın inanç esasları*, s.79.

⁷⁵⁵ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 79.

Kerrubiyyûn melekler Allah'ın emrini ondan telakkî ederler. Âlemde bulunan bütün sıvılar bu meleklerin tasarrufundadır. “Kar, yağmur, dolu ve cümle deniz ve sular ve soğuklara ve bulutlara müekkeldir.” İnsanda da pek çok hizmetleri olup insanın bir damla sudan yaratılışında hizmetleri vardır. Kulak, ağız, göz mecralarında da Mikâilî melekler hizmet görürler. Her türlü sıvı bu meleklerin kontrolü altındadır.⁷⁵⁶

İsrâfil: İsrâfil, İsrâf ve îl kelimelerinden oluşan İbranîce bir kelime olup Abdurrahman anlamına gelir.⁷⁵⁷ Hz. İsrâfil Kur'ân-ı Kerim'de ismiyle geçmez. Âyetlerde bildirilen sûra üfleyecek olan meleğin İsrâfil olduğu hususunda İslam âlimleri görüş birliği içindedir.⁷⁵⁸ Bazı kaynaklarda bu meleğin Allah'a en yakın melek olduğu rivayet olunur.⁷⁵⁹ İbrahim Halil Efendi'nin Hz. İsrâfil ile ilgili görüşleri özetle şu şekildedir: Hz. İsrâfil nur-i Muhammediyye'nin üçüncü secdesinde yaratılmıştır. Nefh, ilkâ-i ruh, rüzgâr, hava, cezb, iâde ve bu konularla alakalı her şey Hz. İsrâfil'in tasarrufundadır. Hz. İsrâfil ve tâbîlerinin âlemlerle ilgili pek çok vazifeleri vardır. Havadan bu melekler sorumludurlar. Rüzgar hareketleri, koku, ses dalgaları, bulut hareketleri hep bu meleklerin tasarrufuyla gerçekleşir. İnsan vücudunda da pek çok vazifeleri vardır. Âlemi ervahda bu melekler görevlidir. Ruh bedenden Hz. Azrâil ayrır da, ayrıldıktan sonra ona İsrâfilî melekler hizmet eder. Hayvanata da ruh-i hayvaniyi bunlar nefh eder.⁷⁶⁰

Azrâil: Azrâil ismi Kur'ân-ı Kerim'de geçmez ancak, Hz. Azrâil Kur'ân-ı Kerim'de Melekü'l-mevt ismiyle bizzat zikredilir.⁷⁶¹ Azrâil İbranice bir kelime olup⁷⁶² Abdülcebbar anlamına gelir.⁷⁶³ Hadis kaynaklarında Hz. Azrâil, Hâdimü'l-lezzât olarak da isimlendirilir.⁷⁶⁴ İbrahim Halil Efendi de onun isimlerini Hâdimü'l-lezzât, Melekü'l-mevt, Kâimü'l-arş olarak zikreder. Hz. Azrâil'in bu isimlerinden de anlaşılacağı üzere bilinen en önemli görevi ruhla beden bağlantısını sonlandırmaktır. İbrahim Halil

⁷⁵⁶ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 75-77.

⁷⁵⁷ Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhi'sahîhi'l-Buhârî*, I, Lübnan 2001, s. 127.

⁷⁵⁸ Lütfullah Cebeci, “İsrâfil”, *DİA*, XXIII, İstanbul, 2001, s. 181.

⁷⁵⁹ Suyûtî, *age*, s. 33.

⁷⁶⁰ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 86-92.

⁷⁶¹ es-Secde 32/11: De ki: “Sizin için görevlendirilen ölüm meleği canınızı alacak, sonra Rabbinize döndürüleceksiniz.”

⁷⁶² İlyas Çelebi, *age*, s. 79.

⁷⁶³ Aynî, aynı yer.

⁷⁶⁴ Tirmizî, “Sıfatı'l-kıyâme”, 26.

Efendi'nin Hz. Azrâil'le ilgili görüşleri özetle şu şekildedir: Nur-i Muhammediyye'nin dördüncü secdesinde yaratılmıştır. En önemli görevi ruhları kabzetmektir. İnsanların ruhlarını kendisi kabzederken diğer hayvanatın ruhlarını kendisine tâbi melekler alırlar. Âlemle ilgili pek çok görevleri vardır. Sıcaklık, hararet, ışık cinsinden her şey Azrâilî meleklerle alakalıdır. Onların vazifesi olmasa âlemde hiç bir ateş yakılamazdı. Elektrik ve benzerî enerjiler bu meleklerin hizmetiyle oluşur. İnsan vücudunda da pek çok hizmetleri vardır. Her türlü sıcaklık bu meleklerle olduğu için hastanın ateşinin yükselmesi veya düşmesinde de hizmetleri vardır. İsrâfil'in sura üflemesinden sonra, Mukarrep melekler dahil bütün meleklerin ruhlarını kabzeder. Sadece Hz. Mikâil'in ruhunu kabzetmez. Hz. Azrâil'in ruhunu Hz. Mikâil alır.⁷⁶⁵

Hamele-i Arş: Hamele sözlükte taşıyıcılar anlamına gelir.⁷⁶⁶ Arş ise “yükseklik, yüksek yer anlamındadır. Ayrıca mecazî olarak hükümlerlik, şan, şeref anlamlarına da gelir.”⁷⁶⁷ Hamele-i arş melekleri arşı taşıyan meleklerdir. Bu melekler birçok kelamcı tarafından mukarrep melekler sınıfında değerlendirilir. Kur'ân-ı Kerim'de bunlar hakkında “Melekler onun kıyılarındadır. O gün Rabbinin Arş'ını, bunların da üstünde sekiz taşıyıcı taşır”⁷⁶⁸ buyrulur. Bazı âlimler âyeti kerîmede arşın âhiret günündeki halinden bahsedildiğini şu an ise arşın dört melek tarafından taşındığını söylerler.⁷⁶⁹ Bu husus bazı hadislerde zikredilir. Âlimlerin çoğuna göre ise âyette bildirilen husus şu an için de geçerlidir.⁷⁷⁰ Âyette geçen sekiz ifadesi bazı müfessirler tarafından sekiz saf melek olarak da yorumlanır. Bu görüşlerin dışında “Arşın melekler tarafından taşınmasını, İşlerin yürütülmesi ve idare edilmesi anlamında bir mecaz olarak telakki edenler de olmuştur.”⁷⁷¹ Arşı taşıyan bu meleklerle aynı zamanda Kerrubiyyûn adı verildiği de görülür.⁷⁷² Ancak rivayetlerden anlaşılan Kerrubiyyûn, Hamele-i arş ve Havâle-i arş meleklerinin tümünün adıdır. Yani Hamele-i arş melekleri kerrubiyyûn

⁷⁶⁵ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 95-96.

⁷⁶⁶ Fîrûzâbâdî, *age*, s. 332.

⁷⁶⁷ Yusuf Şevki Yavuz, “Arş”, *DİA*, III, s. 405.

⁷⁶⁸ el-Hâkka 69/17.

⁷⁶⁹ İbn-i Kesîr, *age*, XXII, s. 172; Yusuf Şevki Yavuz, “Arş”, *DİA*, III, s. 406.

⁷⁷⁰ Yusuf Şevki Yavuz, “Arş”, *DİA*, III, s. 406.

⁷⁷¹ Yusuf Şevki Yavuz “Arş”, aynı yer.

⁷⁷² İbn-i Kesîr, *age*, XXII, s. 171; Konevî, *age*, XVII, s. 15.

meleklerinin içerisindeki sekiz veya dört olduğu rivayetlerde bildirilen bir grup melektir. İbrahim Halil Efendi'nin de bu görüşte olduğu görülür.⁷⁷³

İbrahim Halil Efendi'ye göre arş “bu arz ve semadan başka arzın ve semavât-ı seb'a ve âlem-i sâireleri ihâta eden bir felek-i a'zam olup, büyüklüğü keyfiyetini beşer idrak edemez. Çünkü bütün kevn-i mekanı ihâta etmiştir.”⁷⁷⁴ O arşın âlem-i emirden olduğu için yapısının akıl ile kavranamayacağını söyler. Arşın nurânî veya latîf olarak dahi tanımlamayacağını söyleyip arşın yapısı hakkında semavîdir demekle yetinir.⁷⁷⁵ Ona göre arşı taşıyan Hamele-i arş melekleri şuan Kur'ân-ı Kerim'de de zikredildiği gibi sekiz melektir.⁷⁷⁶

Bu meleklerin en önemli bilinen görevi Arş-ı A'zamı tutmaktır. Bununla beraber her zaman için Allah Teâlâ'yı tesbih ve takdis ederler. Birçok hadiste de müminlere duâda buldukları zikredilir. İbrahim Halil Efendi bu meleklerin Arş-ı A'zamı “Subhânallah, Elhamdülillah, Lâilâhe illâllah, Allahü ekber, lâ havle, lâ kuvvete, illâbillâh, el-Aliyy el-Azîm” zikriyle kaldırdıklarını söyler.⁷⁷⁷

Havale-i Arş: Havale, sözlükte etraf, çevre anlamlarına gelir.⁷⁷⁸ Havale-i arş melekleri, arşın çevresinde bulunan melekler demektir. Bu meleklerle hamele-i arş melekleriyle birlikte kerrûbiyyûn adı da verilir.⁷⁷⁹ Âyet-i kerîmede bu melekler hakkında şöyle buyrulur: “Arş'ı taşıyanlar ve onun çevresinde bulunanlar (Melekler) Rablerini hamd ederek tesbih ederler”⁷⁸⁰ İbrahim Halil Efendi bu meleklerin sayıları hakkında adet vermemekle beraber onların “nihayetsiz”⁷⁸¹ olduklarını ifade eder.

Kiramen Katibîn, Rakîb ve Atûd: Kiramen kelimesi sözlükte değerli kimseler, katibîn ise yazanlar, kayda geçirenler anlamlarına gelir. Bu anlamda Kiramen Katibîn “değerli yazıcılar” demektir.⁷⁸² Hadislerde her insanın başında iki melek olduğu yaptıkları her ameli noksansız yazdıkları rivayet olunur. İslam âlimleri her insanda bu meleklerden iki

⁷⁷³ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 83.

⁷⁷⁴ İbrahim Halil, *age*, s. 98.

⁷⁷⁵ İbrahim Halil, *age*, s. 102.

⁷⁷⁶ İbrahim Halil, *age*, s. 98.

⁷⁷⁷ İbrahim Halil, aynı yer.

⁷⁷⁸ Fîrûzâbâdî, *age*, s. 336.

⁷⁷⁹ İbn-i Kesîr, *age*, XXII, s. 171; Konevî, *age*, XVII, s. 15.

⁷⁸⁰ el-Mü'min 40/7.

⁷⁸¹ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 83.

⁷⁸² İlyas Üzüm, “Kiramen Katibîn”, *DİA*, XXVI, s. 58.

melek bulunduğu konusunda hemfikirdirler.⁷⁸³ Bu meleklerle hafaza ismi verildiği de görülür.⁷⁸⁴ İbrahim Halil Efendi bu konuyu biraz daha tafsilatlı beyan eder. O Kiramen Katibîn diye adlandırılan iki meleğin insanların yanında bulunmayıp kalem-i a'lâ hâdimi olan iki melek olarak görür. Ona göre bu iki meleğin tâbileri vardır ve her insanda Kiramen Katibîn meleklerine tâbi iki melek bulunur. Onlar da tâbi olduğu meleğin ismiyle adlandırılmıştır.⁷⁸⁵

Hız. Rakîb ve Hız. Atîd'i ise birçok bilgin Kiramen Katibînden ayrı görmemektedir. Bazı kelamcılar bunların Kiramen Katibînden ayrı hafaza melekleri olduğunu beyan eder.⁷⁸⁶ İbrahim Halil Efendi'nin görüşü de bu yöndedir. Ona göre bu iki melekten "Rakîb dûcâr-ı belâ etmeğe ve gam ve kedere musâb etmede, Atîd belâdan halâsa, gamm ve kederinin izâlesine bi-emri'llah hizmet eder."⁷⁸⁷

Âlîn Melekler (Müheyyme)

Âlîn sözlükte "yüce olanlar" anlamına gelir.⁷⁸⁸ Bu anlamda Âlîn melekleri yüce meleklerdir. Bu melekler Müheyyme olarak da isimlendirilir. Felsefecilerin Allah'ın marifetine ve muhabbetine müsteğrak melekler ve diğer melekleri birbirinden ayırdığı göz önünde bulundurulursa Allah'ın marifetine müsteğrak meleklerin âlîn melekleri olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁸⁹ Bu melekler Kur'ân-ı Kerim'de şu şekilde zikredilir: "Allah, "Ey İblis! Ellerimle yarattığıma saygı ile eğilmekten seni ne alıkoydu? Büyüklük mü tasladın, yoksa üstünlerden mi oldun?" dedi."⁷⁹⁰ Bu meleklerin sayısı hakkında bilinen bir nass yoktur. İbrahim Halil Efendi'ye göre âlîn melekleri nur-i Muhammediyye ile beraber ilk yaratılan varlıklardır. Diğer meleklerin hepsinden önce yaratılmışlardır.⁷⁹¹ O bu melekleri aynı zamanda "Müheyyme" olarak da isimlendirir ve bu meleklerin

⁷⁸³ İlyas Üzüm, "Kiramen Katibîn", aynı yer.

⁷⁸⁴ İbn-i keşîr, *age*, XIV, s. 277.

⁷⁸⁵ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 100.

⁷⁸⁶ Beycûrî, *age*, s. 256.

⁷⁸⁷ İbrahim Halil, *age*, s. 101.

⁷⁸⁸ Fîrûzâbâdî, *age*, s. 908.

⁷⁸⁹ Tehânevî, *age*, II, s. 1641.

⁷⁹⁰ Sâd 38/75.

⁷⁹¹ İbrahim Halil, *age*, s. 86.

Allah'ın muhabbetinden kendilerinden dahi haberleri olmadığından Âdeme secde ile memur olmadıklarını belirtir.⁷⁹²

Bu meleklerin secde ile memur olmadıkları bazı tefsirlerde de yerini alır. Bu görüşte olan âlimlerin çoğu âlîn meleklerini mukarrep, hamele-i arş meleklerinden ayırmazlar.⁷⁹³ Bu anlamda bu görüşe sahip âlimler melek tasnifini yeryüzü melekleri ve gökyüzü melekleri olarak yapmış olmalıdır. Onların bu görüşünden mukarrep meleklerin hiç birisinin secde ile memur olmadığı sonucu ortaya çıkar.⁷⁹⁴

2.6.1.4. Ruh Nedir

İnsanlık en eski çağlardan günümüze kadar hayat ile ölümü birbirinden ayıran en önemli ayracın ne olduğunu keşfetmeye çalışmıştır.⁷⁹⁵ İnsanın yaşarken bilinçli varlık olması ölünce ise bilincinin yok olması düşünürlerin bu konudaki en önemli hareket noktası olduğu görülür. Bu nokta aynı zamanda insanla diğer canlıları birbirinden ayıran temel farktır. Bu konuyla ilgilenen düşünürlerin temelde iki kısma ayrıldığı görülür. Birinci görüş bu bilincin insanın kendi bedeninde olduğu görüşüdür. Onlara göre insanın ölmesiyle kan hareketi durduğu için organlarla beraber bilinç de durur. Bazı İslam filozofları ve günümüz dünyasındaki pek çok bilim insanının bu şekilde düşündüğü görülür. Bu anlamda bunlara göre insan öldükten sonra tekrar dirilecekse de, bu ancak bedenle mümkün olabilir. Ruhlar âlemi diye bir şey söz konusu değildir. Bu konudaki ikinci görüş ise ruhun bedenden ayrı bir varlık olduğudur. Bu görüşte olanlara göre ruh bedenle sıkı bir iletişim halindedir. Bu anlamda insanın ölmesi ruhun bedenden ayrılması anlamına gelir ve ruh bedenin dışında bir şekilde hayatını devam ettirir. Bu durum ruhlar âlemi olmasını da gerekli kılar. İslam âlimlerinin çoğunun bu görüşte olduğu görülür. Bu görüş aynı zamanda insanlık tarihi kadar eski bir görüştür. Nitekim insanlık tarihindeki bilinen en eski inançlarda dahi bu görüş vardır.⁷⁹⁶

Kur'ân-ı Kerim'de pek çok âyette ruh kelimesi kullanılmışsa da bu âyetlerin insanın bilincinin kaynağı olan ruh hakkında olup olmadığı ihtilaflıdır. İslam âlimlerinin çoğu

⁷⁹² İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 75.

⁷⁹³ Şa'râvî, *age*, V, s. 2873.

⁷⁹⁴ Bkz. Şa'râvî, *age*, I, s. 255.

⁷⁹⁵ Raûf Abîd, *el-İnsânü ruhiin lâ cesed*, Kâhire 1966, s. 48.

⁷⁹⁶ Raûf Abîd, *age*, s. 49.

(Mâtürîdîler, Eş'arîler, ehl-i hadis, Mûtezile'nin çoğu) “Sana ruh hakkında soru soruyorlar. De ki: “Ruh, Rabbimin bileceği bir şeydir. Size pek az ilim verilmiştir.”⁷⁹⁷ âyetindeki ruhun, bu ruh olduğunu söylerler.⁷⁹⁸ Ancak bu âlimlerin de kendileri arasında ruhun mahiyetinin bilinip bilinemeyeceği hususunda ihtilaf ettikleri görülür. Bazı selef âlimleri zikredilen âyetteki “ilimden size çok az bir şey verilmiştir” ifadesini delil getirerek ruhun mahiyetini insanların bilemeyeceğini kabul ederler.⁷⁹⁹ Kelamcıların çoğu Allah'ın zâtı, sıfatları, fiilleri hakkında bile bilgi sahibi olan insanın ruh hakkında da hemen her şeyi bilmesinin mümkün olduğu görüşündedirler.⁸⁰⁰

Ruhun bilinebileceğini ifade eden âlimlerin onun mahiyeti konusunda farklı düşünceler ortaya koydukları görülür. Bu konuda kaydadeğer iki görüş bilinmektedir. Birinci görüşe göre ruh madde olmayan bir cevherdir. Felsefecilerin ve ilk dönem Mutezilî âlimlerin ve Sûfîlerin bu görüşe meylettikleri görülür. Nitekim Farâbî, İbn-i Sînâ, Gazzâlî ve Sûfîlerin çoğu bu görüştedir.⁸⁰¹ Bu görüşe göre ruh bedene girmiş değildir. Ancak ruhla beden arasında ruhun bedeni kullabileceği şekilde bir irtibat vardır. Çünkü ruhun madde olmaması boy, genişlik gibi boyutunun olmaması demektir. İkinci görüşe göre ise ruh şeffaf, nurânî bir cisimdir.⁸⁰² Kelamcıların tercihi daha çok bu yöndedir. Nitekim Nazzâm, Cüveynî, Râzî, İbn-i Kayyûm gibi birçok kelamcı bu görüşe meyleder.⁸⁰³ Buna göre ruh insan cesedinin içindedir. Ruhla ceset, gül suyunun gülün içinde bulunması gibidir.

İbrahim Halil Efendi'nin inanç esaslarıyla ilgili en önem verdiği konulardan birisi de ruh konusudur. Çünkü ona göre ruh, insanın hakikatidir.⁸⁰⁴ İnsanın yaratılış sebebi olan marifetullahı ulaşmak ruhun mükellef olduğu bir konudur. İnsan varlığının sebebi olan marifetullahı elde etmek için önce kendi varlığını algılayıp bilmek zorundadır.⁸⁰⁵ O, Hz. Peygamber'in “Nefsini bilen rabbini bildi”⁸⁰⁶ hadis-i şerifini de bu mânada

⁷⁹⁷ İsrâ 17/85.

⁷⁹⁸ Tehânevî, *age*, s. 875-876.

⁷⁹⁹ Tehânevî, *age*, s. 876.

⁸⁰⁰ Râzî, *age*, XXI, s. 38.

⁸⁰¹ Seyyid Ahmed el-Müeyesser, *er-Ruh*, Kâhire 1988, s. 60; Tehânevî, *age*, s. 878.

⁸⁰² Seyyid Ahmed el-Müeyesser, aynı yer.

⁸⁰³ Tehânevî, *age*, s. 877.

⁸⁰⁴ İbrahim Halil, *Tulû*, s. 102; İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 264.

⁸⁰⁵ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 47.

⁸⁰⁶ Aclûnî, *age*, II, s. 262.

anlar. İbrahim Halil Efendi bu bilgiyi “ruh ve letâif i’tibarı ile nefs-i nâtıka ve hakikat-i sırr-ı insaniyyeni bilmektir” şeklinde açıklar.⁸⁰⁷ Nefs-i nâtıka aynı zamanda ruhun ismidir. Bu anlamda o sadece ruhun bilinebilirliği değil, bilinmesinin gerekliliği üzerinde durur. O bu konuda şunları kaydeder:

“Ruhu tamamen burada, yani bulunduğu küre üzerinde ne olduğunu idrak eder kavarsa, esas-ı hilkatinden murad olan Allah bilgisi de kendisine bahş olunur ve Allah'ı ile arasında çok bir alaka bulunduğunu görür ve her adımını rızasıyla atar ve sözünü hoşnutluğuyla söyler ve bütün iradesini Allah iradesine tevdi ve teslim edip Allah'ın rızası olmaksızın bir nefes almaz.”⁸⁰⁸

O dünya hayatındaki en önemli işin insanın, bedeninin zevk ve tabiatından sıyrılarak ruhunun farkına varması olarak görür.⁸⁰⁹

İbrahim Halil Efendi, insanı ruh olarak kabul etmektedir. O, ruhun bedenle olan birlikteliğine ise beşer adını verir.⁸¹⁰ Onun ruh hakkındaki görüşlerinden anlaşıldığına göre, bedeninin yaşamasının devam etmesine insanın ruhu sebep değildir. O, bu noktada ruh-i hayvanî ve ruh-i insanî olmak üzere iki ayrı ruhtan bahseder.⁸¹¹ Onun ruh anlayışında ruh-i hayvanî canlı varlıkları cansız varlıklardan ayıran ruhtur. Bu ruh hayat anlamında da kullanılabilir, bunun insanın bilinciyle herhangi bir alakası yoktur. Ruh-i insanî ise, beşeri diğer canlılardan ayıran nefs-i nâtıka da denilen kelamcılarının mahiyeti üzerinde tartıştıkları ruhtur. “Bu ruh mükellef ve mes’uldür. Her insanda vardır.”⁸¹² İbrahim Halil Efendi bu ruhu kişinin kendi benliği ve bilinci olarak görür. Âlem-i emirden olan “Onu şekillendirip içine ruhumdan üflediğim zaman onun için saygı ile eğilin”⁸¹³ âyetindeki ruh bu ruhtur. O, ruhu eserlerinde ruh-i insaniyye, kalp, gönül, cân, hakikati sırr-ı insaniyye gibi çeşitli isimler altında da zikreder. Onun ruh üzerinde önemle durduğu gözlemlense de cisim olup olmadığı hakkında net bir görüş bildirmez.⁸¹⁴

⁸⁰⁷ İbrahim Halil, aynı yer.
⁸⁰⁸ İbrahim Halil, *Tulu*, s. 40.
⁸⁰⁹ İbrahim Halil, *Kenz-i Şümûs*, s. 52.
⁸¹⁰ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 264.
⁸¹¹ İbrahim Halil, *age*, s. 87.
⁸¹² İbrahim Halil, *age*, s. 91.
⁸¹³ Sâd 38/72.
⁸¹⁴ İbrahim Halil, *age*, s. 167.

2.6.1.5. Cin ve Şeytan

Cin kelimesi arapça bir kelime olup sözlükte duyulardan gizlenen şey anlamına gelir.⁸¹⁵ Cennet, cenin ve cünun kelimeleri de cin kelimesiyle aynı kökten türemiş kelimelerdir. Nitekim Cennet de cenin de, duyularımızdan kısmen de olsa gizlidir. Dolayısıyla insan duyularıyla algılanmayan her canlı sözlük anlamıyla cin diye isimlendirilebilir. Terim olarak ise duyularla idrak edilemeyen, insanlar gibi şuur ve iradesi bulunan ilâhî emirlere muhatap tutulan varlık türü demektir.⁸¹⁶ Bazı İslam âlimleri cinleri üç kısma ayırır. İyi olanlarına melek, kötü olanlarına şeytan, bu ikisinin ortasında yer alanlara da cin adını verir.⁸¹⁷ İbrahim Halil Efendi Melekleri Cin ve Şeytan'dan ayrı tutar. Cin ve Şeytanların ise aynı cinsten olduklarını söyler. Bu varlıkların şerli olanlarına Şeytan, diğerlerine ise Cin der.

Kur'ân-ı Kerim ve hadis-i şeriflerde Cinlerin Melek ve insanlardan ayrı üçüncü bir varlık türü olduğu beyan edilir. Cinlerin İslam inançlarında vasıfları genel olarak şu şekildedir: Cinler ateşten yaratılmış varlıklardır. Bunlar insanlardan önce yaratılmış ve insanlar gibi mükelleftirler. Hz. Peygamber'in nübüvveti bunlar için de geçerlidir. İnsanlar gibi çoluk çocuk sahibi olarak nesilleri devam eder. Cüz'î iradeleri vardır. Yaşayıp ölürlere ve âhirette hesaba çekilirler. Mümin olanları Cennete kâfir olanları Cehenneme girer. Değişik güçlere sahiptirler, insan ve hayvan şekline girebilirler.⁸¹⁸ İbrahim Halil Efendi cinlerin insanlar gibi mükellef varlıklar olduklarını, Allah'ı bilmek için yaratıldıklarını söyler.⁸¹⁹ Nitekim âyette bu husus "Ben Cinleri ve İnsanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım"⁸²⁰ şeklinde açıkça beyan edilir. O, cinlerin kolaylıkla çirkin suretlerde gözükebileceğini söyler ve cinlerle şeytanları aynı cins varlıklar olarak görür.⁸²¹

Şeytân ise "ş-t-n" kelimesinden türemiş arapça bir kelime olup uzaklaşmış anlamına gelir.⁸²² Bu anlamda Şeytan, Allah Teâlâ'dan uzaklaştığı için bu ismi almış olmalıdır.

⁸¹⁵ Fîrûzâbâdî, *age*, s. 242.

⁸¹⁶ İlyas Çelebi, *age*, s. 85.

⁸¹⁷ Râgıp el-İsfehânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, Dârü'l-kalem, Dimeşk 2002, s. 204.

⁸¹⁸ Saîd el-Han, *age*, s. 306-310.

⁸¹⁹ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 262.

⁸²⁰ *ez-Zâriyât* 51/56.

⁸²¹ İbrahim Halil, *age*, s. 74.

⁸²² Fîrûzâbâdî, *age*, s. 687.

İslam âlimlerinin Şeytan'ın meleklerle birlikte Âdem'e secde ile emrolduğundan onun ne olduğu konusunda farklı görüşler ortaya koydukları görülür. Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de bu konuda şöyle buyurur:

“Hani biz meleklerle, “Âdem için saygı ile eğilin” demiştik de İblis'ten başka hepsi saygı ile eğilmişlerdi. İblis ise cinlerdendi de Rabbinin emri dışına çıktı. Şimdi siz, beni bırakıp da İblis'i ve neslini, kendinize dostlar mı ediniyorsunuz? Halbuki onlar sizin için birer düşmandırlar. Bu, zalimler için ne kötü bir bedeldir!”⁸²³

Âyet-i Kerîme'de Allah Teâlâ'nın secdeyi meleklerle emrettiği bildirilir. Dolayısıyla emir cinlere değildir. Bu noktada bazı İslam âlimleri Şeytan secde ile emrolduğuna göre meleklerden idi, secde etmeyince de Allah Teâlâ onu cin haline çevirdi derler. Bu görüş İbn-i Abbas ve İbn-i Mes'ûd'dan da rivayet olunur.⁸²⁴ Çoğunluğun görüşüne göre ise Şeytan cinnîdir.⁸²⁵ Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de Şeytanın ateşten yaratıldığı açıkça zikredilir. Melekler ise nurdan yaratılmışlardır. Âyetteki meleklerle olan emrin Şeytanı kapsamaması da Şeytanın ibadetle meleklerin katına yükselmesinden olmalıdır.

İbrahim Halil Efendi, Şeytan'ın asıl adının Azâzîl olduğunu Hz. Âdemle Havvâ'yı kandırarak cennetten çıkarılmalarına sebep olduktan sonra İblîs olarak isimlendirildiğini söyler.⁸²⁶ Ona göre Şeytan cin kavmindendir. Yeryüzünde uzun seneler ibadet ederek meleklerin makamına çıkmış ve hatta onları geçmiştir. O, bu husustan Reîsü'l-Mukarrabîn olan Azâzil şeklinde bahseder.⁸²⁷ Bu anlamda ona göre Şeytan'ın secdeyle memur olması onun meleklerin seviyesinde olmasındandır.

İbrahim Halil Efendi, Şeytan'ın insanoğullarını kandırabileceğini ancak muhlaşîn kullara yaklaşamayacağını söylemesini onun geleceği bilmesinden değil, çok bilgisi olduğundan geleceği kestirmesinden kaynaklandığını söyler.⁸²⁸ O, Şeytan'ın çok bilgisi olmasıyla beraber hikmet ilmine cahil olduğunu belirtir. Ona göre Şeytan, Âdeme secde etmeyi reddettikten hemen sonra lanete uğramamış, ona mühlet verilmiştir. Ancak Hz. Âdem ile Havvâ'nın cennetten çıkarılması için çaba harcayınca ona lanet edilmiştir. O,

⁸²³ el-Kehf 18/50.

⁸²⁴ İbn-i Kesîr, *age*, IX, s. 155; İlyas Çelebi, *age*, s. 83.

⁸²⁵ Saîd el-Han *age*, s. 309; İlyas Çelebi, *age*, s. 84.

⁸²⁶ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 129.

⁸²⁷ İbrahim Halil, *age*, s. 125.

⁸²⁸ İbrahim Halil, *age*, s. 129.

Şeytan lanete uğradıktan sonra Hz. Âdem'in dünyada serendip dağına, Hz. Havvâ'nın Cidde'ye, Şeytân'ın ise İstanbul'a indirildiğini söyler.⁸²⁹

İbrahim Halil Efendi Şeytan'ın İnsan üzerinde vesveseden başka bir etkisinden bahsetmez. Ona göre Şeytan'ın çocukları olan Hannas her insanda mevcuttur. Bunlar insanların kanlarında hareket ederler. Bu şekilde insana her zaman için vesvese verirler.⁸³⁰ Onun bu görüşü mânevî olgularla tevil edilmesi mümkünse de zâhiren onun hannası madde olarak tarif ettiği sonucu çıkarılabilir.

2.6.2. Ahirete İman

2.6.2.1. Kabir Hayatı

Kabir hayatı, ölümle mahşerdeki diriliş arasında insanların yaşayacağı berzah hayatını ifade eder.⁸³¹ Berzah iki şey arasındaki görünmez perdedir.⁸³² Böyle bir hayatın varlığı İslam âlimlerince ittifakla kabul edilen bir husustur.⁸³³ Bunun ruhun varlığıyla yakından ilgisi vardır. Nitekim insan öldükten sonra bedenî hiç bir fonksiyonunun çalışmadığı tecrübeyle sabittir. Bu anlamda nasslarda bildirilen kabir azabı veya nimeti ruh ile alakalı olmalıdır. Berzah hayatına kabir hayatı denilmesinin sebebi ise genelde vefat eden şahsı en son bıraktığımız yerin kabir olması olmalıdır. Bu noktada İslam âlimlerinin kabir azabı veya nimetinin beden ile alakası olup olmadığını tartıştıkları görülür. Bazı Mâtürîdîler bu konuda kesin bir bilgi olmadığı için görüş bildirmezler.⁸³⁴ Eş'arîler, Selefilere ve bazı Mâtürîdîlere göre kabir azabı veya nimeti ruh ve bedene beraberce olmaktadır.⁸³⁵ Zâhirîler ve birçok bilgin de kabir hayatının cesetle bir ilgisinin olmadığını, azabın veya nimetlendirmenin ruha yapıldığını söylerler.⁸³⁶ İbn-i Hazm ruhun kabzedildikten sonra dünyada tekrar cesetle birleştirileceği konusunda hiç

⁸²⁹ İbrahim Halil, *age*, s. 128.

⁸³⁰ İbrahim Halil, *Tulû*, 156.

⁸³¹ Süleyman Toprak, "Kabir", *DİA*, XXIV, s. 37.

⁸³² Tehânevî, *age*, s. 322.

⁸³³ Bazı kaynaklarda Mûtezile'nin bu konuda hilâfı zikredilir, ancak bu doğru olmamalıdır. Bkz: Teftazânî, *Şerhü'l-makâsîd*, III, s. 362; Süleyman Toprak, "Kabir", *DİA*, XXIV, s. 38.

⁸³⁴ Ali el-Kârî *age*, s. 294.

⁸³⁵ Beycûrî, *age*, s. 276; İbn-i Kayyîm el-cevziyye, *er-Ruh*, Lübnan 1982, s. 58; Ali el-Kârî, *age*, s. 294.

⁸³⁶ Ali el-Kârî *age*, s. 294; İbn-i Hazm, *el-Fasl*, IV, Beyrut 1996, s. 118; Muhammed Sâmi eş-Şeyh, *Âlemü'l-berzah*, Halep 1995, s. 40.

bir delilin olmadığını ve böyle bir inancın Kur'ân ve sünnetteki açık nasslara aykırı olduğunu belirtir.⁸³⁷

İbrahim Halil Efendi bu konudaki görüşünü açıkça beyan etmez. Ancak onun görüşleri çerçevesinde, onun üçüncü görüşe yani ruh bedenden kabzolunduktan sonra dünyada tekrar bedene veya beden bir cüz'üne nefh olunmadığı görüşüne meylettir. Bu anlamda ona göre kabir azabı sadece ruha olan bir azap olmalıdır. O bu konuda şunları kaydeder:

“Tevbesiz bıraktığı günahı için ölünceye kadar dünyada gafleti yüzünden, dirilinceye kadar mezarda çektiği muhtelif cezâlardır. İştimm ki; küffârdan ba'zıları mevtânın göğsüne kadeh dolu su ve kabre telefon koymuşlar da ne suâl-cevâb ve ne de su dökülmüş. Güyâ bu sûretle evvelâ hazırlık yapıp, sonra açıp bakmışlar. Garib değil mi? Behey akılsızlar! Meleklerin suâlini telefonla mı işiteceksiniz? Bir hastayı yatağında ölüm halinde; pek şiddetli acılar geçirmekte ve ne suâl ve cevâblarda olur da kimsenin haberi olmuyor. Ve ağırbasan, ya'ni kâbus bir şahsı basıyor, o şahs kalkıyor boğuşuyor, neler neler yapıyor da yanında yatan kimsenin hiç haberi olmuyor. Sonra ruh kaçça kaçça bedene girmesiyle kurtuluyor. Uyanıyor ki, ne zahmetler çekmiş ve pek de yorgun olmuş. Halbuki, öldükten sonra beden bir daha uyanmıyor ve ile'l-ebed bu misilli nihâyetsiz sıkıntıları ruh çekiyor. Aynı misâl, beden de aynı ateşin ve elemin acısından hali kalmıyor. Uykuda mezkur azabı çektiren Allah, uykunun en kuvvetli ve tamamında mı çektiremez. Cân bedende iken, kabir azabının misâlinden kurtulamazsan kıyâs et ki, değil iken iş daha müşkil olur.”⁸³⁸

Onun buradaki ‘aynı misâl, beden de aynı ateşin ve elemin acısından hali kalmıyor’ sözünden ruhun bedenle beraber azap göreceğini anlamak mümkünse de, o burada uyku halindeki şahsın kabus görürken bedeniyle birlikte azap içinde olduğunu vurguluyor olmalıdır. ‘Can bedende iken, kabir azabının misâlinden kurtulamazsan’ sözü bunu teyit etmekte ve bu durumu ‘kıyas et’ demesinden ruhun öldükten sonra bedenle irtibâtının olmadığını sonucu çıkmaktadır. Nitekim ona göre kabir suali ruh bedeni terkeder etmez başlar.⁸³⁹ Sualden sonra melekler tarafından semaya çıkarılır. Eğer mümin değilse geri çevrilir. Mümin ise sema kapıları ona açılır. Bu noktadan sonra mümin ruh serbest kalır. Bu ruhun tekrar dünyaya dönüp kabrinin yanına gelmesi de mümkündür. İbrahim Halil Efendi bu hususu manzûm olarak şu şekilde ifade eder:

⁸³⁷ İbn-i Hazm, *age*, IV, s. 119.

⁸³⁸ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 192-192.

⁸³⁹ İbrahim Halil, aynı yer.

Geçer bütün semavâtı
Uçar kor her mevâlâtı
Görür cümle havâlâtı
Ki her biri yolun arar

Açık bulur kapusunu
Değil hali tapusunu
Koyar bu dar yapusunu
O yer geniş olur hem dar

Vây ana bilmemiş ise
Mevcudu bulmamış ise
Sücûdu kılmamış ise
Olur müşkil her işi zâr

Dilemez gitmeği burdan
Ki ölümdür ana zındân
Ve hem zulmet bütün meydân
Bütün envâr kesilir nâr

Görür âlem cehennemdir
Tutuşmuş cümleye gamdır
Şaşırır dir ki ne demdir
Mahal yok mu geçilir nâr

Ki ya'ni kurtuluşa yol
Arar ammâ bulamaz ol
Giderse de sağ ile sol
Semâlar kitlidir her bâr

Didi hattâ yelic ol Hak
Açılmaz kapular mutlak
Sürülür hem semadan bak
Ne çirkin oldu bu edbâr

Döner o anda cismine
Urur ye'sini resmine

Ki sanki bakdı hasmına
Ne hışm olursa zannın var⁸⁴⁰

İbrahim Halil Efendi'nin bu beyitlerinden de anlaşılın mümin ruha semavat kapılarının açıldığı ve hür hareket edebilirliğıdir.⁸⁴¹ Kâfir kişinin ruhu ise sema kapısından geri cismine döner. Ancak ruhun cisme dönmesi cisme tekrar nefh olunması anlamını bildirmez. Aynı şekilde ruhun tekrar cisme döndüğünü belirten hadisin de bu şekilde anlaşılması mümkündür. Nitekim mezkur hadiste, ruhun tekrar bedene nefh olunduğı bildirilmez. İmam Ebû Hanîfe'nin "ruh'un cisme dönmesi haktır"⁸⁴² sözünden de bu mâna anlaşılabilir.

İbrahim Halil Efendi berzah hayatında zaman kavramının dünyadaki zaman kavramından farklı olacağını ve kişiden kişiye farklılık göstereceğini söyler.⁸⁴³ Ona göre berzah hayatındaki kişiye yapılan duâlar, sadakalar, ibadetlerin sevabı kişiye ulaşır.⁸⁴⁴ Bu görüş aynı zamanda Ehl-i Sünnet âlimlerinin görüşüdür.⁸⁴⁵ Ancak bu konuda bazı âlimlerin bedenî ibadetlerin ölünün ruhuna ulaşmayacağına dair bazı beyanları olmuştur.⁸⁴⁶ Aynı şekilde bazı ilk dönem Şâfi ve Mâlikî âlimlerin Kur'ân-ı Kerim okunmasından hasıl olan sevabın ölüye ancak kabri başında okunursa veya gıyaben Kur'an okunduktan sonra duâ yapılırsa Kur'ân'ın bereketiyle duânın ulaşacağını Kur'ân okumanın sevabı ise okuyanın kendisine âit olacağını söyledikleri görülür.⁸⁴⁷ Selefî âlimlerin görüşü de çoğunluğun görüşü gibidir. Onlara göre istisnasız bütün amellerin sevabı ölünün ruhuna bağışlanabilir ve bu sevap ona ulaşabilir.⁸⁴⁸ Bu konuda yalnız İbn-i Teymiyye'nin kısmî muhalefeti olduğu görülür. O bu konuda çoğunluğa tâbise de, sadece Hz. Peygamber'e Kur'ân okuyup sevap hediye edilmesini kabul etmez. Ona göre Hz. Peygamber kendisine selavat getirilmesini ve kendisi için bazı duâlar yapılmasını emrettiği için onun hakkında bunların dışına çıkılmaması

⁸⁴⁰ İbrahim Halil, *Kenz-i Şümûs*, s. 54.

⁸⁴¹ İmâm Mâlik'in görüşü de bu yöndedir. Bkz: İbn-i Kayyîm el-cevziyye, *age*, s. 126.

⁸⁴² Ebû Hanîfe, *age*, s. 59.

⁸⁴³ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 192.

⁸⁴⁴ İbrahim Halil, *age*, s. 245.

⁸⁴⁵ Ali el-Kârî, *age*, s. 369; İbn-i Kayyîm, *age*, s. 161.

⁸⁴⁶ İbn-i Kayyîm, *age*, s. 160.

⁸⁴⁷ Ali el-Kârî, *age*, s. 370.

⁸⁴⁸ İbn-i Kayyîm, *age*, s. 159-170.

gerekir.⁸⁴⁹ İbrahim Halil Efendi hayır işlenip sevabının ölüye bağışlanması dışında, ölünün dünyadaki yakınlarının iyiliklerinin ona ferahlama sağlayacağını, kötülükleri ise ezâ vereceğini söyler.⁸⁵⁰

2.6.2.2. Kıyamet ve Alâmetleri

Kıyamet kelimesi arapça kökenli bir kelime olup, kalkmak anlamına gelir.⁸⁵¹ Dünya hayatının bitişi için kalkmak anlamına gelen bir kelimenin kullanılması bütün ölülerin kalkarak dirilmesinden kaynaklanıyor olmalıdır. Kıyamet “dünyanın bağlı olduğu kozmik sistemde meydana gelecek değişimin ardından ölülerin dirilmesiyle başlayıp ebediyen devam edecek olan âlem” şeklinde tanımlanır.⁸⁵² Kur’ân-ı Kerim’de “saat”⁸⁵³, “o gün”⁸⁵⁴ olarak da isimlendirilir. İbrahim Halil Efendi kıyameti “âhiret günü, yevmi'l-mîzân, yevmi'l-hesâb, yevmi'l-azab, yevmi'l-miâd, yevmi's-suâl, yevmi'l-münâdi”⁸⁵⁵ olarak da anar. O insanın ölümünü küçük kıyamet, kainatın yok oluşunu ise büyük kıyamet olarak isimlendirir. Ona göre insanın kendi ölümü kıyametinin kopması anlamına gelir. O bu konuda Hz. Peygamber’in “İnsanlar uykudadır ölünce uyanırlar”⁸⁵⁶ sözünü delil getirir. Bu anlamda onun kıyametin terim anlamının sözlük mânasıyla ilişkilendirdiği görülür. Bunu şekilde beyan eder:

“Ehl-i İslam'ın en büyük bir peygamber ve sairlerinin en büyük bir deha tanıdıkları o yüksek insan demiştir ki, İnsan öldüğü zaman kıyameti koptuğu muhakkaktır. Ahiretin bir ismi de kıyamettir. Bu ise kalkmak mânasındadır. Acaba vefatı zamanında insanın kalkması nasıl şeydir? Bu bizim için biraz uzak görünmesi, idrakimizin bu hakikatten uzak olduğundandır. Yoksa hiç uzak ve anlaşılmaz birşey değildir. Tren hareket ettiği zaman kalktı diyoruz; halbuki kalkmamış, belki faaliyete, yani çalışmağa başlamıştır.”⁸⁵⁷

‘Tren hareket ettiği zaman’ sözü bu âlemin yok oluş süreci olan kıyametin aslında insanın ebedî olarak dirilmesinin başlangıç anı olarak anlaşılır.

⁸⁴⁹ Ali Kârî, *age*, s. 370.

⁸⁵⁰ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 245.

⁸⁵¹ Ragıb el-İsfahânî, *age*, II, s. 690.

⁸⁵² Bekir Topaloğlu, “Kıyamet”, *DİA*, XXV, s. 516.

⁸⁵³ Bkz. el-Kamer 54/1.

⁸⁵⁴ Bkz. en-Nebe 78/39.

⁸⁵⁵ İbrahim Halil, *age*, s. 177.

⁸⁵⁶ Aclûnî, *age*, II, s. 312.

⁸⁵⁷ İbrahim Halil, *Tulû*, s. 42.

Kıyamet ve alametleri kelamcılar tarafından âhiret kavramının içinde değerlendirilir. Âhiret, kıyameti de içine alan daha geniş bir anlam ifade eder. İbrahim Halil Efendi de âhiretin bir ismi de kıyamettir demekle bu iki terimin birbirini kapsayan noktalarına işaret etmiştir.⁸⁵⁸

Kıyametin kopuşu ve sonrasındaki bütün âhiret ahvali mücmel olarak bütün müslümanların inanması zorunlu imanın altı erkânından birisidir.⁸⁵⁹ İmanın esaslarının zikredildiği meşhur ‘Cibrîl hadisi’nde Hz. Cebrâîl Hz. Peygamber’e bana saatten (kıyametten) haber ver diye sormuş, Hz. Peygamber: bu konuda sorulan sorandan daha fazla bir şey bilmiyor dedikten sonra, Hz. Cebrâîl: bana onun alametlerini bildir şeklinde bir soru daha sormuş, Hz. Peygamber de: hizmetçi kadının, hizmet ettiği kadının çocuğunu doğurması, yalın ayaklı, elbisesi bile olmayan fakir çobanların uzun bina yapmakta birbirleriyle yarışması⁸⁶⁰ şeklinde cevap vermiştir. Hadis kaynaklarında buna benzer çok sayıda kıyamet gününün yaklaştığına alamet olan olaylar zikredilir. Bu alametlerin arasında Kur’ân’da zikredilen bazı hususlar da vardır. İmâm-ı A’zam’ın, bu alametlerden Deccal ve Ye’cüc-Me’cüc’ün çıkışı, Hz. İsa’nın inişi, güneşin batıdan doğuşu olmak üzere dört tanesini zikrettiği görülür. Bununla birlikte sahih rivayetlerle gelen diğer haberlerin de hak olduğunu söyler.⁸⁶¹ İbrahim Halil Efendi’nin bu alametlerden eserlerinde şunlara yer verir:

Mehdi: Mehdi kelimesi sözlükte ‘doğru yolu bulmak, yol göstermek, rehberlik etmek’ anlamındaki hüdâ (hedy, hidayet) kökünden türemiş bir sıfat olup ‘hidayete erdirilmiş, kendisine doğru yol gösterilmiş kişi’ demektir.⁸⁶² Bu kelimenin terim anlamı ise sözlük anlamıyla vasıflanan bir şahısla alakalıdır. Bu şahıs dünyanın son zamanlarında ortaya çıkıp doğru inancı ve adaleti yeryüzüne hâkim kılacak kurtarıcıdır.⁸⁶³ Kurtarıcı inancının başka inançlarda da yer alması bazı düşünürlerde bu inancın İslam inançlarına sonradan eklendiği vehmini uyandırdığı görülür. Mehdî konusundaki hadisler yirmiden fazla sahabeden naklolmuş, ehl-i hadise göre bu rivayetler tevatür

⁸⁵⁸ İbrahim Halil, *Tulû*, s. 42.

⁸⁵⁹ İlyas Çelebi, *age*, s. 143.

⁸⁶⁰ Buhârî, “İtk”, 8.

⁸⁶¹ Ebû Hanîfe, “el-Fıkhü’l-ekber”, *age*, s. 58.

⁸⁶² Ekrem Sarıkçıoğlu, “Mehdi”, *DİA*, XXVIII, Ankara, 2003, s. 369.

⁸⁶³ Ekrem Sarıkçıoğlu, *age*, s. 369.

derecesine ulaşmıştır.⁸⁶⁴ Mehdî konusu aynı zamanda Şîa inancının önemli bir parçasıdır.⁸⁶⁵ Ancak birçok kelimcinin mehdî konusunu kelim kitaplarında zikretmediği görülür.

İbrahim Halil Efendi'nin îtikâdi hususları konu alan eserlerinde⁸⁶⁶ Mehdîyle ilgili tek bir kelime olmaması dikkat çekicidir. O eserlerinde daha çok sözlük anlamıyla Mehdî olan kimselere tâbi olmanın öneminden bahseder. Nitekim bu mânada Mehdîler her zamanda bulunur. O bu Mehdîlere aynı zamanda insan-ı kamil der. O insan-ı kamiller için şunları kaydeder: "Her saati bin sene ömür sürmüş gibi zevkli ve her gizli işler kendisine âşikare ve ahiret ahvâli denildiği zaman kendisine mer'î ve bizim mevhum ve hayal zannettiklerimiz, hakikatler ona âyân ve hakikattir ve kimsenin mümeyyizinde saklı olan şeyler ondan mahfî değildir."⁸⁶⁷

İbrahim Halil Efendi'nin bu yaklaşımı onun Mehdî'ye tâbiyetle, insan-ı kamile olan tâbiyet arasında fark görmemesi olabilir. Nitekim bir manzûmesinde insan-ı kamil hakkında şöyle der:

Nûh ile Tûfandır o, mehdî-i zamândır o
Sahib-i devrândır o, burhân âleme bir Gavs

Bu beyitlerde kemalatın zirvesinde olan Gavs diye isimlendirilen insan-ı kamilin, zamanının mehdîsi olduğu anlatılmaktadır.

İbrahim Halil Efendi'nin bu görüşlerinden onun eserlerinde Mehdî'yi daha çok simge olarak kullandığı anlaşılmaktadır.

Hz. İsa'nın gelişi: Benî İsrâîl'in Hz. İsa'yı öldürmeye çalıştıkları ancak onu öldüremedikleri Kur'ân-ı Kerim'de zikredilir.⁸⁶⁸ Onun hayatta iken semaya kaldırıldığı ve âhir zamanda Mehdî'nin bulunduğu çağda tekrar yeryüzüne indirileceği hadis

⁸⁶⁴ Kettânî, *Nazmü'l-mütenasir mine'l-hadisi'l-mütevâtir*, Dârü'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut 1983, s. 236-238.

⁸⁶⁵ Şerafettin Gölcük, *age*, s. 335

⁸⁶⁶ Bu eserler İbrahim Halil Efendi'nin *Kenzü'l-maârif* ve *Tulû* isimli eserleridir.

⁸⁶⁷ İbrahim Halil, *Tulû*, s.40.

⁸⁶⁸ en-Nisâ 4/157.

kaynaklarında mütevâtir olarak bildirilir. Bu sebeple Ehl-i Sünnet âlimleri Hz. İsa'nın âhir zamanda geleceğine inanmayı zorunlu görürler.⁸⁶⁹

İbrahim Halil Efendi Hz. İsa'nın ölmediğini, ikinci kat semaya yükseltildiğini ve âhir zamanda yeryüzüne inip Deccal'ı onun öldüreceğini söyler. O, Hz. İsa'nın bu ümmete resul olarak gelmeyeceğini Kur'ân-ı Kerim'le amel edip bu ümmetten birisi olacağını da özellikle belirtir.⁸⁷⁰ Bu îtikâdî yaklaşımların dışında, o bu konuya tasavvufî olarakda, mehdî konusundaki gibi simgesel olarak yaklaşır.

Deccal'ın çıkışı: Deccal, Kur'ân-ı Kerim'de açıkça geçmez. Hadis kaynaklarında mütevâtir olarak bildirilir. Hadislerde onun ilahlık iddia ederek birçok olağanüstü olaylar yapacağı zikredilir.⁸⁷¹ Kelamcılar onu kıyametin büyük alâmetlerinden birisi olarak kabul ederler.⁸⁷² İbrahim Halil Efendi eserlerinde Deccal konusunda, onun geleceğini, Hz. İsa'nın onu öldüreceğini⁸⁷³ bildirmekle beraber, onu daha çok tasavvufî bir simge olarak kullanır.

Ye'cûc-Me'cûc: Ye'cûc ve Me'cûc Kur'ân-ı Kerim'de iki kere zikredilir. Birincisi Zü'l-karneyn kıssasında⁸⁷⁴ diğeri ise “Nihayet Ye'cûc ve Me'cûc'ün önü açıldığı zaman her tepeden akın ederler”⁸⁷⁵ âyetinde bildirilir. Bu âyetlerin yanında pek çok hadiste de Ye'cûc ve Me'cûc'den bahsedilir. Bu anlamda kelamcılar bunların çıkışının kat'î olduğunu söylerler ve bunu kıyametin büyük alametlerinden biri olarak görürler.⁸⁷⁶ İbrahim Halil Efendi bu konuda tafsilata girmez. O, bu konuda Hz. İsa'nın Deccal'ı öldürdükten sonra Ye'cûc ve Me'cûc belasından da ümmeti kurtaracağını söylemekle iktifâ eder.⁸⁷⁷

Güneşin batıdan doğuşu: Güneşin batıdan doğuşu hadis kaynaklarında zikredilir. Bu kıyametin en son alameti olsa gerek. Nitekim hadislerde bu hâdiseden sonra tövbenin

⁸⁶⁹ Teftazânî, *Şerhü'l-akâid*, s. 110; Beycûrî, *age*, s. 289; Ali el-Kârî, *age*, s. 324.

⁸⁷⁰ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 125.

⁸⁷¹ Buhârî, “Fedâilü'l-Medine”, 9.

⁸⁷² Ali el-Kârî, *age*, s. 323; İlyas Çelebi, *age*, s. 149.

⁸⁷³ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 125.

⁸⁷⁴ el-Kehf 18/94: Dediler ki: “Ey Zülkarneyn! Ye'cûc ve Me'cûc (adlı kavimler) yeryüzünde bozgunculuk yapmaktadırlar. Onlarla bizim aramıza bir engel yapman karşılığında sana bir vergi verelim mi?”

⁸⁷⁵ el-Enbiyâ 21/96.

⁸⁷⁶ Ali el-Kârî, *age*, s. 326; Bûtî, *age*, s. 334; İlyas Çelebi, *age*, s. 150.

⁸⁷⁷ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 125.

kabul edilmeyeceği bildirilir.⁸⁷⁸ Kelamcılar güneşin batıdan doğuşunu kat'î haber olarak görüp kıyametin büyük alametlerinden birisi olarak sayarlar.⁸⁷⁹ İbrahim Halil Efendi bu alameti şöyle zikreder: “Nizâm-ı âlem ihtilal bulup güneş garbdan, ay da şarktan doğarak birbirlerine tesâdüf edince kara bulutlar zuhûr ve dehşetli sadâlar içinde sukutu, devrân-ı arz da bozulmasıyla bütün semavî vucûdlar birbirine girmekle mahv u perîşân ve ‘Ke'l-evvel’ yok olur.”⁸⁸⁰

2.6.2.3. Kıyametin Kopuşu

Kur'ân-ı Kerim'de birçok âyette kıyametin sura üflenerek kopacağı bildirilir. Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurur: “Sûr'a üfürüleceği ve Allah'ın dilediği kimselerden başka göklerdeki herkesin, yerdeki herkesin korkuya kapılacağı günü hatırla. Hepsi de boyunlarını bükerek O'na gelirler.”⁸⁸¹ Başka bir âyette ise “Sûr'a üflenir ve Allah'ın dilediği kimseler dışında göklerdeki herkes ve yerdeki herkes ölür. Sonra ona bir daha üflenir, bir de bakarsın onlar kalkmış bekliyorlar.”⁸⁸² İbn-i Kesîr (ö. 1372) ve bazı müfessirlerin bu iki âyetten çıkardıkları sonuca göre sura üç defa üflenecektir. Bunların ilki korku, ikincisi yok oluş, üçüncüsünde ise diriliş olacaktır.⁸⁸³ Beyzâvî, Kurtubî gibi bazı müfessirler ise korku ile yok oluş tek nefhadır, ikincisi ise diriliş nefhası olacaktır derler.⁸⁸⁴ İbrahim Halil Efendi de sura ikinci üflenişi kainatın yeniden hayat bulmasıyla ilişkilendirir.⁸⁸⁵ Dolayısıyla onun bu konudaki görüşü sura iki defa üfleneceği olmalıdır.

Müfessirler ve kelamcılar ilk âyette geçen istisnâ edilmiş kimseler konusunda farklı görüşler ortaya koyarlar. Bazıları mukarrep meleklerin, bazıları kerrubiyyîn meleklerin bazıları peygamberlerin ve şehidlerin bazılarıysa bütün bu sınıfların istisnâ edildiğini söylerler. Bu konuda kesin bir bilgi olmadığından birçok İslam bilgininin bu görüşler arasından herhangi bir tercih yapmadığı görülür.⁸⁸⁶ İbrahim Halil Efendi Mukarrep ve

⁸⁷⁸ Tirmizî, “Tefsîri'l-Kur'ân”, 7.

⁸⁷⁹ Ali el-Kârî, *age*, s. 327; Bûtî, *age*, s. 336; İlyas Çelebi, *age*, s. 150.

⁸⁸⁰ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 125.

⁸⁸¹ en-Neml 27/87.

⁸⁸² ez-Zümer 39/68.

⁸⁸³ İbn-i Kesîr, *age*, X, s. 436.

⁸⁸⁴ Konevî, *age*, XVI, s. 578.

⁸⁸⁵ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 89.

⁸⁸⁶ Konevî, *age*, XVI, s. 579; Bûtî, *age*, s. 339.

Kerubiyyûn meleklerini bu nefhada istisnâ edilenler olarak görür.⁸⁸⁷ Ancak bunlar da Hz. Azrâîl'in diğerlerinin canını almasıyla vefat ederler. En son kimin vefat edeceği konusunda İbrahim Halil Efendi iki görüş ortaya koyar. Birincisine göre, Hz. Azrâîl, ikincisine göre Hz. Mikâîldir. Ancak o Hz. Mikâîl'in en son vefat edeceği görüşünü daha çok benimser.⁸⁸⁸

Kelamcılar kıyametle bütün yaşayanların öleceği konusunda hem fikirdirler. Aynı şekilde gezegenlerin ve dolayısıyla bütün maddelerin içiçe geçeceği de üzerinde ittifak edilmiş bir konudur. Ancak maddenin kıyametle birlikte yok olup olmayacağı konusunda görüş ayrılığı vardır.⁸⁸⁹ İbrahim Halil Efendi'ye göre bütün âlem yaratılmazdan önceki gibi tamamen yok olur. Zât-ı Hak'ın gayrısı hiç bir vücûd kalmaz. Cennet, cehennem, arş, kürsü, levh, kalem de buna dâhildir.⁸⁹⁰

2.6.2.4. Tekrar Diriliş (Ba's)

Âhîret inancındaki en önemli nokta tekrar diriliştir. Tekrar diriliş Allah Teâlâ'nın mahlûkatı tekrar yaratıp, ya da dağılan parçaları tekrar birleştirip ruhları cesetlere iade etmesidir. Bu noktada bazı filozofların tekrar yaratılışın cesetle olmayacağını söyledikleri görülür. Gazzâlî bunları tekfiri vâcip olan fırkalardan birisi olarak değerlendirmiştir.⁸⁹¹ Çünkü tekrar dirilişin cesetle olacağı, naslardan açıkça anlaşılan bir husustur.⁸⁹² Bu dirilişin sura üflemenmesiyle gerçekleşeceği de naslarda yerini alır.⁸⁹³ İbrahim Halil Efendi'nin eserlerinden anlaşılan onun görüşü ilk olarak Hz. İsrâfîl yaratılacağıdır.⁸⁹⁴

Tekrar dirilişte herkesin çıplak olarak dirileceği, bazı hadislerde vefat ettiği elbise içerisinde, bazı hadislerde ise kişinin öldüğü hal üzere dirileceği bildirilir. Çoğu İslam bilgini bu hadisleri birleştirerek herkesin çıplak olarak dirileceğini ve öldüğü hal veya

⁸⁸⁷ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 96.

⁸⁸⁸ İbrahim Halil, *age*, s. 97.

⁸⁸⁹ Bağdâdî, *age*, s. 256-257; Tefâtânî, *age*, III, s. 352; Bûtî, *age*, s. 345.

⁸⁹⁰ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 98, 125; İbrahim Halil, *Tulû*, s. 43.

⁸⁹¹ Gazzâlî, *age*, s. 188.

⁸⁹² Yasin 36/78-79: Bir de kendi yaratılışlarını unutarak bize bir örnek getirdi. Dedi ki: "Çürümüşlerken kemikleri kim diriltecek? De ki: "Onları ilk defa var eden diriltecektir. O her yaratılmışı hakkıyla bilendir."

⁸⁹³ en-Neml 27/87: Sûr'a üfürüleceği ve Allah'ın dilediği kimselerden başka göklerdeki herkesin, yerdeki herkesin korkuya kapılacağı günü hatırla. Hepsi de boyunlarını bükerek O'na gelirler.

⁸⁹⁴ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 95.

elbiseyi de iman hali veya elbisesi olarak yorumlarlar.⁸⁹⁵ İbrahim Halil Efendi ise “öldüğü hal üzere dirilmeyi” kişide mevcut olan sıfatlara göre herkesin farklı suretlerde dirileceği şeklinde yorumlar. Bu anlamda o müminlerin dirilişi hakkında şunları kaydeder:

“Yaşları otuzüç, boyları Âdem Aleyhisselâm boyunda bulunacaklar. Bıyık, sakal, kaş bulunmaz. Yalnız erkeklerin bilinmesi için bıyık yeri yeşil, fakat latîf renkte, kadınlar ise kaş yeri aynı renk ve letâfet üzre olacaktır. Erlik, dişilik mevcut olup vakt-i hâcet mecrâsı kapalı olacaktır; zîrâ orada yenememekler nurdan olup insana kazâ-ı hâcet icâb etmez”⁸⁹⁶

Ona göre kâfirler ise dünyadaki sıfatlarıyla yani kendisinde gazabî sıfatlar hâkimse bu sıfatların simgesi olan köpek suretinde, kalp gözünü dünyada kapatmış kimse ise kör olarak dirilecektir.⁸⁹⁷

Naslarda tekrar dirilişten sonra insanlar mahşer meydanında toplanacakları ve burada hesaba çekilecekleri bildirilir. İbrahim Halil Efendi hesabın insanın vefatıyla başladığını kabirde devam ettiğini ancak asıl büyük hesabın mahşer meydanında olacağını söyler.⁸⁹⁸

Bu zorlu hesaptan sonra ameller tartılır, cennet ve cehennem ehli belirlenir. Bununla beraber Allah’ın bazı insanların amellerinin hesap edilmeden onları cennetine veya cehenneme koyacağı da naslarda yerini alır.⁸⁹⁹ Günahları fazla olup cehenneme layık olan bazı müminler Hz. Allah’ın izin verdiği varlıkların, özellikle de Hz. Peygamber’in şefaatiyle cennetlikler arasına dahil olurlar.

2.6.2.5. Şefaât

Şefaât arapça bir kelime olup sözlükte iltimas, başkasına yardımcı olarak yanına alma anlamına gelmektedir.⁹⁰⁰ Terim olarak ise cehenneme layık bir kul için Allah’a niyazda

⁸⁹⁵ Yusuf Şevki Yavuz, “Ba’s”, *DİA*, V, s. 99.

⁸⁹⁶ İbrahim Halil, *Kenzü’l-maârif*, s. 320.

⁸⁹⁷ İbrahim Halil, *age*, s. 321.

⁸⁹⁸ İbrahim Halil, *age*, s. 191.

⁸⁹⁹ el-Kehf 18/105: Onlar, Rab’lerinin âyetlerini ve O’na kavuşacaklarını inkar eden, böylece amelleri boşa çıkan, o yüzden de kıyamet gününde amelleri için bir terazi kurmayacağımız kimselerdir.

⁹⁰⁰ İsfehânî, *age*, s. 457.

bulunularak o kimsenin cennete girmesinin sağlanması, ya da cennetteki bir kimsenin aynı yolla makamının yükseltilmesi olmalıdır.⁹⁰¹

Ehl-i Sünnet âlimleri Allah Teâlâ'nın izin verdiği kimselerin şefaati konusunda hemfikirdirler.⁹⁰² Mûtezile'nin bu konuda hilâfı vardır. Onlara göre bu anlamdaki bir şefaati ilâhî adaletle bağdaşmaz.⁹⁰³ Kur'ân-ı Kerim'de "Allah'ın katında, onun izin verdiği kimseden başkasının şefaati yarar sağlamaz"⁹⁰⁴ buyrulurak şefaati konusuna dikkat çekilir. Yine Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Peygamber'in gece namazına devam etmesi buyrulmakta, bunun neticesinde Allah Teâlâ'nın onu 'Makâm-ı Mahmûd'a eriştireceği bildirilmektedir.⁹⁰⁵ Müfessirler âyette geçen 'makâm-ı Mahmud' ifâdesini şefaati makamı olarak tefsir ederler.⁹⁰⁶ Hadis-i şeriflerde de bu durum yerini bulur.⁹⁰⁷ Hz. Peygamber, kendisi dışında, peygamberlerin, âlimlerin ve şehitlerin de şefaati olacaklarını bildirmiştir.⁹⁰⁸

İbrahim Halil Efendi de şefaati iltimas olarak tanımlayıp, iltimas hususunda Hz. Muhammed'den üstününün olmadığını söyler.⁹⁰⁹ Nitekim o, Hz. Peygamber'in bütün peygamber ve ümmetlere şefaati olduğunu kabul eder. Bu anlamda ona göre şefaati sadece günahkar kimseler için geçerli değil, aynı zamanda bütün insanlar içindir. Bu görüş aynı zamanda Ehl-i Sünnet âlimlerin çoğunun görüşüdür. Nitekim naslarda birden çok şefaati çeşidine rastlanır. Bunları İmam Nevevî şu şekilde sıralar: Hz. Peygamber'in mahşer günü bütün insanlığa olacak olan şefaati, ümmetin bir kısmının hesapsız cennete girmesi için olan şefaati, cehennemlik olduğu belli olan kimselerin cennetlik olması için şefaati, cehenneme girenlerin çıkması için olan şefaati, cennetliklerin derecesinin yükselmesi için olan şefaati.⁹¹⁰ İbrahim Halil Efendi'nin söylediği Hz. Peygamber'in bütün peygamber ve ümmetlere olan şefaati, birinci şefaati

⁹⁰¹ Bkz. Saim Kılavuz, *age*, s. 224.

⁹⁰² Bağdâdî, *age*, s. 268; İcî, *age*, s. 380; Ali el-Kârî, *age*, s. 275.

⁹⁰³ Şerafettin Gölcük, *age*, s. 397.

⁹⁰⁴ Sebe' 34/23: Allah katında, onun izin verdiği kimseden başkasının şefaati yarar sağlamaz. (Şefaati için izin verilip de) kalplerinden korku giderilince birbirlerine, "Rabbimiz ne söyledi?" diye sorarlar. Onlar da "Gerçeği" diye cevap verirler. O yücedir, büyüktür.

⁹⁰⁵ el-İsrâ 17/79: Gecenin bir kısmında da uyanarak sana mahsus fazla bir ibadet olmak üzere teheccüd namazı kıl ki, Rabbin seni Makâm-ı Mahmud'a ulaştırsın.

⁹⁰⁶ Şa'râvî, *age*, XIV, s. 8204

⁹⁰⁷ Buhârî, "Da'avât", 1; Müslim, "İman", 86.

⁹⁰⁸ Buhârî, "Zekat", 52.

⁹⁰⁹ İbrahim Halil, *Kenzü'l-mârif*, s. 62.

⁹¹⁰ Tehânevî, *age*, I, s. 1034.

türü olmalıdır. Nitekim bu şefaate şefaate-i uzmâ denilmektedir. Diğer şefaate çeşitleri ise Hz. Peygamber'e mahsus olmayıp Allah'ın izin verdiği diğer varlıklar için de mümkündür. Bu noktada İbrahim Halil Efendi Kabe'ye gerekli hürmeti gösterenlere Kabe'nin şefaate edeceğini söyler.⁹¹¹

Bu şefaatelerin tümü Allah Teâlâ'nın izniyle gerçekleşir. Bu anlamda şefaate Allah'ın rahmetinin bir tecellisi olmalıdır. İbrahim Halil Efendi bu konuda şefaate Allah'ın "kendi emr-i İlähiye'si ve cilve-i Rabbâniye'si icâbıdır" der. O, Allah'ın şefaate uğramasını murad etmediği kimselere şefaatin mümkün olmadığını, Allah'ın bu kimselerle şefaateçi arasına perde çekeceğini bildirir.⁹¹²

2.6.2.6. Cennet ve Cehennem

Cennet 'örtmek, gizlemek' anlamındaki cenn kökünden isim olup 'bitki ve ağaçlar ile toprağı örten bahçe' anlamına gelir.⁹¹³ Terim olarak ise "müminlerin ölümden veya kıyametin kopmasından sonra sonsuz mutluluk içinde yaşayacakları yer"⁹¹⁴ demektir. Cennet inancı bütün dinlerde vardır.⁹¹⁵ Bu, İslam dininde de Kur'ân ve mütevâtir sünnette bildirilen inanılması zorunlu hususlardandır.⁹¹⁶ Bununla beraber cennetin bazı vasıfları ve şu an var olup olmadığı konusunda kelamcıların farklı görüşler içerisinde oldukları görülür. Ebû Hâşim ve Kâdı Abdülcebbar gibi bazı Mutezilî kelamcılar ve Cehmîyye cennetin ve cehennemin henüz yaratılmadığını, ikinci yaratılışa yaratılacağını söyler.⁹¹⁷ Onlar bu konuda cennet ve cehennemin ve içindekilerin ebedî olduklarını dolayısıyla eğer şu an var olsalar kıyametle birlikte yok olmaları gerektiğini, bunun ise onların ebedîliğine hâlel getireceğini delil getirirler.⁹¹⁸ Ehl-i Sünnet âlimleri ise cennetin insanlar yaratılmadan önce var edildiği ve şuan mevcut olduğu konusunda hemfikirdirler.⁹¹⁹ Nitekim Kur'ân ve sünnetteki cennet anlatımlarının zâhirî mânaları bu görüşü teyid eder. Aynı şekilde Hz. Âdem'in

⁹¹¹ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 270.

⁹¹² İbrahim Halil, *age*, s. 62.

⁹¹³ Fîrûzâbâdî, *age*, s. 242.

⁹¹⁴ M. Süreyyâ Şâhin, "Cennet", *DİA*, VII, s. 374.

⁹¹⁵ M. Süreyyâ Şâhin, "Cennet", *age*, s. 374-375.

⁹¹⁶ Teftâzânî, *Şerhü'l-akâid*, s. 70; İlyas Çelebi, *age*, s. 160.

⁹¹⁷ Bağdâdî, *age*, s. 262; Sâbûnî, *age*, s. 186.

⁹¹⁸ Teftâzânî, *Şerhü'l-makâsid*, III, s. 358.

⁹¹⁹ Bekir Topaloğlu, "Cennet", *DİA*, VII, s. 385.

cennetten çıkarıldığı da Ehl-i Sünnet'in bu konudaki delillerindedir. İbrahim Halil Efendi'nin görüşü de bu yöndedir. O, Hz. Âdem'in yeryüzüne indirilmeden önce Cennet-i Adn'da olduğunu daha sonra Cennet-i A'lâ'ya götürüldüğünü zikreder.⁹²⁰

Naslarda bildirilen cennet tasvirleri ve cennet hakkındaki farklı isimlendirmeler birden çok cennetin veya cennet tabakasının olduğu sonucunu doğurur.⁹²¹ Birçok kelamcı ve müfessir bu görüştedir. Bazı kelamcılar ise cennetin bir olduğunu bu isimlerinse cennetin kapıları ve vasıfları olduğunu belirtirler.⁹²² İbrahim Halil Efendi sekiz cennet olduğunu söyler⁹²³ ve bu cennetlerden altı tanesinin adını eserlerinde zikreder. Bunlar Cennetü'l-A'lâ, Cennetü'l-Me'vâ, Cennetü'l-Adn, Cennetü'n-Naîm, Dârü's-Selâm, Dârü'l-Huld'dur.

Cehennem, âhirette günahkâr müminlerin geçici ve kâfirlerin sürekli olarak kalacağı azap yeridir.⁹²⁴ Cehennem, Kur'ân-ı Kerim'de cennet gibi çeşitli isim ve vasıflarla zikredilir ve yedi kapısı olduğu beyan edilir.⁹²⁵ Buna binaen yedi ayrı cehennem tabakası olduğu genel kabul görür.⁹²⁶ İbrahim Halil Efendi bu tabakaları şu şekilde sayar: 1- Cehennem 2- Lezâ 3- Saîr 4- Sakar 5- Veyl 6- Hâviye 7- Eşfel⁹²⁷

Cennetin sonsuz olduğu konusunda bütün İslam âlimleri -Cehmiyye hariç- icmâ halindedirler.⁹²⁸ Bununla birlikte cehennemın ebedî olup olmadığının tartışıldığı görülür. Bu konuda sahabelerden Hz. Ömer, Hz. Ali ve İbn-i Abbas'ın cehennemın ebedî olmadığını savundukları kaynaklarda yerini alır.⁹²⁹ Ancak Ehl-i Sünnet âlimlerinin cehennemın de cennet gibi ebedî olduğu konusunda ittifakı vardır.⁹³⁰ İbrahim Halil Efendi bu konuyu detaylı olarak ele almaz. O Allah Teâlâ'nın vaad ve

⁹²⁰ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 125.

⁹²¹ Beycûrî, *age* s. 299.

⁹²² İlyas Çelebi, *age*, s. 161; Bekir Topaloğlu, "Cennet", *DİA*, VII, s. 377.

⁹²³ İbrahim Halil, *Kenz-i Şümûs*, s. 50; Cennet isimleri şu şekilde bildirilmiştir: 1- Cennetü'l- Firdevs 2- Cennetü'n-Naîm 3- Cennetü Adn 4- Dârü'l-Huld 5- Cennetü'l-Me'vâ 6- Dârü'l-Karâr 7- Dârü's-Selâm 8- Dârü'l-Celâl. Bkz. Âlûsî, *age*, IX, s. 508

⁹²⁴ İlyas Çelebi, *age*, s. 159.

⁹²⁵ el-Hicr 15/44: Onun yedi kapısı vardır ve her kapıya onlardan bir grup ayrılmıştır.

⁹²⁶ Saîd el-Han, *age*, s. 379; İlyas Çelebi, *age*, s. 159.

⁹²⁷ İbrahim Halil, *Kenzü'l-maârif*, s. 326.

⁹²⁸ Şerafettin Gölcük, *age*, s. 404.

⁹²⁹ Bekir Topaloğlu, "Cehennem", *age*, s. 232.

⁹³⁰ Bağdâdî, *age*, s. 263; Bûtî, *age*, s. 326.

vaâdinin aynen tahakkuk edeceğini söyler.⁹³¹ Ancak bu vaad ve vaâdin ebedîliğine net olarak değinmez. O bu konuya âyetlerde geçen hususlar çerçevesinde yaklaşır. Bu anlamda münafıkların ‘hattâ yelice el-cemel’ (deve iğne deliğinden geçene kadar) cehennemde kalacaklarına eserlerinde yer verir. Onun ölümün boğazlanacağını ve ondan sonra ölüm olmayacağını kabul etmesinden onun bu konudaki görüşünün de Ehl-i Sünnet’le beraber olduğu sonucuna varabiliriz.

⁹³¹ İbrahim Halil, *Tulû*, s. 37.

SONUÇ ve ÖNERİLER

İbrahim Halil Efendi yakın tarihimizde yaşamış, birçok önemli icraatlar içerisinde bulunmuş, ancak henüz yeterince tanıtılmamış sûfî bir âlimdir. Onun hayatından ortaya çıkan önemli hususlardan birisi, Suriye’de Fransızlar’a karşı mücadele eden Mürid Hareketini kurmuş olmasıdır. I. Dünya savaşından sonra İslam coğrafyasının batılı ülkelerin sömürgesi haline gelmesi onun bu hareketine çok sayıda taraftar toplamıştır. Bu sayede uzun seneler Osmanlı tarafından idare edilen Suriye’nin, batılı sömürgecilerden kurtarılması için müridleriyle beraber yıllarca mücadele etmiştir. Bu hareketin de büyük oranda etkisiyle olsa gerek I. Dünya savaşından sonra manda altına alınan halkı Müslüman devletlerden bağımsızlık kazanan ilk ülke Suriye olmuştur. Onun bu hareketi, Fransız ve Arap kaynaklarına “Mürid Hareketi” olarak geçmiştir.

İbrahim Halil Efendi, Türkiye dışındaki mücadelelerinin yanında yurtiçinde de birçok hizmetlerde bulunmuş, özellikle Hatay’ın Türkiye’ye ilhâkında önemli bir rol üstlenmiştir.

İbrahim Halil Efendi’nin hayatından ortaya çıkan başka bir önemli yönü ise onun ilmî kişiliğidir. O ilmî icazetini henüz on dört yaşlarında iken elde etmiş daha sonra Akâid, Fıkıh, Tasavvuf, Alternatif Tıp ve birçok ilimde söz sahibi olmuştur. Ancak onun ilmîni aktarmaktan çok bildiklerini tatbik eden birisi olduğu anlaşılmaktadır. Eserlerinden anlaşılan ilmî derinliğine rağmen geriye istenilen ölçüde eser bırakmamış olması onun bu vasfının bir yansıması olmalıdır.

Onun hayatı kronolojik olarak incelendiğinde; küçüklüğü ilim öğrenmekle, gençliği tasavvufî eğitimle, orta yaşları mücadelelerle, hayatının son dönemi ise insanları irşatla geçtiği görülür.

Bu çalışmayla İbrahim Halil Efendi’nin hayatı, imkanların el verdiği ölçüde ortaya konulmuşsa da, onun hayatını ve Mürid Hareketi’ni daha detaylı ele alan akademik ve ilmî çalışmaların yapılması temennimizdir.

İbrahim Halil Efendi, hareketli geçen kısa hayatında görüşlerini yansıttığı dokuz adet eser bırakmıştır. Onun bu eserlerini incelememiz sonucunda, bu eserlerin, îtikâdî görüşler dışında, tasavvufî alanda da çeşitli çalışmalara konu olabileceğini tespit ettik.

Onun aynı zamanda dîvân müellifi olması, birçok görüşünü manzûm olarak belirtmesine imkan tanımıştır. Her ne kadar dîvânı, Ali el-Ûşî'nin *el-Emâlî*'si, İbn-i Kayyim el-Cevziyye'nin *el-Kasîdetü'n-nûniyye*'si gibi bir îtikât kitabı olarak kaleme alınmamışsa da kanaatimizce pek çok îtikâdî görüşü ihtivâ etmesi bakımından kelâmî açıdan önemlidir. Nitekim manzûmelerinde bilgi kaynakları, Allah'ın sıfat ve esmâsı, nübüvvet bahisleri, kaza-kader, melekler ve ahiret konularını dolayısıyla pek çok îtikâdî hususu incelemiştir. Yine eserlerinden, *Kenzü'l-maârif* ve *Tulû* tümüyle îtikâdî konuları ihtivâ etmektedir. Bu iki eserinde de inanç esaslarını imanın altı esası çerçevesinde ele almış ve îtikâdî hemen her konudaki görüşünü açık bir şekilde ifade etmiştir.

Eserleriyle ilgili yaptığımız araştırmanın sonuca göre, İbrahim Halil Efendi îtikâdî konularda Ehl-i Sünnet'in dışına çıkmamakla birlikte herhangi bir mezhebin sözcüsü durumunda da değildir. İtikâdî konulardaki genel eğilimi daha çok Mâtürîdîyye mezhebine yakındır. Ancak imanın artıp-azalması, Kelâm-ı nefsî'nin işitilebilirliği gibi konulardaki görüşleri Eş'ariyye mezhebine uygundur. Bununla beraber başta meleklerin vasıfları olmak üzere bazı konularda kendisine özgün düşünceler dile getirdiği ve ayrıca sûfî kimliği nedeniyle bilgi ve âlem tasavvuru gibi konularda tasavvufî düşüncenin etkisinde kaldığı görülmüştür.

İbrahim Halil Efendi'nin Osmanlı Devleti'nin son dönemi ile Cumhuriyetin ilk yılları arasında yaşamış sûfî bir âlim olarak îtikâdî içerikli eserler vermiş olması, genelde çağdaş İslam âlimleri özelde ise tasavvuf ricâlinin îtikâdî konulara yaklaşımına örnek teşkil etmesi bakımından önemli ve dikkat çekicidir.

EKLER

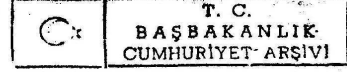
Ek 1

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR MÜDÜRLÜĞÜ

Karar sayı
2

5986

Kararname

İç vilâyetlerden birine nakli takarrur ederek Bilecikde ikamete memur edilen Çoruh Vilâyetine bağlı Arhevi Nahiyesi halkından Halil İbrahim Soğuk'a isnad olunan fiil ve hareketin kendi tarafından yapılmadığı ve Bilecikde oturduğu müddetçe dürtüst yaşamak suretile iyi bir vatandaş olduğunu isbat eylediği cihetle hakkındaki 19/7/934 tarih ve 2/1508 sayılı kararname hükminin kaldırılması; Dahiliye Vekilliğinin 29/1/937 tarih ve 990/1227 sayılı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 3/2/937 de onanmıştır

3/2/937

REİS CUMHUR

K. Atatürk

Bş. V.

J. İsmail

Ad. V.

S. Samancı

M. M. V.

K. Özalp

Da. V.

S. Kaya

Ha. V. V.

S. Samancı

Ma. V.

E. Özalp

Mi. V.

J. Ankarlı

Na. V.

A. Çetinkaya

İk. V.

C. Başoğlu

S. İ. M. V.

S. P. Özalp

G. İ. V.

Rana Karahan

Zr. V.

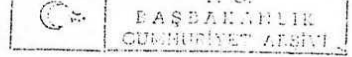
M. N. Özalp

28 01 07 71 60 13

Ek 2

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ
Karar sayısı
2

GİZLİLİĞİ 20/06/1994 tarih ve
03371 sayılı Onayla KALDIRILDI

Kararname

16033

25/3/1941 tarih ve 2/10628 sayılı kararname ile ikamete memur edildiği Bilecik vilâyetini terk ile 5/5/1940 tarihinde Suriye'ye firar ederek orada Kürtdağı müritleri arasında hadiseler çıkartan ve 3/5/1941 tarihinde hudutlarımız içinde yakalanarak hudutları pasaportsuz olarak terk etmesinden bir ay ve memnu silâh taşımamasından da 15 gün hapse mahkûm olup halen G.Antep'te mevkuf bulunan ve bir hafta sonra müddetini bitireceği anlaşılan Halil İbrahim Soğuk'un, Bilecik'te oturması mahzurlu görüldüğünden Manisa vilâyetine nakli; Dahiliye Vekilliğinin 14/6/1941 tarih ve 13312/2/21845 sayılı tezkeresile yapılan teklifi üzerine, İcra Vekilleri Heyetince Haziran 1941 tarihinde kabul olunmuştur.

080 18 01 02 95 52 18

REİSİCÜMHUR

İsmail İsmail

Bş. V. Ad. V. M. M. V. Da. V. Ha. V.
Ma. V. Mf. V. Na. V. İ. V. S. İ. M. V.
G. İ. V. Zr. V. Mü. V. Ti. V.

KAYNAKÇA

- Abdülcebbar, el-Kâdı (1998), *el-Usûlü'l-Hamse*, Tah. Faysal Bedir Avn, Kuveyt.
- Abdülcebbar, el-Kâdı (1996), *Şerhü'l-usûli'l-hamse*, yy.
- Abid, Raûf (1966), *el-İnsânü ruhiin lâ cesed*, Kahire.
- Abdû, Muhammed, “Yirminci Yüzyılda Kürd Dağındaki Siyasi Hareketler”,
<http://www.syriakurds.com/2007/derasat/der012.htm>, 10.4.2011.
- Aclûnî, İsmail bin Muhammed (2000), *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs*, Tah. Yusuf b. Mahmûd el-Hâc Ahmed, I-II, Mektebetü ilmi'l-hadis, Dimeşk.
- Akçay, Mustafa (2008), “Sünnetullah, Fıtratullah, Sıbğatullah Kavramlarının Anlamlandırılışı Üzerine”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 125-158.
- Akkuş, Süleyman (2007), “Ebü'l-Muîn en-Neseffî'ye Göre Mahiyet, Artma ve Azalma Yönüyle İman”, *Sakarya İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 69-89.
- Ali, Şeyhü (200?), *Cebelü'l-Kürd ibâne'l-intidâbi'l-Fransî*, Halep.
- Amidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed (2004), *Ebkârü'l-efkâr fî usûli'd-dîn*, I-V, Kahire.
- Atay, Hüseyin (1992), *İslâm'ın İnanç Esasları*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Aynî, Bedreddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed (2001), *Umdetü'l-kâri şerhü sahîhi'l-Buhârî*, I-XV, Dârü'l-kutubi'l-ilmîyye, Lübnan.
- Bağdâdî, Ebu Mansur Abdükâhir b. Tahir b. Muhammed (2002), *Usûlü'd-din* (tah. Ahmed Şemseddin), Dârü'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut.
- Beycûrî, Ebû İshâk İbrahim el-Lakânî (2002) *Tuhfetü'l-mürîd alâ cevhereti't-tevhîd*, Tah. Ali Cum'a, Dârü's-Selâm, Kahire.
- Bolay, Süleyman Hayri (1989), “Alem”, *DİA*, II, s. 357-360, İstanbul.

- Bozkurt, Mustafa (2007), “Müslüman Kelamında Haberin Bilgi Değeri”, *AÜİF Dergisi*, sy. 2, s. 83-100.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim (H. 1400), *el-Câmiü's-sahîh*, Kahire.
- Bulut, Halil İbrahim (2002), *Mûcize ve Peygamber*, Rağbet Yayınları, İstanbul.
- Bûtî, Ramazan (2009), *Kübra'l-yakîniyyâti'l-kevnîyye*, Dârü'l-Fikr, Dimeşk.
- Cebeci, Lütfullah (1996), “İsrâfil”, *DİA*, XXIII, s. 180-181, İstanbul.
- Cebeci, Lütfullah (2005), “Mikâil”, *DİA*, XXX, s. 45-46, İstanbul.
- Cüveynî, Ebü'l-Meali İmamü'l-Harameyn Rükneddin Abdülmelik (1969), *eş-Şâmil fi usûli'd-din*, tah. Ali Sâmî en-Neşâr, Münşâtü'l-maârif, Mısır.
- Çelebi, İlyas (2002), *İslam İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kadı Abdülcebbar*, Rağbet Yayınları, İstanbul.
- Dönmez, İbrahim Kafi (1995), “İllet”, *DİA*, XXII, s. 117-120, İstanbul.
- Ebû Dâvud (19??), Süleyman b. Eş'as, *Sünenü Ebî Davud*, Beytü'l-efkâr ed-düvelîyye, Riyad.
- Ebû Hanîfe (2002), İmam-ı A'zam Nûman b. Sâbit, *İmâm-ı A'zamın Beş Eseri*, Çev. Mustafa Öz, İFAV, İstanbul.
- Erbaş, Ali (2004), “Melek”, *DİA*, XXIX, s. 37-39, Ankara.
- Erdemci, Cemalettin (2009), *Kelam İlmine Giriş*, Dem Yayınları, İstanbul.
- Eşkar, Ömer Süleyman (1995), *er-Resûl ve'r-risâlat*, Riyad.
- Fâlih, Abdullah (1997), *Mecmaü elfâzi'l-akîde*, Riyad.
- Fîyrûzâbâdî, Muhammed (2008), *el-Kâmûs el-muhît*, Dârü'l-ma'rife, Beyrut.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed (2003), *el-İktisâd fi'l-i'tikâd*, Şrh. ve Tah. İnsâf Ramazan, Dimeşk.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed (19??), *el-Maksadü'l-esnâ*, Beyrut.

- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed (1998) , *el-Menhûl*, Dârül'l-fikr, Dimeşk.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed (1967), *el-Mumkizü mine'd-dalâl*, Beyrut.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed (1971), *İtikad'da Orta Yol*, Çev. Kemal Işık, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Gölcük, Şerafettin ve Süleyman Toprak (1991), *Kelâm*, Tekin Kitabevi, Konya.
- Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Nisâbü'rî (1990), *el-Müstedrek Ala's-sahîheyn fî'l-hadîs*, Tah. Mustafâ Abdülkâdir Atâ, Dârü'l-kutubi'l-ilmîyye, I-IV, Beyrut.
- Halil, İbrahim (1987), *Hülâsatü'l-âdâb fî reddi's-serâb*, İstikamet, İstanbul.
- Halil, İbrahim (1994), *Kenz-i Şümûs*, Bazel.
- Halil, İbrahim (2008), *Kenzü'l-maârif*, İstanbul.
- Halil, İbrahim (1997), *Tulû*, Albatros, İstanbul.
- Hamû, Reşîd (2001), *Sevretü Cebeli'l-ekrâd Hareketü'l-mürîdîn*, Halep.
- Han, Mustafâ Saîd ve Muhyiddîn Dîb Mistû (2004), *el-Akâdetü'l-İslâmiyye*, Dârü'l-kelimi't-tayyib, Dimeşk.
- Hanbel, İmam Ahmed b. Hanbel (1995), *Müsned*, Tah. Şuayb Arnaût ve Âdil Mürşid, I-XXXXX, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1995.
- İbn-i Arabî, Muhyiddîn b. Ali b. Muhammed et-Tâi el-Hâtemî (1998), *el-Fütûhât el-Mekkiyye*, Dârü ihyâ et-turâsi'l-Arabî, I-IV, Beyrut.
- İbn-i Arabî, Muhyiddîn b. Ali b. Muhammed et-Tâi el-Hâtemî (1990), *el-İnsân el-Kâmil*, Dimeşk.
- İbn-i Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed ez-Zâhirî (1996), *el-Fasl fî'l-milel ve'l-ehvâi ve'n-nahl*, I- IV, Beyrut.
- İbn-i Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî el-Bustî (1993), *Sahîhü İbn-i Hibbân*, Tah. Şuayb Arnaût, Müessesetü'r-risâle, Beyrut.

- İbn-i Kayyîm el-Cevziyye, Şemseddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ebî Bekir (1994), *Zâdü'l-meâd fî hedyi hayri'l-ibâd*, I-IV, Tah. Şuayb Arnaût ve Abdülkadîr Arnaût Mektebetü'l-menâri'l-İslâmiyye, Beyrut.
- İbn-i Kayyîm, Şemseddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ebî Bekir el-Cevziyye (1982), *er-Ruh*, Lübnan.
- İbn-i Kesîr, el-Hafız İmâdiddîn Ebu'l-Fidâ İsmâil (2000), *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, I-XV, Mektebetü evlâdi'ş-şeyh li't-turâs, Kahire.
- İbn-i Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd (19??), *Sünen*, I-II, tah. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Beyrut.
- İbn-i Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrerem b. Ali el-Ensârî (1988), *Lisânü'l-arab*, Dârü'ihyâ et-turâs el-Arabî, I-XXII, Beyrut.
- İbn-i Teymiyye, Takiyyüddîn (19??), *el-Mu'cize ve Kerâmâtü'l-evliyâ*, Dârü'l-kutubi'l-ilmiiyye, Beyrut.
- İbn-i Teymiyye, Takiyyüddîn (1992), *Kitabü'n-nübüvvât*, Tah. İbrahim Ramazan, Dârü'l-Fikr, Beyrut.
- İcî, Adudiddin (19??), *el-Mevâkıf fî ilmi'l-kelâm*, Beyrut.
- İsfehânî, Râgıb (2002), *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, Dârü'l-kalem, Dimeşk, 2002.
- Kardâvî, Yusuf (1994), *Mevkifü'l-İslâm mine'l-ilham*, Kahire.
- Kârî, Ali b. Sultân Muhammed (1998), *Şerhü'l-Fikhi'l-Ekber*, Dârü'l-beşâri'l-İslâmiyye, Beyrut.
- Kasapoğlu, Abdurrahman (2009), “Mâtürîdînînin İmanda Artmayı İfade Eden Ayetlere Yaklaşımı”, *Hikmet Yurdu Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, sy. 4, s. 47-69.
- Kelebâzî, Ebû Bekir Muhammed b. İshâk (1993), *et-Taarruf limezhebi ehli't-tasavvuf*, Dârü'l-kutubi'l-ilmiiyye, Beyrut.
- Kettânî, Muhammed Ca'fer (1983), *Nazmü'l-mütenâsır mine'l-hadîsi'l-mütevâtir*, Dârü'l-kutubi'l-ilmiiyye, Beyrut.

- Kılavuz, Ulvi Murat ve Saim Kılavuz (2010), *Kelama Giriş*, İsam Yayınları, İstanbul.
- Kılavuz, Saim (1993), *İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- Konevî, İsmâüddîn İsmâîl b. Muhammed (2001), *Haşiyetü'l-Konevî alâ tefsîri'l-imâm Beyzâvî*, XX, Dârü'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut.
- Kökelekli, Hayati (1996), "Fıtrat", *DİA*, XIII, s. 47-48, İstanbul.
- Kuşeyrî, Ebü'l-Kasım Zeynülislam Abdülkerim b. Hevazin (1989), *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, Kahire.
- Mâlik, İmam Malik İbn-i Enes (2004), *Muvattâ*, I-VIII, Abuzabi
- Mekkî, Hasan Muhammed (1990), *Nazariyyetü'l-ma'rife*, Lübnan.
- Mert, Muhit (2003), "Kelamcıların Bilgi Tanımı Üzerine Bir Tahlil Denemesi", *AÜİF Dergisi*, sy. 1, s. 41-67
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (1998), *el-Câmiü's-sahîh*, Riyad.
- Müeyesser, Seyyid Ahmed (1988), *er-Ruh*, Kahire.
- Na'sân, Fakîrî'l-Hak Musa (Ty), *Şeyh İbrahim Halil Kimdir*, Yazma nüsha.
- Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymun b. Muhammed (1986), *et-Temhîd*, Kahire.
- Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymun b. Muhammed (1990), *Tabsiratü'l-edille*, Tah. Hüseyin Atay, I-II, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 1990.
- Nevevî, Yahya b. Şeref (1929), *Sahîh-i Müslim bi-şerhi'n-nevevî*, I-XVIII, el-matbaatü'l-Mısrıyye bi'l-Ezher, Kahire.
- Özevarlı, M. Sait (2004), "Melek", *DİA*, XXIX, s. 40-42, Ankara.
- Râzî, Fahreddîn b. Ziyâüddîn (1981), *et-Tefsîrî'l-kebîr ve Mefâtihü'l-gayb*, I-XXXII, Dârü'l-Fikr, Beyrut.
- Râzî, Fahreddîn b. Ziyâüddîn (1986), *Nübüvvât ve mâ yeteallakü bihâ*, Beyrut.
- Sâbık, Esseyyid (2002), *el-Akâdetü'l-İslâmiyye*, Dârü'l-Feth li'l-i'lâmi'l-Arabî, Kahire.

- Sâbûnû, Nureddîn (1979), *Mâtûrîdiyye Akâidi*, Çev. Bekir Topaloğlu). Dimeşk.
- Sarıkcıoğlu, Ekrem (2003), “Mehdi”, *DİA*, XXVIII, s. 369-371, Ankara.
- Sâvî (1999), *Şerhü's-Sâvî alâ cevherati't-tevhîd*, Dimeşk.
- Sebtü'l-mardinî (2001), *er-Rahabiyye*, Dimeşk.
- Sekenderî, İbn-i Atâullah (2002), *el-Kasdü'l-mücerred fî mârifeti'l-ismi'l-müfred*, Kahire.
- Semerkandî, Ebu'l-Leys (1997), *Bahrü'l-ulûm*, (tah. Muhammed Matracî), I-III, Dârü'l-Fikr, Beyrut.
- Suyûtî, Hâfız Celâleddîn (1988), *el-Hebâik fî ahbâri'l-Melâik*, Dârü'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut.
- Şa'râvî, Mütevelî (1991), *Tefsirü Şa'râvî*, I-XIX, Kahire.
- Şahin, M. Süreyya (1993), “Cennet”, *DİA*, VII, s. 374-376, İstanbul.
- Şeyh, Muhammed Sâmî (1995), *Âlemü'l-berzah*, Halep.
- Tabarî, Hâfız Ebu'l-Kasım Hibetullah b. Hasen b. Mansûr (1994), *Şerhü usûli i'tikâd-i ehli's-sünne ve'l-cemâa*, I-IV, Riyad.
- Taylan, Necip, “Bilgi”, *DİA*, VI, s. 157-161.
- Teftazânî, Sa'deddîn Mesud b. Ömer b. Abdullah (1988), *Şerhü akâidi'n-Nesefiyye*, Kahire.
- Teftazânî, Sa'deddin Mesud b. Ömer b. Abdullah (2001), *Şerhü'l-makâsıd*, I-III, Dârü'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut.
- Tehânevî, Muhammed b. Ali el-Fârûkî (1996), *Keşşâfu istilâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*, I-II, Mektebetü Lübnan en-nâşirûn, Beyrut.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa (19??), *el-Câmiü's-sahîh*, Beyrut.
- Topaloğlu, Bekir (1989), “Allah”, *DİA*, II, s. 471-498, İstanbul.
- Topaloğlu, Bekir (1997), “Kıyâmet”, *DİA*, XXV, s. 516-522, İstanbul.

- Topaloğlu, Bekir (1988), *Kelam İlmi Giriş*, Damla Yayınevi, İstanbul.
- Toprak, Mehmet (1993), “Cevşen”, *DİA*, VII, s. 462-464, İstanbul.
- Toprak, Süleyman (2001), “Kabir”, *DİA*, XXIV, s. 37-38, İstanbul.
- Uludağ, Süleyman (1989), “Akıl”, *DİA*, II, s. 246-247, İstanbul.
- Uludağ, Süleyman (1989), “Amâ”, *DİA*, II, s. 553, İstanbul.
- Uludağ, Süleyman (1992), *İslam’da İnanç Konuları ve İ’tikâdî Mezhepler*, Marifet Yayınları, İstanbul
- Üzüm, İlyas (2003), “Kirâmen Kâtibîn”, *DİA*, XXVI, s. 59-60, Ankara.
- Yavuz, Yusuf Şevki (1989), “Akıl”, *DİA*, II, s. 242-246, İstanbul.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Arş”, *DİA*, III, s. 406-409.
- Yavuz, Yusuf Şevki (1992), “Ba’s”, *DİA*, V, s. 98-100, İstanbul.
- Yavuz, Yusuf Şevki (, “Bezm-i Elest”, *DİA*, VI, s. 106-108.
- Yavuz, Yusuf Şevki 1993), “Cebrâîl”, *DİA*, VII, s. 202-204, İstanbul.
- Yavuz, Yusuf Şevki (1995), “İrade”, *DİA*, XXII, s. 379-380, İstanbul.
- Yavuz, Yusuf Şevki (1996), “İstitaa”, *DİA*, XXIII, s. 399-400, İstanbul.
- Yavuz, Yusuf Şevki (1996), “Kader”, *DİA*, XXIV, s. 58-63, İstanbul.
- Yavuz, Yusuf Şevki (1997), “Kesb”, *DİA*, XXV, s. 304-306, İstanbul.
- Zamahşerî, Ebu’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer (1998), *el-Keşşâf an hakâki’t-tenzîl ve uyûni’l-ekâvîl fî vucûhi’t-te’vîl*, I-VI, Mektebetü’l-Abikân, Riyad.

ÖZGEÇMİŞ

1982 Aralık ayında Üsküdar'da doğdu. İlköğrenimine Üsküdar Hacı Selim Ağa ilkokulunda başladı. Beş yıllık ilkokulun ardından, Üsküdar İmam Hatip Lisesi'ne kayıt yaptırarak 1999 yılında ortaöğrenimini İstanbul İmam Hatip Lisesi'nde tamamladı. Aynı yıl Anadolu Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümüne kaydoldu. Bunun yanı sıra 2002 yılında Şam/Suriye'de Ebu'n-Nûr Üniversitesi'nin Te'hîlî bölümünde eş zamanlı olarak eğitime devam etti. 2004 yılında Anadolu Üniversitesi'nden, 2005 yılında Ebu'n-Nûr Üniversitesi'nin Te'hîlî bölümünden mezun oldu. Aynı yıl Sakarya Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim dalı, Kelam Bilim Dalı'nda yüksek lisansa başladı. Halen bu bölümde yüksek lisans eğitime devam etmektedir. Arapça ve İngilizce bilmekte olup, evli ve bir çocuk babasıdır.